

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU**

Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi münasibətilə
**“NİZAMİ GƏNCƏVİ: SƏLƏFLƏR VƏ
XƏLƏFLƏR – ORTA ƏSR ƏLYAZMALARI VƏ
AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN TARİXİ
PROBLEMLƏRİ”**
mövzusunda elmi-nəzəri konfransın

M A T E R İ A L L A R I

**Bakı şəhəri
22 noyabr 2021-ci il**

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının 12 noyabr 2021-cü il,
6 sayılı iclasının qərarı ilə nəşr edilib.*

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ:

Sədr:

akademik Teymur Kərimli

Üzvlər:

filologiya üzrə elmlər doktoru Paşa Kərimov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru Nigar Babaxanova

Məsul katib:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əzizağa Nəcəfzadə

Nəşrə hazırlayan:

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Cavid Cəfərov

Koordinator:

Ülkər Hacıyeva

“Nizami Gəncəvi: sələflər və xələflər – orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi problemləri” mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 22 noyabr 2021-ci il. - Bakı, Elm və Təhsil, 2021, 152 s.

**Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin
“Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin**

SƏRƏNCAMI

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir. Nəhəng sənətkarın xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş parlaq irsi əsrlərdən bəri Şərqlin misilsiz mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yerini qoruyub saxlamaqdadır.

Nizami Gəncəvi ömrü boyu dövrün mühüm mədəniyyət mərkəzlərindən olan qədim Azərbaycan şəhəri Gəncədə yaşayıb yaradaraq, Yaxın və Orta Şərq fəlsəfi-ictimai və bədii-estetik düşüncə tarixini zənginləşdirən ecazkar söz sənəti incilərini də məhz burada ərsəyə gətirmişdir. Nizami Gəncəvinin geniş şöhrət tapmış “Xəmsə”si dünya poetik-fəlsəfi fikrinin zirvəsində dayanır. Mütəfəkkir şair çox sayda davamçılarından ibarət böyük bir ədəbi məktəbin bünövrəsini qoymuşdur. Nizaminin ən məşhur kitabxana və muzeyləri bəzəyən əsərləri Şərq miniatür sənətinin inkişafına da təkan vermişdir.

Nizami dühası hər zaman dünya şərqşünaslığının diqqət mərkəzində olmuşdur. Ölkəmizdə Nizami sənətinin öyrənilməsi və tanınması sahəsində xeyli iş görülmüş, əsərlərinin nizamişünaslıqda yüksək qiymətləndirilən elmi-tənqidi mətni hazırlanmış, kitabları nəfis tərtibatda və kütləvi tirajla nəşr edilmişdir. Nizaminin ədəbiyyatda və incəsənətdə yadda qalan obrazı yaradılmışdır. Mütəfəkkir şairin doğma şəhəri Gəncədə məqbərəsi, Bakıda, Sankt-Peterburqda və Romada heykəlləri ucaldılmışdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutu və Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi Nizami Gəncəvinin adını daşıyır. Böyük Britaniyanın Oksford Universitetinin Nizami Gəncəvi Mərkəzi uğurla fəaliyyət göstərir.

Nizami Gəncəvinin yubileyləri ölkəmizdə hər zaman təntənə ilə keçirilmişdir. Dahi şairin 800 illik yubileyi onun irsinin tədqiqi və təbliğində əsaslı dönüş yaratmışdır. Azərbaycanın klassik ədəbi-mədəni irsinə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşan ümummilli lider Heydər Əliyev Nizami irsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə qəbul olunmuş “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar Nizami yaradıcılığının tədqiqi və təbliği üçün yeni perspektivlər açmışdır. Ölməz sənətkarın 1981-ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən 840 illik yubiley mərasimləri ölkənin mədəni həyatının əlamətdar hadisəsinə çevrilmişdir. 2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi dövlət səviyyəsində silsilə tədbirlərlə geniş qeyd edilmişdir.

2021-ci ildə dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, qüdrətli söz və fikir ustadının insanları daim əxlaqi kamilliyə çağırən və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılayan zəngin yaradıcılığının bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti kimi müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq qərara alıram:

1. 2021-ci il Azərbaycan Respublikasında “Nizami Gəncəvi İli” elan edilsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti “Nizami Gəncəvi İli” ilə bağlı tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 5 yanvar 2021-ci il.

Teymur Kərimov

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
akademik*

e-mail: t.h.kerimli@gmail.com

NİZAMİ İRSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Orta yüzilliklərin dünya ədəbiyyatına nəzər saldıqda sənətin humanist təsir gücü baxımından, feodal-patriarxal ictimai quruluşun bütövlükdə mistika və xurafatla müəyyən olunan mədəni mühiti üzərində yüksələn bir sənətkar görürük. O, XII əsrdə Günəşli Azərbaycanda doğulub, özünəqədərki dünya ədəbiyyatının, fəlsəfəsinin kvintessensiyasını ölməz “Xəmsə”sində sənətinin estetik təsir gücü ilə bəşəriyyətə təqdim etmiş Şərqi Renessansın ən böyük nümayəndəsi Nizami Gəncəvidir.

İndinin özündə belə, elm və texnikanın ədədi deyil, həndəsi silsilə üzrə inkişaf etdiyi bir dövrdə mistikanın sağlam şüurlar üzərində necə məğrur hakimiyyətə malik olduğunu gördükdə Nizami əsərlərindəki sağlam məntiqə və aydın şüura heyran etməmək olmur.

Nizami dühası bu gün də dünya ədəbi-mədəni və ictimai-fəlsəfi fikrində öz mövqeyi, sayı-sanbalı olan qlobal əhəmiyyətli fenomenal hadisələrdən biridir. Buna görədir ki, dünya ədəbi-elmi fikrində Nizami sənətinə olan maraq heç vaxt səngimir, zaman-zaman şairin ölməz əsərləri istər Qərbi, istərsə də Şərqi dillərinə tərcümə edilərək bəşəriyyətin mənəvi kamilləşməsi prosesində öz rolunu oynayır.

Beləliklə, Gəncə dahisi Nizami dünya ədəbiyyatının barmaqla sayılan elə nümayəndələrindəndir ki, öz zamanını xeyli qabaqlamış, həyat və yaradıcılığının əsas qayəsini insanlara xidmət etməkdə, onları zülm və ədalətsizlikdən qorumaqda, şər işlərdən çəkəndirməkdə görmüş və bu xidməti, qarşıya qoyulan missiyanı yüksək səviyyədə həyata keçirmişdir.

Bunun nəticəsidir ki, bəşər mədəniyyəti tarixində yeni bir məktəbin əsasını qoyan Nizami yaradıcılığı orta əsrlərdə olduğu kimi bu gün də dünya ədəbi-mədəni və ictimai-fəlsəfi fikrində öz mövqeyi, sayı-sanbalı olan qlobal əhəmiyyətli fenomenal hadisələrdən biri kimi seçilməkdədir. Buna görədir ki, dünya ədəbi-elmi fikrində böyük humanist sənətkarın irsinə olan maraq heç vaxt səngimir, zaman-zaman şairin ölməz əsərləri istər Qərbi, istərsə də Şərqi dillərinə tərcümə edilərək bəşəriyyətin mənəvi kamilləşməsi prosesində öz rolunu oynayır.

Artıq əsrlərdir ki, Azərbaycan torpağının yetirməsi olan dahi şairin irsinin öyrənilməsi yalnız onun vətəninə həyata keçirilmir. Bu irs dünyanın aparıcı elmi-tədqiqat müəssisələrində intensiv olaraq müxtəlif istiqamətlərdən öyrənilir, universitetlərin tədris proqramlarına daxil edilir. Dünya fəlsəfi fikri tarixində xüsusi yeri və çəkisi olan Nizami irsi günümüzdə də insanpərvərlik ideyalarının inkişafına öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

Bu gün Nizami Gəncəvinin əlyazmaları bütün dünyada yayılıb. Hətta ABŞ və İngiltərə kimi dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində şəxsi kolleksiyalarda belə Nizamının əlyazmaları var. Azərbaycanda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazma-

lar İnstitutunda Nizami əsərlərinin otuzdan çox nadir əlyazma nüsxəsi qorunur ki, onlar nizamışünaslığın mühüm qaynaqlarındandır. Həmin yazılı abidələr təkcə ədəbiyyatşünaslıq və mətnşünaslıq baxımından deyil, eyni zamanda sənətşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən də çox əhəmiyyətlidir. Həmin nadir nüsxələrə Azərbaycan və Yaxın Şərq rəssamlarının çəkdiyi miniatürlər, onların nəfis tərtibatı zamanımızda da mütəxəssisləri heyretləndirməkdədir.

Qeyd etməliyik ki, dünya ölkələrinin müxtəlif kitabxana və muzey saxlanclarında Nizami əsərlərinin minlərlə əlyazma nüsxələri mühafizə olunmaqdadır. Onların böyük bir qismi haqqında nəşr olunmuş kataloqlardan məlumat əldə edirik. Belə ki, bu qiymətli miras nizamışünaslığın əsas qaynağı olub, müqayisəli tədqiqata möhtacdır. Son on ildə həmin əlyazmaların surətləri ölkəmizə gətirilir, AMEA-nın Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda vahid bazada toplanılır, ilkin təsvir olunaraq kataloqlaşdırılır.

Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi ili” elan edilməsi imkanından yararlanaraq Nizaminin dünya kitabxanalarında, şəxsi kolleksiyalarda indiyədək bizə tanış olmayan əlyazmalarının tapılmasına daha çox diqqət ayırmalıyıq. Çünki yalnız bu zaman şairin avtoqraflarını və onlara yaxın nüsxələri tapa bilərik.

Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi münasibətilə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda keçirilən “Nizami Gəncəvi: sələflər və xələflər – orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi problemləri” mövzusunda elmi-nəzəri konfransın məqsədlərindən biri də dahi Azərbaycan şairinin irsinin təsir dairəsini bir daha ortaya qoymaq və nizamışünaslığın ən aktual problemlərinə işıq salmaqdır.

Teymur Kerimli

THE IMPORTANCE OF STUDYING OF NIZAMI HERITAGE

The report emphasizes the importance of studying the rich heritage of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi. It was noted that the announcement of 2021 as the Year of Nizami Ganjavi in Azerbaijan opened up an additional opportunity for further study of the great poet's work. The purpose of the scientific-theoretical conference “Nizami Ganjavi: predecessors and successors - medieval manuscripts and historical problems of Azerbaijani culture” on the occasion of the 880th anniversary of Nizami Ganjavi is to familiarize researchers with this rich heritage.

Paşa Kərimov

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə elmlər doktoru
e-mail: pasha_kerimov@list.ru*

SƏFƏVİLƏR DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA NİZAMİ TƏSİRİ

Səfəvilər dövrü (1501-1736) Azərbaycan poeziyası iki əsas mənbədən: klassik ədəbiyyatdan və şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnirdi. Bu dövr lirikamızda klassik poeziyanın Xaqani, Nizami, Fəridəddin Əttar, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Sədi, Hafiz, Nəsimi təsiri aydın görünür. Türkdilli şairlərdən əsasən Nəsimi, Nəvai, Xətai və Füzuli təsiri poeziyamızda güclü olmuşdur. Dövrünün istər türkdilli, istərsə də farsdilli şairləri (qeyd edək ki, bu zaman şairlər arasında ikidillilik, üçdillilik adı hal olmuşdur – P.K.) dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi irsinə hörmətlə yanaşmış, yaradıcılıqlarında onun ənənələrini davam etdirmişlər. XVI əsrdə Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan “Leyli və Məcnun” məsnəvisinə ana dilində ən yüksək bədii formada cavab kimi yazılan əsər Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasıdır (1537). Elm aləmində məlum faktdır ki, ilk dəfə olaraq Nizami Gəncəvi ərəb folklorunda yazılmış əhvalat əsasında 1188-ci ildə farsca “Leyli və Məcnun” məsnəvisini yazmışdır: “Nizami “Leyli və Məcnun” əfsanəsi haqqında özünə qədərki mənbələrdən bir – birilə o qədər də əlaqəsi olmayan, dağınıq epizodlar şəklində mühafizə edilən hekayələri öz ecazkar yaradıcılıq süzgəcindən keçirərək istedadının qüdrəti ilə oxucunu heyran edən, rəng və tərəvətini həyat durduqca yaşadacaq sənət əsərinə çevirdi” [1, s. 408]. Poemasında Nizami ənənələrinə hörmətlə yanaşan Füzuli özündən əvvəl yaranmış bütün eyniadlı əsərlərdən fərqli ölməz sənət abidəsi, eşq dastanı yarada bilmişdir: “Saf, təmiz eşqin mənəvi qələbəsini təsdiq edən bu əsərdə şair bir sıra ictimai məsələlərə də toxunmuş, sevgi azadlığı, məhəbbət aləmində bərabərlik, insan şəxsiyyətinə hörmət, vəfa, sədaqət, fədakarlıq, dəyanət kimi gözəl sifətlərdən bəhs etmişdir” [2, s. 4].

Səfəvilər dövrünün ikinci mərhələsində Nizami ənənələri istər anadilli və farsdilli epik şeirdə, istərsə də lirik poeziyada davam etdirilirdi. Bu dövrdə Nizami təsiri ilə “Xəmsə” yaratmaq ənənəsi vüsətini itirsə də XVII əsrdə yaşamış Təsir Təbrizi Nizamiyə nəzirə olaraq farsca poemalar yazmışdır. Məsihinin “Vərqa və Gülşa” poemasında Füzuli təsiri ilkin nəzərə çarpsa da, burada Nizami ənənələrinin davam etdirildiyi aydın şəkildə müşahidə olunmaqdadır. XVII əsrin başqa bir şairi Mir Əqil Kövsəri Həmədəni özünün “Fərhad və Şirin” poemasında Nizami ədəbi məktəbinin ənənələrini uğurla davam etdirmişdir. Dövrün Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi, Məczub Təbrizi və s. şairlərinin əsərlərində Nizami Gəncəvi məsnəvilərində rast gəldiyimiz mütərəqqi ideyalar, humanist fikirlər təbliğ olunur

XVII yüzillikdə Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami təsiri müşahidə olunan epik şeirin mövzusunda fərqlər özünü göstərirdi. Artıq Nizami yaradıcılığında olduğu kimi, ideal hökmdar surətini yaratmaq sənətkarlarımızı bir o qədər də düşündürmürdü. Bəzi əsərlərdə hakimin, şahzadənin həyat tərəfindən tərbiyələndirilməsindən bəhs edilsə də, bu, ideal hökmdar surəti

yaratmaqdan fərqli ədəbi məqsədə xidmət edirdi. Şairlər Nizami poemalarındakı obraz və süjetləri yaşadıkları dövrün ictimai məsələlərinə uyğunlaşdırmağa çalışırdılar. Tanınmış tədqiqatçı Qasım Cahani əsrin poeziyasındakı yeni təmayül barədə yazır: “Bu dövrdə ədəbiyyatda yeni süjet yaratmaq cəhdi diqqəti cəlb edir. Belə ki, Nizaminin ədəbiyyata gətirdiyi süjet motivləri müasir dövrün hadisə və faktlarını əhatə etməyə qadir deyildi. Süjetlə, mövzu ilə müasir ideya və ideallar arasında həmahənglik yaratmadan ciddi bədii əsər yaratmaq çətindir. Məsinin yazıb yaratdığı illərdə ənənəvi Nizami mövzularından kənara çıxmaq meylə son dərəcə güclü idi. Bu dövrdə ictimai həyatda baş verən mühüm hadisə və əhvalatları nəzmə çəkməyə həvəs artırdı. Təsir Təbrizinin İsfahanda (qazançı) fəhlələrinin tətili və onun amansızcasına yatırılmasından bəhs edən mənzuməsi fikrimizi sübut edir” [3, s. 134]

Səfəvi hökmdarı I Şah Abbasın hakimiyyəti illərində (1587-1629) yaşamış Mir Əqil Kövsəri Həmədəni Nizami Gəncəvi ənənələrini davam etdirmiş, dahi şairin “Xosrov və Şirin” məsnəvisinə cavab olaraq “Fərhad və Şirin” poemasını yazmışdır. Şair əsərinin sürətlərində və süjet xəttində bir sıra dəyişikliklər etmişdir. Burada, şair hökmdarının oğlu olan Fərhad kamil bir sənətkardır, memardır, gözəl abidələr yaradaraq insanlara bəxş edir. Onu yeni – yeni xeyirxah işlərə sövq edən Şirinə olan sonsuz məhəbbətidir. Nizaminin “Xosrov və Şirin”indən fərqli olaraq burada Şirin yalnız Fərhadı sevir.

XVII əsrin ikinci yarısı XVIII əsrin əvvəllərində yaşamış Təsir Təbrizi Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan məsnəvilərə cavab olaraq poemalar yazmışdır. Şairin “Cahannüma” poemasında Nizami təsiri özünü hadisələrdə deyil, ideya – sənətkarlıq baxımından göstərməkdədir. Təsir əsərlərində əsas qəhrəmanlar olan sadə zəhmət adamlarının həyati problemlərini, mənəvi dünyalarını əks etdirməkdədir.

Dövrün Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi, Məczub Təbrizi kimi şairlərinin lirik şeirlərində də Nizami yaradıcılığının təsiri özünü göstərməkdədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. Üçüncü cild. - Bakı: “Elm”, - 2005
2. Araslı Həmid. Ön söz yerinə / Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. II cild. - Bakı: “Şərq-Qərğ”, - 2005
3. Cahani Qasım. Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami ənənələri (XII-XVII), - Bakı: “Elm”, -1979

Pasha Kerimov

INFLUENCE OF NIZAMI IN AZERBAIJANI LITERATURE IN THE SAFAVI PERIOD

Azerbaijani poets of the Safavi period (1501 - 1736), writing in both Turkish or Persian, respected Nizami Ganjavi's legacy and continued his traditions. The poems by Mahammad Fuzuli “Leyli and Majnun”, “Varga and Gulshah” of Masihi, “Farhad and Shirin” of Mir Akil Kevsari Hamadani, poems also below Tasir Tabrizi's poems are a clear example of this effect. The influence of Nizami Ganjavi also manifests itself in the lyrical poems of prominent poets of the period such as Saib Tabrizi, arc Tabrizi, Majzub Tabrizi.

Kamandar Şərifov
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
e-mail: sherifov41@mail.ru

NİZAMİNİN MİSİRDƏKİ ƏLYAZMALARI

Orta əsrlərin təbii fəlakətləri, müharibələri, dini və siyasi fanatizmi, eləcə də 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra İslama və Qurana qarşı aparılan bolşevik hücumları nəticəsində ərəb qrafikası ilə yazılmış kitablara “ölüm” hökmü verilmiş və bunun nəticəsində ayrı-ayrı kitabxana və şəxsi kolleksiyalar məhv edilmişdir. Buna görə də bəzi klassiklərimizin əsərləri gəlib zəmanəmizə çatmamış, yaxud bu əsərlərin ancaq bir və ya iki nüsxəsi əldə edilmişdir. Odur ki, onların əsərlərinin əlyazma nüsxələrini dünyanın müxtəlif kitabxana və muzeylərində axtarmalı oluruq. Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu bu istiqamətdə ciddi fəaliyyət göstərərək, ayrı-ayrı ölkələrin kitabxanalarında olan Azərbaycan müəllifləri əsərlərinin müəyyənləşdirilməsi və onların əlyazma nüsxələrinin surətlərinin əldə edilməsi istiqamətində ciddi fəaliyyət göstərir. Bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq, son dövrlər bir sıra Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərinin xarici ölkələrin kitabxanalarında saxlanılan əlyazma nüsxələrinin surətləri əldə edilərək, tədqiq və nəşr edilmişdir. Bu baxımdan bizim 2002-ci ildə Misir Ərəb Respublikasına etdiyimiz səfər əhəmiyyətli olmuşdur.

Səfərimizin əsas məqsədi Misrin paytaxtı Qahirə şəhərində yerləşən “Dərül-kutub vəl-vəsaiqül-qəumiyyə” (“Kitablar evi və milli sənədlər”) adlı mərkəzində olan Azərbaycan müəllifləri əsərlərinin əlyazma nüsxələrini müəyyənləşdirmək idi. Bu mərkəz Misir Ərəb Respublikasında orta əsrlərin əlyazma kitablarını və arxiv sənədlərini əhatə edən ən böyük kitabxana hesab edilir. Bu zəngin xəzinədə saxlanılan Azərbaycan əlyazma kitablarının müəyyənləşdirilməsi kifayət qədər çox vaxt tələb edirdi. Bizim səfərimiz üçün ayrılmış doqquz gündən iki günü yola, ikisini isə istirahət gününə çıxsaq, cəmi beş gün vaxtımız qalırdı. Bu müddət ərzində belə bir xəzinənin əlyazmalarını yalnız nəzərdən keçirmək belə imkan xaricində idi. Səfərimin məqsədini həyata keçirmək üçün Misir tərəfinin mənə təklif etdiyi gəzinti və istirahət tədbirlərindən imtina etməli oldum. Gündüzlər iş vaxtları “Dərül-kutub vəl-vəsaiqül-qəumiyyə” kitabxanasında, ondan sonra isə hər gün gecə yarıyadək mehmanxanada bu kitabxananın çap olunmuş kataloqları üzərində işləməli oldum. Bu kitabxanada dəyəri heç bir meyarla ölçülə bilməyən Şərqi, o cümlədən Azərbaycanın görkəmli elm və ədəbiyyat xadimləri əsərlərinin nadir əlyazma nüsxələri məni o dərəcədə məşğul etmişdir ki, günlərin necə gəlib keçdiyini belə hiss etmirdim. Beləliklə də orada saxlanılan yüzlərlə Azərbaycan klassikləri əsərlərinin əlyazma nüsxələrini müəyyənləşdirə bildim.

Bu kitabxanada Nizami Gəncəvinin əsərlərindən ibarət böyük bir kolleksiya vardır. Bu kolleksiyada şairin “Xəmsə”sinin beş nüsxəsi, “Yeddi gözəl”, “Leyli və Məcnun”, “Məxzə-mül-əsrar”, “Xosrov və Şirin” və “İskəndərnamə” poemalarının ayrı-ayrı əlyazmaları, eləcə

də “Xəmsə”nin xülasəsi, “Leyli və Məcnun”dan və “Fərhad və Şirin”dən seçmələrdən ibarət əlyazmaları onun poetik irsini daha dərinədən öyrənmək baxımından böyük elmi əhəmiyyət daşıyır.

“Dərül-kutub”da Nizami əsərlərinin əlyazmaları ilə yanaşı Nəsiminin, Füzulinin, Xaqani Şirvaninin, Xətəinin, Övhədi Mərağinin, Saib Təbrizinin, İbrahim Gülşəninin, Əssar Təbrizinin, Mahmud Şəbüstərinin, Müsahib Gəncəvinin, Xətib Təbrizinin, Nəsirəddin Tusinin, Huleyş Tiflisinin və onlarla başqa Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərindən ibarət böyük bir kolleksiya mühafizə olunur.

“Dərül-kutub...” mərkəzinin əlyazmalar fondunda ərəb və farscadan dilimizə çevrilmiş orta əsr tərcümə abidələrimiz də az deyildir. Bunların sırasında bizə məlum olmayan və Əbulfadl Məhəmmədə bin İdris Naxçıvani, Əli bin Nasr Təbrizi Qasimi, Şeyx Sührəvərdi Həmadani, Əli bin Şihab Həmədani, Altıbarmaq adı ilə tanınmış Əbulfadl Abdulla bin Məhəmməd Həmadani və başqaları tərəfindən tərcümə edilmiş poeziya nümunələri və elmin müxtəlif sahələrinə dair çox dəyərli abidələr vardır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Dərül-kutub vəl-vəsaiqil-qaumiyyə” Misirdə orta əsr əlyazma abidələri saxlanılan yeganə kitabxana və mərkəz deyildir. Əl-Əzhar, İsgəndəriyyə, Eynu Şəms, Qahirə, Əlmeniyyə, Tanta universitetlərinin kitabxanalarında da on minlərlə orta əsr əlyazma kitabları saxlanılır. Qahirədə yerləşən Ərəb Ölkələri Liqasının nəzdində yaradılmış Əlyazmalar İnstitutunda isə bütün ərəb ölkələrində olan əlyazma abidələrinin üzləri çıxarılaraq, bu institutun xəzinəsində toplanmışdır. Orta əsrlərdə ölkəmizin ərəb mədəniyyət mərkəzləri və xüsusən Misirlə sıx əlaqələrini nəzərə alsaq bu institutun əlyazmalar xəzinəsində və göstərilən universitetlərin kitabxanalarında Azərbaycan müəllifləri əsərlərinin orta əsr əlyazmalarının miqdarını təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir.

Kamandar Sharifov

NIZAMI'S MANUSCRIPTS IN EGYPT

This article deals with the manuscript copies of the works by Nizami Ganjavi, which are kept in “Darul-kutub”, the largest library in Egypt

Gülbəniz Babaxanlı
AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi
filologiya üzrə elmlər doktoru
e-mail: huseinjavid@gmail.com

ƏRTOĞROL CAVID VƏ NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİ

Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2021-ci ilin Azərbaycanda “Nizami Gəncəvi İli” elan olunması və dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illik yubileyinin ölkəmizdə geniş qeyd edilməsi cəmiyyətimiz tərəfindən, elmi ictimaiyyət tərəfindən yüksək rəğbətlə qarşılanmışdır.

880 il bundan əvvəl dünyaya göz açmış bu qüdrətli sənətkarın bədii irsi mənə dərinliyi baxımından hər zaman diqqəti cəlb edən, çağdaş və yenidir.

Nizami Gəncəvinin poetikası təkə ədəbiyyatşünaslığın, fəlsəfənin və ya sənətşünaslığın tədqiqat obyektı deyil. Dahi şairin yaradıcılığı hər zaman musiqişünasların da diqqət mərkəzində olmuşdur. Bəstəkarlarımızın Nizami obrazına ithaf etdiyi və ya şairin şeirlərinə bəstələdiyi musiqi əsərləri Azərbaycan mədəniyyətinin ən dəyərli inciləri hesab olunur. Üzeyir Hacıbəyovun Nizaminin qəzəllərinə yazdığı “Sənsiz” və “Sevgili canan” musiqiləri, Qara Qarayevin “Yeddi gözəl” baleti, “Leyli və Məcnun” simfonik poeması, Niyazinin “Xosrov və Şirin” lirik-romantik operası, Fikrət Əmirovun “Nizami” baleti, “Nizami” simfoniyası bu qəbildən olan qiymətli əsərlərdir. Dahi Hüseyn Cavidin oğlu, bəstəkar Ərtoğrul Cavid də Nizami yaradıcılığına daim maraq göstərmiş, Nizami Gəncəvinin sözlərinə “Yar gəlmiş idi” və “Gəl” adlı 2 musiqi əsəri bəstələmişdir. Bəstəkar tərəfindən bu romansların not yazılarına edilmiş qeydlərdən məlum olur ki, hər iki əsər dahi şairin 800 illik yubileyi münasibətilə yazılmışdır. Dahi şairin “Gecə xəlvətə bizə sevgili yar gəlmiş idi” misrası ilə başlanan qəzəlinə bəstələnmiş bu romansların orijinal not yazıları AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin fondunda mühafizə olunur.

Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyinin 1947-ci ildə təntənə ilə qeyd olunduğu dövrdə, Ərtoğrulun bu bəstələri məlum səbəbdən təqdim olunmasa da, sonrakı illərdə ifa olunmuş və lent yazısına köçürülmüşdür.

Məlumdur ki, Ərtoğrul Cavid hələ tələbə olarkən Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nəzdində SSRİ Xalq artisti Bülbülün yaratdığı və rəhbərlik etdiyi Musiqi Elmi Tədqiqat Kabinetində, professor Bülbülün himayəsi altında işləmişdir. O, burada işləyərkən, daha çox musiqi nəzəriyyəçisi kimi fəaliyyət göstərərək, müxtəlif musiqi əsərlərinə, eləcə də folklor musiqisi örnəklərinə rəy yazmış və bu rəylərdə hər bir əsərin layiqli qiymətini vermişdir.

Ərtoğrul Cavidin həmin elmi tədqiqat kabinetində məhsuldar fəaliyyətini ehtiva edən materialların böyük bir qismini xalq arasından toplanmış nağıl və dastanlar təşkil edir. Bu epik nümunələr arasında Nizami Gəncəvi əsərlərinin el variantları da var. Bundan başqa, Ərtoğrul Cavid Nizami Gəncəvinin əsərlərinə müraciət edən muğam ustalarının repertuarını, xüsusən də Cabbar Qaryağdının yaradıcılığını da öyrənmiş və yazıya almışdır.

Biz də öz növbəmizdə Ərtoğrol Cavidin muzeydə saxlanılan şəxsi arxivindən Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ilə bağlı bu kimi materialları seçib toplamış və Nizami İlinə ərnağan olaraq “Ərtoğrol Cavid və Nizami Gəncəvi irsi” adlı kitab nəşr etdirmişik.

Kitaba Ərtoğrolun Nizami şeirlərinə bəstələdiyi hər iki romansın avtoqraf nüsxəsi daxil edilmişdir. Bundan başqa, Cabbar Qaryağdıdan toplanmış musiqi mətnlərində Nizaminin qəzəlləri, “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” poemalarından lirik parçalar da kitabda öz əksini tapmışdır.

Ərtoğrolun arxivindən kitaba daxil edilmiş materiallardan aydın olur ki, xanəndələrin bir çoxu, o cümlədən Cabbar Qaryağdı Nizami əsərlərini əsasən orijinalda ifa etmişlər. “Mahur”, “Sarənc”, “Rast”, “Baba Tahir”, “Cahargah”, “Səmayi-Şəms”, “Hümayun” üstündə oxunan Nizami təsniflərini təqdim edərkən, Ərtoğrolun belə bir qeydinə də rast gəlirik: *“Yüz ildən artıqdır ki, xanəndələr oxuyurlar”*.

Qeyd olunduğu kimi, Ərtoğrol Cavidin Nizaminin ölməz ruhu qarşısındakı xidmətlərindən biri də odur ki, o, dahi şairin əsərlərinin el variantlarını da toplamış və yazıya almışdır. AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyində mühafizə olunan arxiv materiallarından bəlli olur ki, Ərtoğrol Cavid bu materialları sadəcə toplamamış, eyni zamanda, həmin materialları sistemləşdirmiş, onlara elmi rəylər yazmış və şərh vermişdir. Biz kitaba həmin el variantlarının Ərtoğrol Cavid tərəfindən toplanmış və “İskəndər xalq yaradıcılığında” adı altında birləşdirilmiş 11 nümunəsini daxil etmişik. “İskəndər və fəqir”, “İskəndərin zulmata getməsi”, “İskəndərin səbri var”, “İskəndərin ədaləti” və s. başlıqlı həmin nağıllardan görünür ki, xalqımız dahi Nizami yaradıcılığını hər zaman yüksək qiymətləndirmiş, onun humanist ideyalarına sonsuz rəğbət bəsləmiş, şairin bədii irsini təkcə əlyazmalar, yazılı abidələr vasitəsilə deyil, folklorla, ağızdan-ağıza ötürməklə də yaşatmağa nail olmuşdur.

Ümid edirik ki, Nizami İlinə ərsəyə gətirdiyimiz bu əsər Nizami Gəncəvi ilə Ərtoğrol Cavid arasındakı mənəvi-estetik bağlılığı daha yaxından hiss etməyə vəsilə olacaqdır.

Gulbaniz Babakhanli

ERTOGHROL JAVID AND NIZAMI GANJAVI'S HERITAGE

The thesis is devoted to the appeal to the work of Nizami by the son of the outstanding Azerbaijani poet Husein Javid, composer, folklorist, musicologist Ertoghrol Javid. The author informs us that Ertoghrol Javid wrote two songs based on the works of Nizami Ganjavi. In addition, it is noted that Ertoghrol Javid collected and wrote down folk versions of Nizami's poems.

Zəkiyyə Əbilova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, dosent

e-mail: zekiyye.abilova@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XOSROV VƏ ŞİRİN” MƏSNƏVİSİNDƏ KƏPƏZ DAĞI TOPONİMİ

Hər qarışı tarix, salnamə olan Azərbaycan təkcə mühüm strateji bölgə kimi deyil, zəngin təbiəti, bol nemətləri, əsrarəngiz gözəllikləri ilə də həmişə diqqət çəkmişdir. Bu baxımdan Murovdağ silsiləsindən olan Kəpəz dağı da yuxarıda sadalanan xüsusiyyətləri özündə birləşdirən yaşayış məntəqələrindən biridir. Kəpəz mövzusu Azərbaycanın dünyaya bəxş etdiyi dahi Nizamini yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır. Şair özünün “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin” və “İqbalnamə” məsnəvilərində şahidi olduğu Gəncə zəlzələsini qələmə almışdır ki, bu da birbaşa Kəpəz dağı ilə bağlıdır:

*Gördü bir zəlzələ, göyü oynatdı,
Şəhərlər dağılıb yerlərə batdı.
Dağ-daş sarsılaraq qopub uçanda,
Fələk toz altında qaldı bir anda.
Sanki alt-üst oldu torpaq, asiman.*

Klassik mətnlərdə adı Cənzə kimi keçən şəhər yerlə bir olmuşdu. Kəpəz dağının parçalanaraq dağılması, bir sıra göllərin yaranması ilə nəticələnən bu dəhşətli mənzərəni Nizami həyəcanla təsvir edir.

“Xosrov və Şirin” əsərinin filoloji təhlilini verən Bertels Şahruxun dili ilə Xosrova bildirir ki, Xəzər dənizinin sahillərində, dağlarda Məhin Banu kimi tanınan Samirə adlı qüdrətli bir qadın hökmranlıq edir. Yay ǝrmən dağlarında (Səhv olaraq rus dilində ǝrməni “Armeniya” kimi verir. ǝrmən türk dövləti idi.) keçirir, bahar vaxtı Muğan düzünə köç edir, payızda Abxaziyada ov edir, qışı isə öz paytaxtı Bərdədə keçirir. Həmin hekayət əlyazmanın (B-1200) 39 b vərəqində belə verilir:

به فصل گل به موقان است جایش
که تا سرسبز باشد خاک پایش
به تابستان شود بر کوه ارمن
خرامد گل به گل خرمن به خرمن
به هنگام خزان آید به ابخاز
کند در جستن نخجیر پرواز
زمستانش به بردع میل چیر است
که بردع را هوای گرمسیر است

*Gül fəsli yamyaşıl Muğan yatağı,
Yay zamanı yeri Ərmən torpağı.
Əkindən-əkinə, çiçəkdən gülə
Yay ötüb keçəndə, payız gələndə
Abxazda ovları salır kəməndə.
Bərdənin havası çox mö`tədildir,
Hər il qış fəsli o bura gəlir.*

Gözəl peyzaj ustası olan Nizami Kəpəz dağını da məharətlə təsvir edir. Sonradan Kəpəz adlandırılmış İnhiraqın təsvirində yazır:

ز جرم کوه تا میدان بغرا
کشیده خط گل طغرا بطغرا
در آن محراب کو رکن عراق است
کمر بند ستون انحراف است.

*Cörrüm dağlarından Buğra çölünə-
Hər tərəf batmışdı bahar gülünə,
İraqa bir mehrab ola biləcək
Gözəl İnhiraqın ətəyində tək...*

Hər tərəf yaşıllıqdır. Sanki, yerə zümrüd rəngli xalı döşənmişdir. Bu gözəlliyi seyr edən kəs qəm-qüssəni unudur. Bütün buralar bahar gözəlliyinə qərq olub. Gözəl İnhiraq İraq üçün bir mehrabdır. Azərbaycan əruzşünaslığının görkəmli davamçısı, Nizami əsərlərinin dəyərli tərcüməçisi Mircəlal Zəki “Sirlər xəzinəsi”nin tərcüməsində beyti belə verir:

*Açıb Cirrəm dağından bəzm Buğra,
Çəkib gül xəttini tuğrabətuğra.
O mehrabda ki, rükni idi İraqa,
Kəmərbənd idi rükni-İnhiraqa.*

Misranın şərhini verən tərcüməçi qeyd edir ki, Cirrəm- Ərmən vilayətində bir dağın adıdır. Buğra- Xarəzm şahıdır və Buğra meydanı da həmin ərazidə ona məxsus olmuşdur. Tuğra-şahların fərmanlarının üstündə zəmanə şahının adının və ləqəbinin əvvəlinci hərfləri olan yazıdır. Vəhid Dəstgirdinin tənqidi mətninə müraciət etmiş tərcüməçi onun sovet şərqşünası Y.Marrın fikirlərindən istifadə etdiyini qeyd edir. Xatırladır ki, Marra görə, “İraq” Ermənistanın bir hissəsidir. İnhiraq isə hal- hazırda “İnşirak” adı ilə məşhurdur. Məhz Marrın gəldiyi bu yanlış qənaətdən bəhrələnmiş bəzi tədqiqatçılar mətnin çalarlarının saxtalaşdırılmasına və onun erməniləşdirilməsinə səbəb olmuşlar. O cümlədən, “Gəncur” Şairlər Divanı saytı da həmin səhvi təkrarlamışdır. Burada da dağın adı “İnşirak” kimi verilmişdir. “Moin”in məlumatına görə həmin adda dağın Ermənistan ərazisində mövcud olduğu bildirilir. Görünür, Y.Marr da fikrini təsbit etmək üçün “Moin”ə müraciət etmişdir. Bu isə mətnin erməniləşdirilməsinə dəlalət edir.

Daha əvvəl xatırladığımız iki nümunədə Kəpəz dağının adı انحراق (İnhiraq) kimi verilmişdir. Nizami Gəncəvinin Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan “Xosrov və Şirin” məsnəvisinin altı əlyazma nüsxəsini nəzərdən keçirərkən yuxarıda xatırlanan beytin fərqli şəkillərinə rast gəldik. Belə ki, D-349 nüsxəsində beyt verilsə də, dağın adı yazılmamışdır (vərəq 393). M-156 şifrlı nüsxədə ümumiyyətlə həmin beyt yoxdur (vərəq 82 b). XV əsrdə köçürülmüş M-323 şifrlı nüsxədə dağın adı الخراق (əl-Xərəq) kimi verilmişdir (vərəq 34 b). M-325 şifrlı nüsxədə xatırlanan misra aşağıdakı kimi verilmişdir:

کمر بند بیستون انخراقت

XIX əsrdə köçürülmüş M-266 şifrlı nüsxədə isə dağın adı الخراق (əl-Xərəq) kimi verilmişdir (vərəq 38 a). Beləliklə, nəzərdən keçirilən altı nüsxədən birində ümumiyyətlə beyt verilməyib, digər birində beyt verilsə də, dağın adı verilməyib, ikisində الخراق (əl-Xərəq), birində انحراق (İnhiraq), daha birində isə, انخراک kimi verilmişdir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı bir ümmandır ki, alimlər onun tədqiqinə ömrlərini sərf etmişlər. Bu sahədə cənub qonşumuz İranda bir çox tədqiqatlar aparılmışdır. Bu baxımdan Vəhid Dəstgərdi və Behruz Sərvətiyanın da xidmətləri olmuşdur. Vəhid Dəstgərdi dağın adını “انحراف” (İnhiraf), Behruz Sərvətiyan isə, “الخراق” şəklində vermişdir.

Əsərin Həmid Məmmədzadənin farscadan tərcüməsi, Tahir Məmmədzadə və Əhmədağa Əhmədovun redaktorluğu ilə nəşr olunmuş nüsxəsində, Səid Mirqasımov və Qulamhüseyn Behdilinin birgə çevirdikləri nüsxədə, Rəsul Rzanın fars dilindən olan tərcüməsində, eləcə də Özbəkistan xalq şairi Camal Kamalın özbək dilinə tərcümə etdiyi mətndə də dağın adı “İnhiraq” kimi verilir. Q.Y.Əliyev və M.N.Osmanovun tərcüməsində nəşr olunmuş “Xosrov və Şirin”in rus dilində olan versiyasında xatırlanan beyt aşağıdakı kimi verilir:

*В том краю, что можно считать частью области Ирак
Которая находится в поясе крепости Анхарак.*

Mənbələrdə Azərbaycan tarixçilərinin də dağın adı ilə bağlı təzkirələri vardır. Zəkəriyyə əl-Qəzvini Hərək-Kəpəz dağı ilə bağlı yazır: “Şəhərdən bir keçid aralı Hərək qalası ucalır. Onun ətrafında ətirli otlar, bol sular və bağlar vardır. Yayda oranın havası çox xoş olur və Cənzənin sakinləri ora köçürlər. Burada hər bir ailənin evi vardır və sərinlər düşənədək burada qalırlar. Cənzənin tanınmış adamlarının burada gözəl imarətləri vardır. Cənzə Daruran çayının üzərində yerləşir və mənbəyini Murov adlanan dağdan götürür. Bu çox uca dağdır və zirvəsində həmişə duman olur. Deyirlər ki, qalanın başından hər kəs bu dağı görə bilər. Ancaq, dağın zirvəsindən qala görünməyir”. Buradan məlum olur ki, dağın başında Hərək adlı qala da mövcud olmuşdur.

Mövzu ilə bağlı müraciət olunan əsərlərin hər biri hadisələrin Gəncə ətrafında baş verdiyini xatırladır. Abdur-Rəşid Bakuvi (XIV əsrin II yarısı-XV əsrin əvvəlləri) yazır: “Cənzə Arranın qalalarla möhkəmləndirilmiş şəhərlərindən biridir. Gürcü şəhərlərinə yaxındır. (Hər cür) neməti və taxılı boldur. Əhalisi din əhlidir. Orada Karqakas çayı axır. İlin altı ayı olmaqla Gürcü dövlətləri tərəfdən axır. İlin (qalan) altı ayı ərzində onun suyu olmayır. Onun sakinləri

ipəkqurdu bəsləmək və ipəkçilik mədəniyyətinə malikdirlər. Şəhərdən bir keçid aralıda ətrafında ətrli otlar, sular və bağlar olan Hərək qalası ucalır. Yayda hava gözəl olduğundan Cənzənin sakinləri ora gedirlər. Oradakı uca dağların başında Suriya tutuna oxşayan “hur” adlı bitki vardır. Qara ciyər xəstəliklərinə məlhəmdir. Cənzə və Şirvandan başqa onu heç yerdə tapmaq olmaz. Dahi, məlumatlı və müdrik şair Əbu Məhəmməd ən-Nizami (Gəncəvi) oradandır. Bakuvinin qeydlərində maraqlı olan bir də odur ki, o Hərək ifadəsini هرك şəkildə verir. “Hərək” sözünün leksik mənasına gəlincə, mənbələrdə türk dillərində iki hürgüclü dəvə” mənasını daşdığı da bildirilir. Görünür, zəlzələdən əvvəl Kəpəz dağı ikizirvəli olub. Zəlzələ nəticəsində parçalanıb.

Mənbələrdən gətirilən dəlillər bir daha sübut edir ki, Kəpəzin qədim adı Hərəkdir. Hərək həm də bu dağda ucaldılmış qalanın adıdır. Hərək sözünün ayrı-ayrı mənbələrdə müxtəlif şəkillərdə verilməsinə səbəb köçürülərkən xəttatlar tərəfindən bilməyərək, bəzən isə bilərəkdən təhrif olunmasıdır. Bütün bu fərqliliklər şox güman ki, katib xətalıdır. Görünür, əsas versiyada الحرك kimi olmuşdur. Müəyyənlik artiklinin “ل”i aydın olmadığından gah “ن”a, gah da “ح”nın nöqtəsinə bənzədilib “خ” kimi oxunmuşdur. “ح” və “ه”, eləcə də “ك” və “ق” ərəb əlifbasının bir-birinə səslənməsi cəhətdən yaxın hərfləri olduğundan, eyni zamanda ərəb dili mənşəli söz olmadığından səsləndiyi kimi yazılıb və nəticədə müxtəlif versiyalar alınmışdır.

Zakiyya Abilova

TOPONYM OF KAPAZ MOUNTAIN IN NIZAMI GANJAVI'S POEM “KHOSROV AND SHIRIN”

Each piece of land of Azerbaijan is history and chronicle. At the same time, this “land of fire” has always been famous for not only own rich nature, abundant blessings, but also its strategic position. In this regard, the mount Kepez, that belongs the mountain range Murov, is the one of the settlement which contains the characteristics I mentioned above. In this writing, it was touched on some interesting points about Kepez, by referring to the resources of Azerbaijan literature and historical facts. Thus, the article referens to Nizami Ganjavi's poem “Khosrov and Shirin” and historical facts of scholars such as Zakariya al- Gazwini, Abdurrashid Bakuvi. The manuscripts were the main factor to achieve the results.

Fərman Xəlilov

*AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu,
filologiya üzrə elmlər doktoru
e-mail: elyazmalar_institutu@yahoo.com*

NİZAMİ ƏNƏNƏLƏRİNƏ SADİQLİK

XX əsr Cənubi Azərbaycan satirik poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Mirzə Əli Möcüz (1874-1934) klassik ədəbi ənənələrə qırılmaz tellərlə bağlı bir sənətkar olmuşdur. Onun şeirlərinin bir çoxunda müxtəlif əsrlərdə yaşayıb-yaradan Ürfi, Cövhəri, Sənai, Möhtəşəm, Firdovsi, Xəyyam, Ənvəri, Baba Tahir, Qaani, Şeyx Mahmud Şəbüstəri, Cəlaləddin Rumi, Xaqani, Saib Təbrizi, Hafiz Şirazi, Tusi, Əbdürrəhman Cami kimi şairlərin adları çəkilir. Lakin bunu sadəcə olaraq ayrı-ayrı sənətkarların adlarını sadalamaq yox, onun Azərbaycan və fars ədəbiyyatı tarixinə bələdliyini göstərən fakt kimi dəyərləndirmək lazımdır. Əlimizdə Möcüzün adını çəkdiyi şairlərin bir qisminin yaradıcılıq istiqamətindən xəbərdarlığını onların bu və ya digər fikirlərinə münasibətini göstərən faktlar da vardır. Bu faktlar Möcüzün klassiklərin mütərəqqi ədəbi-bədii ənənələrinə yeni tarixi şəraitdə varisliyini, sələfləri ilə birləşdiyi və ayrıldığı nöqtələri, bu ənənələri dövrün ruhuna və ictimai estetik tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirməyə səy göstərməsini əks etdirir.

Möcüz Azərbaycanın dahi şairi, dünya şöhrətli Nizami Gəncəvinin zəngin ənənələrindən də faydalanmışdır.

Nizaminin əsrlərinin ölməzliyini dərk edən Möcüz “Qələmdir, qələm” adlı şeirində öz fikrini belə ifadə edirdi:

*Əsir eyləyib Eyrəci ruzigar,
Nizamini, Xacuini biqərar,
O ki ölməz, hərgiz yaşar bişümar,
Qələmdir, qələm, bərəkallah, qələm (5, s. 21).*

Əlbəttə, özündən əvvəl və sonra yaşayan sənətkarlar kimi Möcüzün də Nizami yaradıcılığına məftunluğu, bu sənətkarın mütərəqqi ənənələrini davam etdirməsi səbəbsiz deyildir. Bizcə, Möcüzü Nizamiyə bağlayan əsas tellərdən biri hər iki sənətkarın ictimai eybəcərliklərə qarşı olan kəskin tənqidi münasibətləri idi.

Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami ənənələri mövzusunda xüsusi tədqiqat aparan Qasım Cahaninin dediyi kimi “Nizami ənənəsi şairin tərəqqipərvər idealları, azad cəmiyyət ideali, bir də sənətkarın zəngin poetik təcrübəsidir ki, bütün bunlar əsirlər boyu onun xələflərini düşündürmüş, yaradıcılığını ustad məktəbinə çevirmişdir” (1, s. 8). Bu “ustad məktəbinin” təsiri o qədər güclü olmuşdur ki, hətta “XX əsrdə də “Xəmsə” mövzuları qələmə alınmış, inkişafdan qalmamışdır” (1, s. 5). Lakin Möcüz Nizaminin Xəmsəsini mütaliə edib öyrənsə də onun ədəbi məktəbinin bir sıra istedadlı davamçıları kimi böyük sənətkarın təsiri altında “Xəmsə” yaratmaq fikrinə düşməmişdir. Bunun səbəbi o idi ki, Möcüz elə bir inqilabi mübarizələr şəraitində

yaşayırdı ki, bu dövrdə əsl vətəndaş-şair “Xəmsə” yazı bilməzdi. O, hökmən “Novruzəlinalmə” (4, s. 165) yazmalı idi! Məhz buna görə də C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Qəmküsar, Ə.Nəzmi və başqa mollanəsrəddinçilər kimi Möcüz də daha çox Nizaminin yüksək bəşəri ideyalarına səs vermiş, bu istiqamətdə onun ənənələrinin davamçılarından biri olmuşdur.

Möcüzün Nizaminin bəzi ideyalarına öz dövrünün tələbləri baxımından münasibəti də diqqətəlayiqdir. Məsələn, “Yeddi gözəl” poemasında Nizami adı bir çoban vasitəsilə əhli-keyf Bəhram şaha ibrət dərsi verərək onu mənəvi baxımdan “Mən çobanam, rəiyyət isə sürüm” (3, s. 266) qənaətinə gətirib ədalət yoluna çağırırdısa, Möcüz “Qurda verdi gəlləni çün kəlləsiz çobanımız” (5, s.60) kimi istehzal gülüşlərlə vaxtilə Nizaminin rəiyyətə çoban hesab etdiyi şahların riyakarlığı və satqınlığını ifşa edir.

Məlumdur ki, Nizami öz əsərlərini müəyyən səbəblər üzündən fars dilində yazmağa məcbur olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq o, doğma Azərbaycan dilini çox böyük məhəbbətlə sevmişdir. Axsitan şahın Nizamidən “Leyli və Məcnun” poemasını fars dilində yazdığı tələb etməsi, şairin isə şahın bu tələbini qəzəb və nifrətlə qarşılamaı bizə yaxşı məlumdur:

*Fars və ərəb dili bəzəyi ilə
Bu təzə gəlini bəzəyəsen...
Türkcəlik bizə vəfalı olmağın sifəti deyil,
Türkəvara deyilmiş söz bizə layiq deyil (2, s. 135).*

Nizamidən 700 il sonra yaşayıb ciddi maneələrə məhəl qoymadan ana dilində yazıb yaradan Möcüz də Azərbaycan dilinə xor baxanlara sonsuz qəzəb və nifrətini bildirməkdən çəkinməmişdir:

*Dünən şeir ilə bir namə apardım şahı-İrana
Dedi: “Torki nə midanə, mərə to betçe pendari?”
Özü türk oğlu türk əmma deyir türki cəhalətdir.
Xudaya, müzməhil qıl xətidən bu ali-Qacari (5, s. 58)*

Burada maraqlı cəhət məsələnin Nizamidə olduğu kimi qoyulmasıdır. Yəni ana dilinə münasibətdə şairlə şahın qarşılaşdırılmasıdır.

Möcüz Nizami ənənələrindən istifadə etməklə fikirlərini daha əsaslı şəkildə oxuculara çatdırmağa təqdim etməyə nail olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Cahani Q. Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami ənənələri. Bakı: Elm, 1979, 204 s.
2. Gəncəvi N. Leyli və Məcnun (filoloji tərcümə). Bakı: Elm, 1981, 290 s.
3. Gəncəvi N. Yeddi Gözəl (filoloji tərcümə). Bakı: Elm 1983, 360 s.
4. Qarayev Y. Realizm: sənət və həqiqət (Azərbaycan realizminin mərhələləri). Bakı: Elm, 1980, 258 s.
5. Möcüz M.Ə. Əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1982, 350 s.

LOYALTY TO NIZAMI TRADITIONS

In the works of the South Azerbaijani poet Mirza Ali Mojuz, we can find the rich creative traditions of Nizami Ganjavi.

One of the reasons for Mojuz's fascination with Nizami's work and the continuation of his progressive traditions was the sharp criticism of both artists against social distortions.

The report addressed Nizami's attitude to some of his ideas in terms of the requirements of his time and it is concluded that the Mojuz managed to continue the traditions of Nizami in accordance with the spirit and socio-aesthetic requirements of the period in which he lived.

УОТ: 82-09.

Гюльшен Алиева-Кенгерли

Азербайджанский государственный университет культуры и искусств

доктор филологических наук, профессор

e-mail: gulshenkengerli@mail.ru

САКРАЛЬНАЯ СИМВОЛИКА ЧИСЕЛ И ЦВЕТОВ В ПОЭМЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ «СЕМЬ КРАСАВИЦ»

Выражение художественно-философской мысли цветовыми ассоциациями является характерной чертой древнетюркского мировоззрения. Древние тюрки, образ жизни которых был тесно переплетен с природой и естеством, черпали вдохновение в красках, рожденных самой первостихией. В этом смысле ценными примерами изобилует дастан «Китаби-Деде Горгуд» - выдающийся тюркский эпос, ценный памятник азербайджанской устной и письменной литературы. Так, например, в эпосе воспевается образ прекрасной Сельджан хатун в желтом одеянии.

Многовековой азербайджанской поэзии присущи четкие метрические формы и цифровая символика. Как справедливо отмечал Спиноза, миром правят величины. Применительно к восточному письму ярким тому примером является абджад в хуруфизме.

Классик восточной поэзии и азербайджанской литературы эпохи Ренессанса – Низами Гянджеви в XII веке и народный поэт Расул Рза в XX веке мастерски использовали цвета в процессе создания философской поэзии – поэтической философии.

Сакральная символика чисел и цвета в средневековье служили подручным средством для объяснения брэнности бытия и таинства мира. Подобный образ мысли происходил из древнетюркской культуры. В четвертой поэме знаменитой «Хамсе» (Пятерицы) – поэме «Семь красавиц» Низами Гянджеви использовал цвето-числовую символику.

В одном из авторитетных изданий недавних лет отмечалось: «Четвертое произведение «Хамсе» - «Семь красавиц» символизирует семь странников. Семь своих новелл, пронизанных единой сюжетной линией, поэт отождествляет с семью созвездиями и находящимися под их покровительством семью цветами, восходящими к семи дням недели (черный – Сатурн - суббота, желтый-Солнце-среда, зеленый – Луна – понедельник, красный-Марс-вторник, белый-Венера-пятница). Произведение многопланово, красочно и пластично. Сюжет поэмы повествует о жизни и правлении главного героя - Бахрама». Так, в поэме «Семь красавиц» цветовая мистика может быть осмыслена и интерпретирована в единстве с числовой символикой: 7 красавиц, 7 фей, 7 куполов, 7 дней, 7 цветов, 7 созвездий..!

Цифра 7 служила «золотым ключиком» к разгадке тайнств мироздания в древнем шумерском и тюркском шаманстве, составляла основу наук космогонии и теологии.

Согласно европейскому мировоззрению, верованиям западного и русского народов, белый цвет является символом капитуляции, смирения и мира. У тюрков-азербайджанцев белый цвет отождествляется с любовью, чистотой, счастьем и радостью.

Девушки ждут своего суженого - принца на белом коне. В знак чистоты и невинности невесты облачаются в белые одеяния. Взаимосвязь чисел и цветов с национальной символикой и астрологией еще недостаточно изучена. А ведь цифры являются зашифрованной информацией, памятью человечества и способом постижения Вселенной. Гениальный Низами Гянджеви мастерски использовал мистику чисел и цветов для описания человеческой сути, общества и поднебесья. Именно в цифрах и цветах заключены сакральные послания Низами, раскрывающие мощь его творчества и поэтического дарования.

Gülşən Əliyeva-Kəngərli

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “YEDDİ GÖZƏL” POEMASINDA RƏQƏM VƏ RƏNG MİSTİKASI

Yaxın Şərq və Azərbaycan intibah ədəbiyyatının zirvəsi Nizami Gəncəvi XII əsrdə, xalq şairi Rəsul Rza isə XX əsrdə fəlsəfi poeziya – poetik fəlsəfə yaradarkən rənglərdən məharətlə istifadə etmişdir. Rəqəm və rəng mistikası orta əsrlərdə həm müdrik aləmi, həm də mistik aləmi izah etmək üçün əlverişli vasitə olmuşdur. Bu qədim türk düşüncə mədəniyyətindən irəli gələn bir keyfiyyət idi. Nizami Gəncəvi möhtəşəm “Xəmsə”yə daxil olan dördüncü poemada – “Yeddi gözəl” əsərində rənglərlə bərabər, həm də rəqəm mistikasından istifadə etmişdir. Azərbaycan (Türk) düşüncəsinə görə ağ rəng xoşbəxtlik, səadət, sevgi - ağ gün rəmzidir. Qızlar öz sevgililərini - Ağ atlı oğlanı arzulayıv və gözləyirlər. Gəlin köçəndə xoşbəxtlik simvolu kimi ağ paltar geyinirlər.

Hələ rəqəmlərin və rənglərin milli şüurla bağlılığı, göylər və səma ilə, nücum elmi ilə əlaqəli kifayət qədər tədqiq olunmayıb. Halbuki rəqəmlər bəşərin nail olduğu kodlaşmış yaddaş, rənglər kainatı dərk etməyin vasitəsidir. Dahi Nizami Gəncəvi rəqəm və rəng mistikasından İNSANI, cəmiyyəti və kainatı- səmanı izah etmək üçün sənətkarlıqla istifadə edib. Nizami yaradıcılığının, onun dahiliyinin sirri də məhz rəqəmlərdə və rənglərdədir.

Gulshan Aliyeva-Kangarli

THE NUMBER AND COLOR MYSTIQUE IN NIZAMI GANJAVI'S THE SEVEN BEAUTIES

The expression of artistic and philosophical ideas through color associations is a special feature of Turkish thinking of the ancient period. Ancient Turks, whose lifestyles were more connected with nature than with society, used all the colors that existed in the nature and adorned it for the happiness of their lives. “Kitabi-Dada Gorgud”, a unique monument of Turkic epic culture, as well as of oral and written literature of Azerbaijan, in this sense still contains valuable examples. Nizami Ganjavi used the mystique of numbers as well as colors in his fourth poem, The Seven Beauties, a part of the magnificent Khamsa (“The Quintuplet”).

The part, which describes the seven beauties and expresses the main artistic and philosophical essence in this poetical work, is an independently heavyweight in every sense.

The Khamsa of Nizami, a masterpiece of Azerbaijani literature, is the first greatest artistic and philosophical contribution to the Turkish artistic thought outside the heroic epic "Kitabi-Dada Gorgud". The Khamsa can be compared only with Homer's Iliad and Odyssey, and Abul-Qâsem Ferdowsi's Shahnameh. All the five epic poems of the Khamsa are great, viewed as the idea and art pinnacle of the Oriental Renaissance. By reading these romantic epics, the world is still fascinated with the genius of the 12th-century Azerbaijani artistic thought.

MƏMMƏD SƏİD ORDUBADININ NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA MƏQALƏLƏRİ

Böyük ədibimiz Məmməd Səid Ordubadi Azərbaycan ədəbiyyatının mütəfəkkir şairi Nizami Gəncəvinin dövrü, mühiti, həyat və yaradıcılığı haqqında “Nizaminin dövrü və həyatı”, “Nizamidə dinçilik”, “Nizaminin doğulduğu və yaşadığı mühit”, “Nizamiyə təqlid etmiş şairlər”, “Nizami inqilabçı şair”, “Nizaminin əsərləri haqqında”, “Şeyx Nizami Gəncəli”, “Böyük şairin yaşadığı mühit”, “Nizami tərki-dünya və xalqdan qaçan, sufiməslək və bədbin bir şair”, “Nizami mədhgu şair” başlıqlı silsilə məqalələrin müəllifidir. Məqalələrin avtoqraf nüsxələri yazığının AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı şəxsi arxivində saxlanılır. Bir neçə nüsxədən ibarət “Nizaminin dövrü və həyatı” adlı irihəcmli əsərində Ordubadi Nizami Gəncəvi yaradıcılığını təhlil etməklə yanaşı ədəbiyyatın o dövrdəki inkişaf yollarını canlandırır, Şirvan şahlarının şairlərə və şeir sənətinə münasibətini təhlil edərək belə qənaətə gəlir ki, onların siyasəti şairlərə milli dildə əsərlər yaratmasına imkan verməmişdir. Sözügedən əsərin “Nizami dövründə ədəbiyyat”, “Nizami doğulmaq ərəfəsində Şərq”, “Nizaminin doğulduğu və yaşadığı mühit” adlı hissələrinin arxivdə saxlanılan pərakəndə vərəqləri onu deməyə əsas verir ki, yazıçı Nizami Gəncəviyə həsr etdiyi irihəcmli tədqiqat əsəri üzərində əsaslı surətdə işləmiş, ayrı-ayrı hissələri bir neçə variantda yazmış və nəhayət böyük şairdən bəhs edən əsərinin mükəmməl nüsxəsini yaratmışdır. Müəllif əsərdə Azərbaycanın siyasi və iqtisadi durumu haqqında ətrafı məlumat verir, Nizami Gəncəvinin bütün əsərlərində Azərbaycanın keçirdiyi ağır vəziyyətə laqeyd qalmadığını və tarixi hadisələrdən təsirləndiyini bildirir.

Məmməd Səid Ordubadi dahi şairin “Sirlər xəzinəsi” ilə “Xosrov və Şirin” əsərləri arasında olan iyirmi illik fasiləni, azərbaycanlı bir şairin öz ana dilində əsər yazmamasını onun tez-tez mühacirət etməsi ilə əlaqələndirir və bu səbəbdən əsərlərinin əldə olmamasını təxmin edir, “Xəmsə”nin Nizaminin şeir dəryasından bir damla olduğu qənaətinə gəlir. “Xəmsə”yə daxil olan beş əsər isə dövlət xəzinəsində mühafizə edildiyindən dövrümüze gəlib çıxmışdır. “Bunlar Şirvanşahlar, Əlaəddin Təkişlər, Qızıl Arslanlar və Nüsrətəddinlərin əllərinə keçən əsərlərdir. Şairin bundan başqa əsərlərini isə küləklər və qasırgılar məhv etmişdir” [1, s.57].

Nizami Gəncəvi əsərlərində şairin dinə olan münasibətini Məmməd Səid Ordubadi “Nizamidə dinçilik” adlı məqaləsində daha əhatəli verməyə çalışmışdır. Ordubadi məqalədə Nizaminin əsərlərini Rudəkinin, onun müasirlərinin əsərləri ilə müqayisə edir və bildirir ki, Rudəki, onun müasirləri əsərlərinin müqəddimələrini eşq, məhəbbət mövzusu ilə başladığı halda, Nizami əsərlərinin dibaçələrini Allahın adı ilə başlayır.

“Nizaminin doğulduğu və yaşadığı mühit” məqaləsində əsasən dövrün tarixi olaylarından, böyük şairin əsərlərinin yazılma tarixindən bəhs edilir. “Nizamiyə təqlid etmiş şairlər” əsərində Sədi “Bustan”ı və Nizami, Əlişir Nəvai və Nizami “Xəmsə”si haqqında fikirlər yürüdüldür. “Nizami inqilabçı şair” məqaləsində böyük şairin xalqa yaxın olduğu, digər şairlər kimi saraylara getməyərək azad yaşaması göstərilir, xalqa yaxınlığı, Ordubadinin təbirincə,

inqilabçılıq ruhunun “Xosrov və Şirin” əsərində daha aydın əks olunduğu verilən nümunələrlə nəzərə çatdırılır. Dahi şairin irsi “Nizaminin əsərləri haqqında” məqaləsində təhlil edilir, səlis təbə malik bir söz ustadı kimi qiymətləndirilir. “Şeyx Nizami Gəncəli” məqaləsində Ordubadi şairin həyatı və əsərləri haqqında təzkirələrə istinadən, müqtədir şairlərin fikirlərinə yönəlik və öz tədqiqatları əsasında qısa məlumat verir.

Məmməd Səid Ordubadinin “Nizami tərki-dünya və xalqdan qaçan, sufiməslək və bədbin bir şair” adlı məqaləsindəki bəzi fikirlərin tam əksini “Nizaminin dövrü və həyatı”nda görmək olar. Böyük şairin xalqa bağlı olduğunu göstərən Ordubadi, eyni zamanda, onun “yaşadığı mühitin ağırlıqlarına, həyatının məhrumiyət içərisində keçdiyinə, hakimlərin ikiüzlü-lüyünə, zülm və işkəncəsinə baxmayaraq bədbinlik təsirinə” [1, s.33] düşmədiyini nəzərə çatdırır. Ordubadi yazır: “... Nizami xalq şairidir, xalq tərəfdarıdır. Xalqı intibaha, padşahları kefməyəşadan vaz keçməyə çağıran bir şairdir” [2, s.3]. Digər bir məqaləsində Ordubadi Nizami “mədhgu şair” adlandırır. Halbuki “Nizaminin dövrü və həyatı” əsərində bu fikirlər də təkzib edilir. Çox güman ki, Nizami Gəncəvi xalqdan qaçan, bədbin və mədhgu şair kimi qələmə verməsi Ordubadinin dahi şair haqqında tədqiqatlarının ilk mərhələsinə aiddir. Sonrakı illərdə Nizami Gəncəvi haqqında yazdığı opera librettosunda da böyük Nizaminin “şahların hazırladığı xələt ancaq onlara səcdə edən başların çiyinə salınır. Lakin mən Azərbaycan xalqının əməl və arzularını daşıyan bir başın hər bir nakəsin qarşısında əyilməsinə imkan verməyəcəyəm” [3, s.18] sözləri ilə Məmməd Səid Ordubadi dahi şairin xalqa bağlı olduğunu bir daha nəzərə çatdırır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Ordubadi M.S. Nizaminin dövrü və həyatı // AMEA ƏYİ, f.14, s.v.415.
2. Ordubadi M.S. Nizaminin əsərləri haqqında // AMEA ƏYİ, f.14, s.v.417.
3. Ordubadi M.S. Nizami // AMEA ƏYİ, f.14, s.v.238.

Naila Samadova

MAMMAD SAID ORDUBADI'S ARTICLES ABOUT NIZAMI GANJAVI

The great writer Mammad Said Ordubadi is the author of a series of articles dedicated to the period, environment, life, and work of the prominent Azerbaijani poet Nizami Ganjavi. Manuscript copies of the articles are kept in the personal archive of the writer at the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. In his large-scale work “Nizami's period and life”, Ordubadi analyzes the work of Nizami Ganjavi and revives the development of literature at that time.

Ordubadi's articles on Nizami Ganjavi provide information about the political and economic situation in Azerbaijan, and based on the poet's works, Ordubadi demonstrates that the poet was not indifferent to the harsh situation in Azerbaijan and was influenced by historical events.

Raqub Kərimov

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə elmlər doktoru

e-mail: raqubkerimov@yandex.ru

MİRZƏ RƏHİM FƏNA VƏ NİZAMİ İRSİ

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin yetirdiyi istedadlı şəxslərdən biri də Mirzə Rəhim Fənadır. Şairin keçdiyi şərəfli həyat yolu, gözəl şeirləri, yazdığı tarixi əsərləri ilə yanaşı, XIX əsrin II yarısında ərsəyə gələn “Məclisi-üns” ədəbi birliyinin yaranmasındakı xidmətləri onun məşhur olmasında mühüm rol oynamışdır. O, Qarabağda ədəbi məclis yaratmağın ilk təşəbbüskarı olsa da, həmin məclisin sonrakı taleyini Xan qızı Xurşidbanu Natəvanın ixtiyarına verməklə onun dirçəlməsini, formalaşmasını və məclis şəklinə düşərək məşhur olmasını təmin etmiş oldu. Şairin atası Məhəmmədbaqi Xurşidbanu Natəvanın dərbar münşisi idi. O, 1872-ci ildə vəfat etdi. Bu ailəyə etibar edən Xan qızı onun oğlu, dövlət idarələrində müxtəlif vəzifələrdə çalışan Mirzə Rəhimi sarayına dəvət edərək atasının icra etdiyi vəzifəni ona tapşırırdı və onun qeyri-rəsmi şəkildə yaratdığı ədəbi məclisin saraya gətirilməsinə icazə verdi. Bununla da Qarabağda ilk ədəbi birlik “Məclisi-üns” adı ilə məşhur oldu.

Hələ erkən yaşlarından ədəbiyyata böyük marağı olan Mirzə Rəhim ilə təhsili Şuşada təcrübəli müəllim Mirzə Əbülqasim Qazinin yanında almış, ondan “ərəb ədəbiyyatı və fars dilinin çətinliklərini” öyrənmişdir. Ədəbiyyat elminin incəliklərinə yaxından bələd olan Mirzə Rəhim Şərqi böyük klassikləri ilə yanaşı Nizami və Füzulinin əsərlərini mükəmməl şəkildə mənimsəmiş və bütün ömrü boyu onların pərəstişkarı olmuşdur. Şairin sonralar bu iki ədib haqqında yazdığı məqalələr, irəli sürdüyü mülahizələr deyilənləri bir daha təsdiq edir.

AMEA ƏYİ-nin arxivində Mirzə Rəhim Fənanın 58 saxlama vahidindən ibarət olan əlyazmalarında (F-13) olduqca maraqlı məlumatlar verilmişdir. Bu məlumatlar müxtəlif məzmunlu olmaqla yanaşı şairin dünyagörüşü, onun ədəbi və ictimai fəaliyyətini öyrənmək baxımından da vacib sənədlər hesab oluna bilər. Xüsusilə onun “Qədim türk qəzəlləri” (s.v.20), “Dəftəri-ədəbiyyat” (s.v.21), “Surəti-nəğəmati-qədimi-Şərq” (s.v.33), “Fars dilini təcrübi öyrənmək üçün rəhbər” (s.v.36; s.v.37), Nizami Gəncəvi və onun “Xəmsə”si haqqında yazdığı tədqiqat xarakterli silsilə məqalələr ədəbiyyat tariximizi öyrənmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. O, Nizami irsi ilə bağlı ciddi araşdırmalar aparmış, hər bir əsərini ayrı-ayrılıqda təhlil etmiş, görkəmli şəxsiyyətlərin Nizami haqqında söylədikləri fikirlərə münasibət bildirmişdir. Şair özünə məxsus xüsusi səliqə və gözəl nəstəliq xətti ilə Nizaminin hər bir əsərini ayrı-ayrılıqda beş dəftərdə təhlil etmişdir. “Kitabi-Məxzənül-əsrar” adı ilə tərtib etdiyi birinci dəftərin müqəddiməsində şair Nizami mövzusunə müraciət etməsinin əsas səbəbini göstərir: “Azərbaycan ədəbi cəmiyyəti Şeyxül-arifin Şeyx Nizami tərcümeyi-halına dair məlumat cəm edən zaman həqiqətdən həm xahiş olundu ki, iştirak edəm” (s.v.27).

Sitatdan göründüyü kimi, Mirzə Rəhimin ziyalı dostları və məsləkdaşları şairin bilik və bacarığına yaxından bələd olduqları üçün onun da bu işə qatılmasını vacib bilmiş, dövrü üçün müşkül olan bu məsələnin həllində yardımçı olmasını arzulamışlar.

Mirzə Rəhim bu sətirləri XX əsrin 20-ci illərində yazdığını nəzərə alsaq, biz onun ilk nizamişünas alimlərdən biri olduğunu cəsarətlə söyləyə bilərik. Məlum olduğu kimi, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Nizami irsinin öyrənilməsinə maraq daha da artmış, ziyalılarımız bu sahədə kifayət qədər uğur qazana bilməsələr də, müəyyən işlər görə bilmişlər. Bu dövrdə Mirzə Məhəmməd Axundov, Azər Buzovnalı, Firdun bəy Köçərli kimi ziyalılarımız Nizami irsi ilə maraqlanaraq onun tərcümeyi-halı, mənşəyi, əsli-nəcəbəti, bir sözlə, keçdiyi həyat yolunu öyrənməyə çalışmışlar. Dövrün əksər ziyalıları kimi, Mirzə Rəhim Fəna da, özünün dediyi kimi “ədəbi cəmiyyətin xahişini” nəzərə alaraq bu hərəkata qoşulmuş və uğurlu nəticələr əldə edə bilmişdir. O, Nizamiyə aid məlumatları onun öz əsərlərindən götürməyi üstün tutmuş, cəmiyyətdə mövcud olan əsassız xəbərlərdən uzaq durmağı məsləhət bilmişdir: “Şeyxə aid nə olursa tərqim etməyə məmnun ikən məcburuz deməyə ki, nəql təriqilə mövcud əxbardan məəda Şeyx barəsində məxəzi-səhih fəqət Şeyxin öz kəlamıdır ki, ondan həm şəxsi-Şeyx və həm kəlamı təqdir oluna bilər” (s.v.27).

Beləliklə, Nizami irsinin ilk tədqiqatçılarından olan Mirzə Rəhim Fəna da digər müasirləri kimi, Nizaminin tərcümeyi-halı ilə əlaqədar bəzi yanlış fikirlər söyləsə də, ümumilikdə, onun Gəncədə doğulmasını və orada nəşvü nüma taparaq dünya şöhrətli böyük sənətkar səviyyəsinə ucalmasını faktlarla sübut edir.

Ragub Karimov

MIRZA RAHIM FANA AND NIZAMI'S LEGACY

Since the beginning of the XX century, interest in the study of Nizami's heritage has increased in Azerbaijan, many of our literary critics have sought to find out his origin, the history of his birth and death, in a word, his life path. One of our intellectuals who joined this movement was the poet – publicist, researcher of the Karabakh literary environment of the XIX century Mirza Rahim Fana. The article by M.K.Fana tells about the life and work of Nizami, his artistic heritage, essays devoted to the analysis and research of his works.

Наргиз Кулиева

*Институт Археологии и этнографии НАНА
доктор исторических наук, профессор (Баку, Азербайджан)*

Эльнур Гасанов

*Институт Краеведения Гянджинского отделения
Национальной академии наук Азербайджана (Гянджа, Азербайджан)
e-mail: el-hasanov@mail.ru*

НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

Великий Азербайджанский поэт и мыслитель Низами Гянджеви (1141-1209), получивший свое вдохновение с небес и опирающийся на мудрость народа, украсил свои произведения жемчужинами фольклора и дал им духовные узоры, которые будут существовать вечно. На фоне этих закономерностей моральные ценности азербайджанского народа были представлены в целом на уровне законов мироздания. Согласно распоряжению Президента Азербайджанской республики от 5 января 2021 года, текущий год был объявлен «Годом Низами Гянджеви». В творчестве Низами Гянджеви этнофольклорные примеры, народная мудрость сочетаются с чудодейственной силой художественного слова. Повествование ашугов сравниваются с песнями пророка Давида [7, с. 101-102]:

*Песни небесные пророка Давида,
Стали бесценными устами народа.*

В стихах Низами все, что кажется обыденным и простым, превращается в мудрость:

*Огонь не прост, хотя и зажигает,
То, что быстро горит, то также погибает.*

Пословица выражает так же эту идею: «Кто быстро горит, тот быстро гаснет» [4, с. 145-146].

Также следует отметить, что нет особой необходимости использования источников или научных аргументов для доказательства национальной (этнической) принадлежности Низами Гянджеви. Потому что, духовность наследия и личности Низами смешалась с мудростью азербайджанского народа и стала единой системой, проникла в сердца и поразила разум. Произведения гениального поэта украшены рассказами, пословицами и притчами таким образом, что отрицать его тюркские корни так же нелогично, как отрицать Солнце [1, с. 32].

Опираясь на божественную силу слова на протяжении веков, наши мудрые предки, пытавшиеся освободиться от сил зла, сжигали целебное растение «узерлик» (гармала). Низами Гянджеви умело превратил этот обряд в средство художественного выражения [5, с. 9137-9138]:

*Ива стала говорить, словно боясь человека,
Но на помощь пришел своевременный дым гармала.*

Подобно легкому ветерку с ив человека могут сглазить, а маленькие семена внутри мака подобны гармалу. Считается, что сова любит руины и знает, где находятся спрятанные там сокровища. Воем, сова раскрывает свои секреты, и тот, кто ее убивает, находит сокровища. У Низами Гянджеви это простое наблюдение превращается в мудрость:

*Сова ведь символ горе была всегда,
От чего и голову сберечь не смогла.*

Слово «проклятие» здесь означает выражение, которое до сих пор живет в нашем языке: «Пусть сова воем в вашей земле!» [3, с. 11].

Хотя большинство произведений Низами Гянджеви написано на персидском языке, оно богато образцами фольклора, отражающими тюркский дух нашего народа. По этой причине очень трудно войти в мир смыслов, вытекающих из пера поэта, не зная тюркского фольклора. Литературный язык поэта настолько богат системой метафор, что большинство идей используется в более художественном смысле, чем в прямом смысле. В этом примере «затушить звезду дымом» - это преувеличение. Сжигание гармала связано с обрядом изгнания нечистых сил. Человек не должен забывать про мир иной. Потому что, жизнь души вечна. Мировая жизнь - это испытательный полигон. В Низами Гянджеви часто вспоминают переход между двумя мирами. Согласно философскому учению Низами, нельзя забывать про смерть и быть готовым встретить загробную жизнь в любое время [6, с. 50-52]. Без знания фольклора нашего народа довольно сложно разгадать тайные коды нашего национального духовного мира, в том числе секреты творчества Низами Гянджеви.

Список литературы:

1. Альтман М.М. К истории Гянджи раннего средневековья: Писменные и археологические данные о населенной местности, занимаемой Гянджой с древнейших времен: IX-XIII вв. // Изв. АН Азерб. ССР. Баку: 1947, № 1, с. 28-38.
2. Əhmədov F.M. Gəncənin tarix yaddaşı. Gəncə: Elm, 2007, 246 s.
3. Əliyev K.İ. Atalar sözləri və aforizmlər. "Folklor və yazılı ədəbiyyat" II cild. Bakı, "Nurlan", 2017, s. 3-14.
4. Hasanov E.L. Nizami Ganjavi 880: heritage of Ganja based on architectural and craftsmanship features of Sebzikar graveyard // International Scientific Journal Theoretical &

Applied Science, Philadelphia (USA), 2021. Issue 1, vol. 93, part 2, p. 144-150. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2021.01.93.25>

5. Hasanov E.L. About comparative research of poems “Treasury of Mysteries” and “Iskandername” on the basis of manuscript sources as the multiculturalism samples. International Journal of Environmental and Science Education, 2016, vol. 11(16), p. 9136-9143.

6. Qasımlı M.P., Quliyeva R.Z. Nizami Gəncəvi yaradıcılığının folklor qaynaqları // Nizamişünaslıq jurnalı, № 5. AMEA Gəncə Bölməsinin Nizami Gəncəvi Mərkəzi. Gəncə, 2015, s. 44-67.

7. Юсифли Х.Г. Ренессанс и Низами Гянджеви. - Гянджа: Элм, 2016. 334 с.

Nərgiz Quliyeva, Elnur Həsənov

NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİNDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN TƏCƏSSÜMÜ

Elmi əsərdə Şeyx Nizami Gəncəvinin irsində xalqımızın minilliklərə istinad edən zəngin milli-mənəvi dəyərlərinin, folklor örnəklərinin tərənnümü məsələsi tədqiq edilmişdir. Dahi şair və mütəfəkkirin əsərlərindən gətirilən nümunələr əsasında maddi və mənəvi mədəniyyətimizin, xalq müdrikliliyinin müasir dövrümüzə qədər qorunub saxlanılmış mühüm cəhətləri araşdırılmışdır.

Nargiz Guliyeva, Elnur Hasanov

NATIONAL-SPIRITUAL VALUES IN THE HERITAGE OF NIZAMI GANJAVI

Academic work dedicated to the research of the issue of the rich national and spiritual values of our nation, examples of folklore, referring to millennia in the legacy of Sheikh Nizami Ganjavi. On the basis of the examples brought from the works of the great poet and thinker, have been studied the important aspects of our material and spiritual culture, the wisdom of the people, which have been preserved until modern times.

UOT: 82-09.

Əzizağa Nəcəfzadə

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

e-mail: azizaga.necefov@mail.ru

NİZAMİ “XƏMSƏ”SİNDƏ TÜRKLÜK MƏSƏLƏSİ (ARİF HACIYEVİN TƏDQIQATLARI ƏSASINDA)

“Romantizm və realizm”, “Sovet Şərqi ölkələrində realizm”, “Azərbaycan realizmi”, “Qəhrəman axtarışında” kimi monoqrafiyaların müəllifi olan filologiya elmləri doktoru, professor Arif Hacıyev Nizami irsinin tədqiqinə də layiqli töhfələr vermişdir. Onun “Renessans və Nizami Gəncəvi poeziyası”, həmçinin “Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinin renessans aləmi” adlı kitabları böyük şairin yaradıcılığında zamanın və məkanın bədii qavramı, təbiətin poetik təsviri, kişi və qadın arasında mənəvi-etik münasibət, incəsənətin cəmiyyətdə sosial-estetik yeri, həyat, ölüm, ölümsüzlük anlayışlarının dini-fəlsəfi dərki kimi əhəmiyyətli məsələləri öyrənməklə yanaşı, Nizaminin irsində Türk dünyası, türk anlamı, türk insanı, türklük kimi əhəmiyyətli problemlərin öyrənilməsi istiqamətində mühüm addımdır.

Alimin “Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinin renessans aləmi” adlı monoqrafiyasının ilk fəslə “Xəmsə”nin yeddi kişvəri” adlanır. Burada o, Nizami əsərlərində əksini tapan qədim və ilkin orta çağın Hind, Əcəm, Ərəb, Rum, Məğrib, Səqlab kimi ərazilərini və bu məkanların əhəlisinin məişətini öyrənməklə yanaşı, ayrıca olaraq Türk dünyasını, onun əhatə etdiyi geniş ərazini, əhəlisinin məşğuliyyətini, mənəviyyatını, fəlsəfi və dini düşüncəsini və başqa tərəflərini tədqiqatə cəlb edir.

Arif Hacıyev “Xəmsə”də gündəlik türk məişətinin birbaşa əksinin olmadığını qabartmaqla Nizaminin türklüyünü inkar etmək niyyətində olanlara cavab olaraq yazır: ““Xəmsə” romantik aləmində türklərin gündəlik sosial həyatının birbaşa və müfəssəl təsviri yoxdur, necə ki, ərəb və ya fars, rum və ya hind, rus və ya zəncilərin də belə təsvirinə rast gəlinmir. Lakin hər şeydən öncə, türk məişətinin poetik obrazı var, daha doğrusu, türk yaşam tərzinin poetik təsviri mövcuddur” [1, 11].

Arif Hacıyev buna nümunə olaraq Nizaminin Qeysin səhraya üz tutmasını türklər kimi köç etməsi şəkində təqdim etməsini, türklüyün “Xəmsə” boyu ağılıq, gözəllik, mənəvi saflıq, ədalətli dövlət simvolu kimi işlənməsini göstərir. Alim Nizaminin həm Əfrasiyab nəslindən olan Məhin-Banu, Xütən, Çin Türküstanının xaqanı kimi müsbət türk hökmdarı obrazlarını yaratdıqda, Səlcuq xanədanının əsasını qoyan Toğrul bəy kimi hökmdarları vəsf etdikdə, həm də Sultan Səncər kimi mənfi türk hökmdarı obrazını əsərinə daxil etdikdə, türkü idealizə edərək mənfiliyi türkün müsbət əxlaqı və mənəviyyatı ilə müqayisə etdiyini, türk səltənətinin, dövləti idarə etmə üsulunun ədalətlə fərqləndiyini söyləməklə türklüyə rəğbətini ifadə etdiyini göstərir.

Monoqrafiyada “türk həmləsi” anlayışının “Xəmsə” boyu həm bir məcaz, həm də real döyüş taktikası şəkində verildiyi nümunələrlə əsaslandırılır. Bu isə Nizaminin türk məişətinə

necə yaxından bələd olduğunu bir daha sübut edir. Müəllif yazır: “Türkün qətiyyətliliyi, tələskənliyi, gözlənilməzliyi, təhlükədən çəkinməməsi bir əfsanəyə, geniş yayılan xalq deyiminə çevrilmişdi və bu təsəvvür Şərq poeziyasında tez-tez işlənən “türk həmləsi” kimi aforistik ifadə də öz əksini tapmışdı. “Xəmsə”də isə bu obraz çoxmənalıdır. Hər şey şəraitdən, təsvir olunan hadisədən asılıdır” [1, 13].

Nizamidə türk qızının qadınlığın estetik ideali olduğunu, “Xəmsə”də gözəl olmayan türk qızına rast gəlinmədiyini, digər xalqlardan olan gözəllərin də türk qızları ilə müqayisədə təsvir olunduğunu göstərən Arif Hacıyev bunun ənənədən gələn bir ədəbi hadisə olmadığını söyləyir, sadəcə, şairin türkü ideallaşdırması ilə bağlayır. O, fikrini belə ifadə edir: “Əlbəttə, türk qızı təkcə Nizaminin poeziyasında iştirak etmir. Ona Nizaminin böyük müasiri Xaqani Şirvani də müraciət edir. Türk qızı XIV əsr şairi Nəsimi tərəfindən də sevilir. Türk qızı XIV əsr fars şairi böyük Hafızın də sevgilisi imiş. Lakin başqa şairlərin yaradıcılığında türk qızının obrazı epizodikdir. “Xəmsə”də isə bu, davamlı rast gəlinən və sabit fəaliyyətli obraz, bir etalon, bir idealdır. Nizaminin türk qızları həm fəal insan obrazı, həm də ondan törəmə metaforadır” [1, 15].

“Xosrov və Şirin” əsərində Şirinin açıq üzlü qızlarla əhatə olunduğu, “İsgəndərnamə” poemasında qıpçaq – türk qızlarının örtüksüz, başıaçıq təsvir edildiyi, onların ərlərindən, qardaşlarından qorxmadığı haqqında danışan müəllif bunu türkün azad təbiətindən irəli gəlməsi ilə əlaqələndirir, Nizaminin də türk əxlaqı və məişətinə yaxşı bələd olması və hədsiz vurğunluğu ilə bağlayır. O, Nizaminin beynəlmiləlçi renessans şairi olduğunu inkar etmir, lakin “türk yasəməni”ndən tutmuş “türk sərkərdəsi”nə qədər türkə məxsus olan zərif və kobud nə varsa, hamısına xüsusi hisslərlə yanaşdığını da göstərir və bu haqda yazır: “Nizami türklərin yaşam tərzinə, dünyaya özünəməxsus baxışına rəğbətlə yanaşmasını gizlətmir, “Xəmsə”də türklə bağlı rast gəldiyimiz hər şey buna şəhidlik edir. ... Türk kənizi, yaxud türk qadın hökmdarı, türk qulam və ya türk sultanı, türk şəhəri, ya da türk diyarı – bütün bunlar kompleks şəkildə Nizami poeziyasındakı geniş və sərhədsiz türk dünyasını təşkil edir” [1, 16; 23].

Sözgedən əsər haqqında danışarkən fikrimizi belə yekunlaşdırma bilərik ki, Arif Hacıyev “Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinin renessans aləmi” adlı monoqrafiyasında böyük şairin əsərlərində həm həqiqətin, mövcud reallığın və həm də ideal xəyal aləminin təsvirində özündən asılı olmayaraq türk dünyagörüşünə, türk estetikasının spesifikasına, türk düşüncəsinin maddi və mənəvi ifadəsinə söykəndiyini əsaslandırma bilir. Bu da ilk növbədə Nizaminin mənəvi kimliyi etibarilə türk olması ilə bağlıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Гаджиев Ариф. Ренессансный мир «Хамсе» Низами Гянджеви, Баку, Мутарджим, 2000, 296 стр.

**TURKISH ISSUE IN NIZAMI “KHAMSA”
(BASED ON RESEARCH BY ARIF HAJIYEV)**

The report examines the history of the study of Turkism in the “Khamisa” of Nizami Ganjavi in our time. The object of the research is the Professor Arif Hajiyeu’s monograph “The World of Revival of Nizami Ganjavi- Khamisa “. The conclusion of the study is that the works of the great Azerbaijani poet are based on the Turkish worldview, the peculiarities of Turkish aesthetics, the material and spiritual expression of Turkish thought in describing both the existing reality and the ideal imaginary world. This is primarily due to the fact that Nizami is a Turk by spiritual affiliation.

Nailə Mustafayeva

*AMEA M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
nailemustafayeva@yahoo.com.tr*

FİRUDİN BƏY KÖÇƏRLİ NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA

Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyatşünas alimi Firidun bəy Köçərlinin şəxsi arxivindən əlimizə çox az şey çatmışdır. Onun bir sıra əsərlərinin əlyazmaları, məktubları Stalin represiyası illərində məhv edilmişdir. Filologiya elmləri doktoru Məmməd Adilov tərtib etdiyi “Firidun bəy Köçərlinin şəxsi arxivi “ kitabının ön sözündə bu barədə ətraflı fikir söyləmişdir (1, s.3-38). Firidun bəyin yaradıcılığında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair yazılmış əsərlər mühüm yer tutur. Bu əsərlər içində, şübhəsiz, əvvəllər “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”, sonra “Azərbaycan ədəbiyyatı” adı ilə çap edilmiş tədqiqatı xüsusi mövqeyə malikdir. Tədqiqatçılar göstərir ki, gərgin əməyin bəhrəsi olan bu tədqiqat işinin ilk variantı 1908-ci ildə tamamlanmış, lakin müəllifin maddi vəziyyəti imkan vermədiyi üçün onun çapı ləngimişdir. İkinci variant 1911-ci ildə hazır olsa da, yenə maddi çətinlik səbəbindən çapı mümkün olmamışdır. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ölkədə klassik ədəbiyyatın çapına geniş imkanlar yaradılır. 1925-1926-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında əsərin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” adı ilə iki cildə nəşri həyata keçirilir (2, s.13). 1978, 1981-ci illərdə əsər Ruqiyə Qənlər qızının tərtibində kiril əlifbasında yenidən işıq üzü görmüşdür.

Qeyd edək ki, 129 ədəbi şəxsiyyət haqqında məlumat verilən tədqiqat işi Füzuliyə həsr edilmiş oçerklə başlasa da burada öncə yaşamış sənətkarlarımızdan Xaqani, Əbülülia Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, İzzəddin Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Zülfıqar Şirvani və başqalarının həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verilmişdir.

Məlum olduğu kimi, F.Köçərli bu əsərində Azərbaycan şairlərini doğulub boya-başa çatdıqları bölgələr üzrə təqdim etmişdir. Alim Gəncədən danışarkən bu şəhərin ölkəmizin ən qədim və böyük şəhərlərindən biri olduğunu, müxtəlif işğalçılar tərəfindən ələ keçirildiyini qeyd edib (3, s.124). Nizamidən danışan tədqiqatçı deyir ki, “ onun kimi fəsih, rəvantəb və şirinzəban şair dünya üzünə az gəlibdir. Heç bir şair o lətafət və zivərlikdə söz deməyibdir”. (3, s.129).

Firidun bəy Köçərlinin Nizamiyə həsr etdiyi oçerkdən bəlli olur ki, onun əlində dahi şairin əsərlərinin əski əlyazmaları olmamış, buna görə də, o, Lütfəli bəy Azərin “Atəşkəsdə” təzkirəsindən, Şəmsəddin Saminin “Qamusül-əlam” əsərindən istifadə etməyə məcbur olmuşdur. Bu mənbələrin müəllifləri isə Nizaminin əslən İranın Qum şəhərindən olduğunu, valideynlərinin sonradan Gəncəyə köçdüklərini iddia etmişlər. Firidun bəy bu məlumatları əsl həqiqət kimi deyil, rəvayətlərdən biri, versiya kimi təqdim edir: “ Bəzi rəvayətlərə görə, Nizami Qum şəhərində təvəllüd edib nəşvü nüma tapdıqdan sonra Gəncəyə gəlibdir və burada

ömrünün axırına kimi qalıbdır. Amma səhih budur ki, onun ata-babası Qumdan Gəncəyə gələn zaman Nizami hənuz dünya sərəçəsinə ayaq basmamışdı və o gövhəri-pakın təvəllüdü Gəncədə hicrətin 520-ci sərəsində vəqə olmuşdur. Şeyx Nizaminin şəhri-Gəncədə anadan olması sərəhətən yazılmışdır” (3, s.129). Göründüyü kimi, görkəmli ədəbiyyatşünas Nizami Gəncəvinin doğum tarixini səhvən h.520-ci il (m. 1126) il kimi göstərmişdir.

F.Köçərli Nizaminin guşənişin həyat sürdüyünü, məddahlıqdan uzaq olduğunu, yüksək əxlaqi-mənəvi idealları təbliğ etdiyini bildirir, şairin ölüm tarixini h.591-ci il (m. 1194-1195) və ya h.606-cı il (m. 1209-1210) kimi göstərir. Alim bildirir ki, Atabəy Qızıl Arslanın şairəbağışladığı Həmduniyam kəndi Gəncə şəhərindən təxminən 24 verst cənub-şərqdə yerləşir, indi ilə adlanır. Qəbri təxminən şəhərin 4 verstliyindədir. Mövləvilər onun qəbrini şövqlə ziyarət edirlər. Nizaminin qəbri yerləşən düzə xalq “Şeyx düzü” deyir.

Firidun bəy Köçərli Nizami Gəncəvinin məqbərəsini təsvir edərkən Mirzə Məhəmməd Axundzadənin “Şeyx Nizami ünvanında mərhum şeyxin tərcümeyi-əhvalına dair” adlı kitabından istifadə etmişdir.

Firidun bəy Nizami əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin vacib bir məsələ kimi qarşıda durduğunu bildirmiş, Mustafa ağa Qiyasbəylinin, Mirzə Cəlal Yusifzadənin tərcümələrinin meydana çıxmasını yüksək dəyərləndirmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Firidun bəy Köçərlinin şəxsi arxivi. Tərtib edən və nəşrə hazırlayan: Məmməd Adilov. Bakı: “Nurlan”, 2006.
2. Firidun bəy Köçərli: Əsərləri, Nəşrə hazırlayan: Pəri xanım Muradova. Redaktor və ön sözün müəllifi: Şamil Vəliyev. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013.
3. Köçərli Firidun bəy. Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cilddə. Birinci cild. Transliterasiya və tərtib edəni: Ruqiyyə Qənbər qızı. Bakı: “Elm”, 1978.

Naila Mustafayeva

FIRIDUNBEYKOCHARLIWRITES ABOUT NIZAMI GANJAVI

FiridunbeyKocharli, a prominent literary scholar dedicated a special essay to Nizami Ganjavi in his work “Azerbaijani literature”. The researcher emphasized the high moral qualities of Nizami's works, but using some sources such as LutfalibeyAzer'stezki retitled “Ateshkedeh” he repeated the misconceptions about the origin and date of birth of Nizami. In his essay FiridunBey gave information about Nizami's relations with Atabey rulers, the poet's mausoleum and works.

İbrahim Quliyev

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
e-mail: ibrahimquliyev27@gmail.com*

PROTOTİP TARİXİLİYİN MÜHÜM ELEMENTİDİR

Məlum olduğu kimi, Nizami haqqında ilk yazılar onun ölümündən təxminən yüz il sonra meydana çıxmışdır. Həmin yazıların müəllifləri üçün Nizaminin zahiri görünüşü maraqlı olmamışdır, akademik Kırımskinin dediyi kimi, “ilkın antologiya tərtibçilərinə böyük qələm sahiblərinin nümunələrini təqdim etmək onların həyatı haqqında məlumat verməkdən daha asan və maraqlı idi” [1.s.139-140]

1923-cü ildə şairin məqbərəsinin eksqumasiyasını həyata keçirən komissiyanın üzvü Mirabbas Mirbağırzadə Tiflisdə çıxan “Yeni fikir” qəzetində ilk dəfə olaraq Nizaminin sümükləri barədə məlumat vermişdir [2]. İran alimi, tanınmış Nizamişünas Vəhid Dəstgərdi də həmin məlumatı “Gəncineyi-Gəncə” əsərində olduğu kimi təkrar etmişdir [3. s. kh, kt, ku]. Həmin məlumatlara görə, Nizami təxminən 2 metr 92 sm. Uzunluğu olan bir tabutda dəfn edilmişdir.

Əslində, Nizaminin zahiri görünüşü barədə yeganə mənbə şairin öz əsərləridir. İlk növbədə onu deyək ki, Nizami ikdiş, yəni metis olduğunu bildirmişdir.

نظامی اکدشی خلوت نشینست
که نیمی سرکه نیمی انگبینست
[4.146]

Həmin beyti Rəsul Rza aşağıdakı kimi çevirmişdir:

*Bu ikdiş Nizami qərib haldadır,
Yarı sirkə dadır, yarı bal dadır.*

Birinci misranın tərcüməsi orijinaldan çox uzaqlaşdığından şairin guşənişinliyi məlum olmur. Mən həmin beytin aşağıdakı poetik variantını təklif edirəm:

*Bir guşənişindir ikdiş Nizami,
Yarı sirkə dadır, yarı bal kimi.*

Nizaminin ikdişliyi maddi və mənəvi aləmlə bağlıdır. Şair ucaboy, daha doğrusu, sərvin qamətli olmuşdur; “انجامش اقبالنامه”də bununla bağlı yazır:

هنوزم کهن سرو دارد نوی
همان نقره خنگم کند خوش روی
[4. s.1531]

*(Hələ köhnə sərviyədə gənclik (ruhu) var,
Həmin ruh ağ-gümüşi atıma xoş yerləş verir).*
[4. s.610]

Başqa bir beytində şair sifətcə ay kimi gözəl olduğunu və getdikcə də bədrələndiyini (parlaqlaşdığını) bildirir.

من به صفت چون مه گردون شوم
نشکنم، ار بشکنم افزون شوم
[4.s.123]

*(Mən sifətcə göydəki aya bənzəyirəm
Sınmaram, əgər sinsam (aytək dolaram) artıb çoxalaram)* [5. s.56].

Qaşlarının ay kimi olduğunu isə Nizami “Leyli və Məcnun”da aşağıdakı misralarda bəyan edir:

ابروی هلالیم گشاده
دیوان نظامیم نهاده
[4. s. 503]

*(Hilal, yəni aypara qaşlarım açıqdır,
çünkü “Divanı” artıq bitirmişəm)*

İran alimi Zərrinkub Nizaminin mütəfəkkir sifətli olduğunu vurğulayaraq yazır: “Nizaminin siması ömrü boyu ideal axtaran bir mütəfəkkir siması kimi təsəvvür edilməlidir” [8.s.20].

Şairin saçları gəncliyində şəvə kimi qara olsa da, “Sirlər Xəzinsi”ni tamamlayanda və “Xosrov və Şirin” üzərində işləməyə başlayanda artıq dən düşməyə başlamışdı.

موی به مویت ز حبش تا طراز
تازی و ترک آمده در ترکناز
[4.s.64]

*(Həbəşdən-Taraza sənin bütün tellərini
Ərəb və türk talamağa gəlib)*

Bu misralarda Nizami metaforalardan istifadə etməklə mükəmməl obrazlar sistemi yaratmışdır. Şair burada rəngləri birbaşa deyil, simvollarla vermişdir. “Fars ədəbiyyatında bir çox tayfa və etnik qrup dərisinin rənginə görə simvollaşdırılmışdır” [9. ذیل ترک]. Bertels əsərin həmin hissəsi barədə yazır: “... bu fəsil artıq bu düşmənin, yəni qocalığın yaxınlaşmasını hiss edən adam tərəfindən yazılmışdır” [10.s.38]

Həyatda Nizaminin bütün qəhrəmanlarının prototipi olmuşdur. Şirinlə bağlı Afaqın xatırlanmasında da bunu görürük. O, özünü də bir çox qəhrəmanları üçün prototip seçmişdir. Fikrimcə, həmin epizodlarda şairin öz zahiri görünüşündən çıxış etdiyi səhnələri dəqiqləşdirməklə onun ayrı-ayrı yaş dövrləri üzrə portretini yaratmaq mümkündür. Rəssamlarımız bu barədə düşünsə yaxşı olar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Крымский А. Низами и его изучение// Nizami Gəncəvi, məqalələr məcmuəsi, Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1947, 139-140. 192 s.
2. “Yeni fikir”, Tiflis, 1923, 25 noyabr, N:256
3. دستکردي، وحيد. گنجينه نظامی // تحران ، شرق ، ۱۳۳۵. ص. کج، کط، کو
4. گنجوی، نظامی، کلیات خمسہ، مقدمہ شرح حال پرو فسر شبلی نعمانی، باہتمام . درویش، تہران: جاودان، ۱۳۷۴، ۱۵۳۳ ص
5. Nizami Gəncəvi. “İskəndərnamə” (filoloji tərcümə Vaqif Aslanovundur) // Bakı, Yazıçı, 1983. 620.
6. Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, filoloji tərcümə Rüstəm Əliyevindir // Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2014, 229s.
7. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Şərəfnamə// Bakı: Lider nəşriyyatı, 2004. 432 s.
8. زرّینکوب عبدالحسین، پیر گنجہ در جستجوی ناکجاآباد. // تہران، ۱۳۷۲، سخن علمی، ص. ۲۰.
9. شمیسہ، سیروس. فرهنگ اشارات ادبیات فارسی// تہران: نشر فردوس، ۱۳۷۷، جلد ۲، چاپ اول، ذیل ترک.
10. Bertels Y. Böyük Azərbaycan şairi Nizami// Bakı, EAAzF, 1940, 149 səh.

Ibrahim Guliyev

PROTOTYPE IS AN IMPORTANT ELEMENT OF HISTORY

Along with the life and work of the remarkable Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi, the article examines his physical characteristics and anthropological structure as a historical figure. As it is known, medieval commentators, reviewers, and compilers of fiction often ignore great figures when talking about them, and in many cases do not even mention the author of the works of art they present. This has led to the emergence of myths, legends, and assumptions about famous masters. Although the article notes that the first information about Nizami's physical parameters was given after the exhumation of the poet's tomb in 1923, this problem became apparent in the late 1930s when preparation for Nizami's 800th anniversary was carried out. The author of the article emphasizes the need to refer to the works of the poet in order to comment on his appearance, and for this purpose gives many examples from the original “Khamsa”. In addition, the author argues that the prototype of many of Nizami's works is the poet himself.

UOT: 811.512.162.

Mehriban Əsədullasoy (Quliyeva)

Naxçıvan Dövlət Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

e-mail: quliyeva.mehriban@list.ru

XIX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ BƏDİİ DİLİN İNKİŞAFI (NİZAMİ YARADICILIĞI ƏSASINDA)

Ədəbiyyatımızı bənzərsiz yaradıcılığı ilə bəzəyən dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin toxunduğu mövzular, obrazlar aləmi irəli sürdüyü fikirlər, humanizmliyi, bəşəriyyəti ilə müasir dövrdə də aktuallığını qoruyub saxlayır. Nizami irsi özünün dünyəvi dəyərləri və ədəbi mükəmməlliyi ilə təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, dünya ədəbiyyat tarixinin də formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır. Nizami irsi uzunömürlü ədəbiyyat tariximizə və sənətkarlarımızın yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır. Onun əsərləri klassik ədəbiyyat tarixinin formalaşmasına müsbət təsir göstərdiyi kimi, XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin yaradıcılığında vətənpərvərlik, insansevərlik, qəhrəmanlıq, cəngavərlik, şücaət və s. kimi hisslərin, yeni ideyaların bütövləşməsinə, kamilləşməsinə təsirsiz ötürməmişdi. Klassik poeziya XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin əsərlərinin forma və bədii xüsusiyyətlərinin zənginləşməsi üçün tükənməz xəzinə olmuşdur. Ədəbi mühitin nümayəndələri klassik irsdən, onun məzmun və forma xüsusiyyətlərindən bəhrələnməklə bütünlükdə öz yaradıcılıq qüdrətlərini ortaya qoymuş və bunun hesabına XIX əsr Azərbaycan poeziyasında dilin sadəliyi, təbiiliyi və canlılığı ilə seçilən bədii nümunələr ərsəyə gətirməyə səy göstərmişdilər. Yaşadığı ədəbi mühiti mənalandıran Nizami əsərlərini təkrarsız bədii dili vasitəsilə qələmə almışdır. Əsrlərə meydan oxuyan, böyük şairi yaşadan poeziyası məcazi-metaforik, mətnaltı deyimləri, bədii təsvir və ifadə vasitələri, simvolizmi ilə seçilmişdir. Bu barədə M.Rəsulzadə yazır: “Nizami avropalıların “metafora” adlandırdıqları istiarənin misilsiz ustasıdır. Şair fikirlərini bolbol işlətdiyi məcazi deyimlər və nadir təşbehlərlə ifadə edir ki, H.Ritter bunu “təmsil” və ya “təsvir dili” deyər təqdim edir. (3, s.263). Dil-üslub xüsusiyyətləri ilə xalq ruhunu ifadə edən, nağıl və dastan ənənələri ilə səsleşən Nizami irsi ədəbi mühit nümayəndələrinin surət və xarakter yaratmaq təcrübəsinə səbəb olmuş və bunun nəticəsində gözəl poetik nümunələr ərsəyə gətirmişdilər. Nizami poeziyasından gələn farsca şeir yazmaq bir növ ənənə şəklini alsada, XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin yaradıcılığında fars dili ilə yanaşı, türk, cığatay və ərəb dillərində də şeirlərə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Qüdsinin “Qəside dər tərife-əşxase-Nəxçıvan” (Naxçıvan şəxslərinin tərifi barəsində qəsidə) səfərnaməsinin başlığı farsca, əsərin özü isə azərbaycanca yazılmışdır. Azərbaycan şairləri farsdilli klassik ədəbiyyatın təcrübəsindən yaradıcı surətdə istifadə edərək, onu milli xalq ədəbiyyatından gələn ideya, süjet və poetik ünsürlərlə zənginləşdirir, orijinal sənət əsərləri yaradırdılar (1, s.19).

Didaktik mahiyyət daşıyan epik əsərlər müəllifi Qüdsi Vənəndi, Salik Ordubadi, Fəqir Ordubadi, Məhəmməd Tağı Sidqi, Bikəs kimi şairlər klassik şeir formaları ilə yanaşı, heca vəznində Azərbaycan xalq poeziyasının və dastan yaradıcılığının təsiri ilə aşıq şeirinin milli formalarına da müraciət edirdilər. Qasım Cahani klassik epik və lirik şeirin inkişafının Nizami

ənənəsindən su içdiyinə diqqəti çəkərək yazır: “Çünkü ənənəsinin əsas qaynaqlarından biri olan xalq ədəbiyyatı bu poetik ənənəni həmişə yenilikçi ruhu ilə təzələmiş, saflaşdırmışdır. Digər tərəfdən bu ənənə poetik forma, vəzn, qafiyə, lirik və epik ünsürlərin qarşılıqlı əlaqəsi, bədii surət yaratmaq prinsipi, üslubi xüsusiyyətlər və s. estetik problemlərə aid nəzəri biliklərlə zənginləşdirdi (2, s.202).

XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin Nizaminin “Xəmsə”si mövzusunda qələmə aldıkları poeziya nümunələri orijinal ideya məzmununa və bədii dil xüsusiyyətlərinə malikdir. Nizami əsərlərinin lüğət tərkibi dövrünün leksik-qrammatik xüsusiyyətlərini əks etdirmək baxımından qiymətli mənbə olduğu kimi, Naxçıvan ədəbi mühitinin bu istiqamətdə araşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr. Üç cild. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb, 2005, s. 408
2. Cahani Qasım. Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami ənənələri. “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1979, s. 202 .
3. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, “Təknur”, 2011, s. 520.

Mehriban Asadullasoy (Quliyeva)

DEVELOPMENT OF ARTISTIC LANGUAGE IN THE NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT OF THE XIX CENTURY (ON THE BASIS OF NIZAMI CREATIVITY)

In the thesis, the themes, highlighted issues, ideas, humanism, national character of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi's works whose rich creation is in the spotlight are still urgent at present. For its worldwide values and literary perfection, the creative heritage of Nizami is one of the foundation stones for not only Azerbaijan, but for the history of world's literature either.

Examples of poetry written by representatives of the literary environment of Nakhchivan in the XIX century on the theme of Nizami's “Khamasa” have the content of original ideas and features of artistic language. The themes of Nizami Ganjavi's poems were embodied in their works by Nakhchivan's poets.

UOT: 821.512.162

Aybəniz Rəhimova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: aybenizragimova@gmail.com

ARİF ƏRDƏBİLİNİN “FƏRHADNAMƏ” POEMASI: NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏNƏNƏLƏRİNİ YENİ İSTİQAMƏTDƏ İNKİŞAF ETDİRƏN ƏSƏR

XIV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Arif Ərdəbili (1311-?) dahi sələfi Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasını tamamilə fərqli bir əfsanə əsasında yenidən işləmiş, hadisələrə daha realist metod baxımından yanaşmışdır. Tədqiqatçılar göstərir ki, böyük özbək şairi Əlişir Nəvai (1441-1501) “Fərhad və Şirin” poemasında daha çox Arif Ərdəbilinin “Fərhadnamə”sindən bəhrələnmişdir.

Arif Ərdəbili gəncliyindən mükəmməl təhsil almış, xəttatlıq peşəsinə də yiyələnmişdir. Şirvanşah Keykavus ibn Keyqubadın oğluna dərs demək üçün onun sarayına dəvət edilmişdir. Şairin yazdıqlarından məlum olur ki, poemasını Şirvanda qələmə almış, əsər üzərində işləkən bir neçə dəfə Dərbəndə gedib “Fərhadnamə”nin bəzi fəsillərini Dərbənd hakiminə təqdim etmişdir (1, s.165).

“Fərhadnamə”nin diqqətəlayiq cəhəti ondan ibarətdir ki, əsər Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin”indən 200 il sonra yazılsa da, müəllif bu mövzuda daha qədim əfsanədən istifadə etmişdir. Poema bir sıra bədii keyfiyyətləri, hadisələrə münasibəti ilə də seçilməkdədir.

Tədqiqatçılar göstərir ki, Nizami Gəncəvi əfsanənin ancaq Xosrovlə bağlı hissəsini əsərinə daxil etmişdisə, Arif Ərdəbili Fərhadın Gülüstanla məhəbbətini də qələmə almışdır. “Fərhadnamə”də göstərilir ki, Fərhad Abxaziyaya gələndən, Gülüstanla evlənəndən əvvəl büt-pərəst olmuşdur. Çin fəğfurunun (hökmdarının) oğlu, Orta Asiya türk şahzadəsi Fərhadın büt-pərəst kimi verilməsi əfsanənin kökünü islamdan əvvəlki dövrə aparıb çıxarır. Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə Firdovsi “Şahnamə”sinin, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinin ənənələrini davam etdirən bir çox sənətkarlar dastan-məsnəvilər yazmağa meyl göstərirdilər. Həmin dövrdə oğuz türklərinin şifahi xalq ədəbiyyatında da bir-birinin ardınca qəhrəmanlıq, dini-qəhrəmanlıq dastanları meydana çıxardı və bu əsərlər (məsələn, “Battal Qazi dastanı”, “Danişmənd Qazi dastanı”, “Saltuk Qazi dastanı”, “Kitabi-Dədə Qorqud”) yazıya alınır. İstər klassik ədəbiyyatda, istərsə də şifahi xalq ədəbiyyatında meydana çıxan dastanlar ilk baxışdan nəzərə çarpmasa da müəyyən tarixi hadisələri əks etdirirdi və onların bəzi süjetləri əfsanələrə əsaslanırdı. Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poeması ilə Arif Ərdəbilinin “Fərhadnamə” məsnəvisi eyni adlarla bağlı fərqli əfsanələrə əsaslanmaqla böyük maraq doğurur. Professor Xəlil Yusifli göstərir: “Fərhadnamə” poemasında bir sıra tarixi faktlar da öz poetik ifadəsini tapmışdır. Məsələn, gürcülərlə qədim türk xalqlarını, xüsusən qıpçaqların qohumluq əlaqələri Fərhadla ab-

xaziyalı daşyonan ustanın qızının evlənməsi şəklində ifadə olunmuşdur (2, s.14). Məlum olduğu kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud”da da oğuz türklərinin qonşusu olan abxazlardan, Abxaz elindən söhbət gedir. Professor Xəlil Yusifli Fərhadın tarixi, eyni zamanda əfsanəvi, əsatiri şəxsiyyət olması haqqında ehtimalı barədə belə yazır: “Orta Asiyada, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində Fərhad arxları var, hətta Naxçıvanda Fərhad evi mövcuddur... Arif Fərhadın və onun oğlanlarının yaratdığı memarlıq abidələrindən söz açır. Xosrovlə Şirinin tarixi şəxsiyyət olduğu məlumdur. Bəlkə Fərhad doğrudan da tarixi şəxsiyyətdir. Dahi rəssam və memar kimi şöhrətlənib əfsanəvi şəxsiyyətə çevrilmişdir? Bəlkə o, əsatiri şəxsiyyətdir, türk xalqlarının panteonuna daxil olan Allah və ya yarımallahların biri haqqındakı əfsanənin qəhrəmanıdır. “Fərhadnamə” poemasında bir sıra tarixi faktlar da öz poetik ifadəsini tapmışdır. Məsələn, gürcülərlə qədim türk xalqlarının, xüsusən qıpçaqların qohumluq əlaqələri Fərhadla abxaziyalı daşyonan ustanın qızının evlənməsi şəklində ifadə olunmuşdur. Şair özü qeyd edir ki, Abxaziyada indi hökmdarlıq edənlər Fərhadın nəslindənirlər” (2, s.6).

Arif Ərdəbili poemasında Fərhadın və başqa surətlərin simasında ideal qəhrəman yaratmaq fikrində olmamışdır. Şair Nizamidən fərqli olaraq realizmə yaxın bir metodla, işləyir, əsərindəki surətlərin müsbət cəhətlər ilə bərabər mənfi cəhətlərini də nəzərə çatdırır.

Çin hökmdarının oğlu Fərhad günlərini eyş-işrətlə keçirir. Abxaziyadan gəlmiş daşyonan Şavurun əsərləri onu valeh edir. O, Şavurla dostlaşır. Bu vaxt onun atası ölür. Əmisi və oğlanları zindandan çıxaraq hakimiyyəti ələ alırlar, Fərhadı öldürmək istəyirlər. Fərhad Şavurla birlikdə Abxaziyada qaçır. Yerli hökmdar onu çox yaxşı qəbul edir. Fərhad daşyonanlıq, nəqqaşlıq peşəsini öyrənib mahir sənətkar olur, şöhrəti hər yerə yayılır. Abxaz daşyonanın qızı Gülüstanla evlənir. Gülüstan övladını dünyaya gətirərkən vəfat edir. Poemanın ikinci hissəsində Fərhadın Şirinlə eşq macərasından danışılır. Məlum olur ki, Şirin doqquz yaşından ona aşiq olub. Fərhad Şirinə hovuz düzəldir, süd arxı çəkdirir, Xosrovlə söhbət edir. Xosrov Fərhadı Büsütun dağına çarpmağa göndərir. Fərhad birinci hissədə rumlu gənci döyüşdə öldürmüşdü. İkinci hissədə, əsərin sonunda rumlu gəncin anası zəhərləyərək Fərhadı öldürür, ondan intiqam alır. Arif Ərdəbilinin “Fərhadnamə” poeması sənətin, əməyin, fədakarlığın insanı ucaltmasından bəhs edən bir əsər kimi ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus yer tutmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə.Üçüncü cild. Bakı: “Elm” 2005, 736s.
2. Yusifli Xəlil. Arif Ərdəbili və onun “Fərhadnamə” poeması (Arif Ərdəbili. Fərhadnamə. Bakı: “OKA Ofset”, 2007, s.3-24.

ARIF ARDEBILI'S POEM "FARHADNAMEH": A WORK THAT DEVELOPS THE TRADITIONS OF NIZAMI GANJAVI IN A NEW DIRECTION

Arif Ardebili, one of the prominent representatives of Azerbaijani literature of the XIV century, was one of the representatives of the literary school of Nizami Ganjavi. In his poem "Farhadnameh", unlike Nizami's poem "Khosrow and Shirin", Farhad is the central image. Arif Ardebili used another legend that he had heard about Farhad in his work. According to this legend, before falling in love with Shirin, Farhad married a girl named Gulistan. The work told how the son of the Chinese ruler Farhad rose above his art and was remembered by people for his works.

Aynur Nəcəfova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

e-mail: israfilova-aynur@mail.ru

NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNƏ BƏSTƏLƏNƏN BƏZİ ROMANSLARIN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ

Bəstəkarlarımız dünya şöhrətli Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərlərinə müraciət edərək həm lirik şeirlərinə musiqi bəstələmiş, həm də epik poemalarının motivləri əsasında irihəcmli musiqi əsərləri ərsəyə gətirmişlər. Bu əsərlər sırasında romanslar xüsusilə seçilməkdədir. Həmin əsərlərdən bəzilərinin notyazılarının avtoqrafları mühafizə olunub və həmin nüsxələr musiqi tariximiz baxımından diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondunda XIX əsrdə və XX əsrin birinci yarısına qədər yaşayıb-yaratmış elm və mədəniyyət xadimlərinin 32 şəxsi arxivi mövcuddur. Onlardan ən zənginlərindən biri də dahi bəstəkar, musiqi tariximizin ilk araşdırıcılarından biri, publisist, ictimai xadim və dramaturq Üzeyir bəy Hacıbəylinin arxividir.

17 saylı fondda qorunan 900-dən artıq arxiv sənədlərində sənətkarın ictimai, elmi və yaradıcılıq fəaliyyəti öz parlaq əksini tapıb. Arxiv materialları onun həyatı, ictimai fəaliyyəti ilə bağlı sənədlərini, müxtəlif əsərlərinin əlyazmalarını, həmçinin bəstələrinin not yazılarını əhatə edir. Bu son dərəcə qiymətli əlyazma nümunələri içərisində Nizami Gəncəvi yaradıcılığına müraciət əsasında yaradılan bəstələr də yer almaqdadır. Onlardan diqqəti daha çox cəlb edənləri məşhur şairin eyniadlı qəzəllərinə bəstələnmiş “Sevgili canan” və “Sənsiz” romanslarının not yazılarıdır. Qeyd etmək vacibdir ki, bu bəstələrin not yazıları avtoqrafdır və yeganə nüsxədədir. “Sevgili canan” romansının not əlyazmasında yazıldığı yer və tarix qeyd olunmasa da, “Sənsiz” romansının Bakıda 13 mart 1941-ci il tarixində qələmə alındığı yazılıb. “Sənsiz” romansının əlyazmasında qəzəlin orijinaldan sətri tərcüməsinin klassik ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı, akademik Həmid Araslıya, “Sevgili canan” romansının əlyazmasında isə qəzəlin poetik tərcüməsinin görkəmli şair Mirvarid Dilbaziyə aid olduğu göstərilib.

Günümüzə qədər notyazılarının əlyazması çatan belə nadir bəstələrdən bəziləri Ərtoğrul Cavidə aiddir. Qısa ömründə istedadlı musiqiçi, rəssam, sənətsünas kimi tanınan Ərtoğrul Cavidin AMEA Hüseyin Cavidin Ev Muzeyində qorunan şəxsi arxivində 40-a yaxın musiqi bəstəsinin not yazısı var. Adıgedən muzeydə Əməkdar mədəniyyət işçisi, filologiya elmləri doktoru Gülbəniz Babaxanlı tərəfindən 2019-cu ildə nəşrə hazırlanan “Ərtoğrul Cavid. Musiqi əsərləri” adlı kitabda “Eşq olsun”, “Sonatina”, “9 variasiya”, “Quşlar”, “Ballada”, o cümlədən “Yar gəlmiş idi”, “Gəl” və digər bəstələrinin not yazıları toplanıb.

Adları qeyd olunan bu musiqi əsərlərindən ikisi də Nizami Gəncəvinin sözlərinə bəstələnmişdir. Onlardan “Yar gəlmiş idi” dahi şairin “Gecə xəlvətə bizə sevgili yar gəlmiş idi”

misrası ilə başlanan qəzəlinə bəstələdiyi romansın not yazısıdır. Əsərin avtoqrafı AMEA Hüseyin Cavidin Ev Muzeyinin fondunda mühafizə olunur. Romansın not yazısının vokal və instrumental müşayiət ilə ifası üçün nəzərdə tutulan hər iki variantı mövcuddur.

Bəstəkar “Yar gəlmiş idi” adlandırdığı romansın not yazısına etdiyi qeydlərdə Nizami Gəncəvi qəzəlinin Cəfər Xəndan tərcüməsindən istifadə etdiyini göstərmişdir. Əsərin not yazısının əlyazmasının avtoqraf nüsxəsinin müşayiət partiyasının sonunda 19.IV.1941-ci il, vokal partiyasının avtoqrafının sonunda 25.IV.1941-ci il qeydlərinə rast gəlirik. Bu da əsərin dahi şairin 800 illik yubileyi ərəfəsində yazıldığını göstərir.

Nizami Gəncəvinin səkkiz əsrlik yubileyinin 1947-ci ildə təntənə ilə qeyd olunduğu dövrdə¹ bəstə məlum səbəblərdən təqdim olunmasa da, sonrakı illərdə əsər ifa olunmuş və lent yazısına köçürülmüşdür. Bizdə olan məlumata görə, romansın ilk ifaçısı Əməkdar incəsənət xadimi Rauf Adıgözəlov olmuşdur.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nərgiz İsmayılova “Şərq və Qərbin qovuşacağında Ərtoğrol Cavid” adlı məqaləsində haqlı olaraq bu romansı obrazlı şəkildə “fortepiano üçün poema” adlandırır.

AMEA Hüseyin Cavidin Ev Muzeyinin fondunda mühafizə olunan Ərtoğrol Cavidin Nizami Gəncəvinin sözlərinə bəstələdiyi digər əsəri lirik-dramatik tenor üçün yazılmış “Gəl” romans-kapriçiosudur. Ə.Cavid bu əsərini də şairin “Gecə xəlvətə bizə sevgili yar gəlmiş idi” misrası ilə başlanan qəzəlinin Cəfər Xəndan tərcüməsi əsasında bəstələmişdir. Əsərin not yazısının əlyazısından bəstəkarın tərcümə mətnində müəyyən dəyişikliklər etdiyi anlaşılır. Bəstə sol minor tonallığındadır.

Romans-kapriçionun not yazısının üç əlyazma nüsxəsi var. Nüsxələrin hər biri avtoqrafdır.

Əsərin 10 səhifədən ibarət fortepiano ilə solo müşayiət partiyasının not yazısının əlyazması 14 mart 1941-ci ildə, 19 səhifədən ibarət orkestr üçün yazılmış partiturası 21 mart 1941-ci ildə tamamlanmışdır. Bundan əlavə, romans-kapriçionun sözləri və müşayiət partiyası tamamlanmış variantı da var. Üzərində yazıldığı tarix qeyd olunmayan bu avtoqraf nüsxə də əsərin fortepianoda solo müşayiət ilə vokal ifa üçün nəzərdə tutulmuş variantıdır.

Hər iki əsəri tədqiqata cəlb edən AMEA-nın müxbir üzvü, sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor Rəna Məmmədova onların lirik-dramatik tenor və simfonik orkestr üçün yazıldığını göstərmiş, Ərtoğrolun romans janrına müraciət etməsini onun vokal musiqiyə olan marağından doğduğunu qeyd etmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Üzeyir Hacıbəyli arxivinin təsviri / təsvir ed. E.Əlibəyli, A.İmanova. Bakı: Elm, 2018, 440 s.
2. Ərtoğrol Cavid. Musiqi əsərləri / tərt. ed. G.Babaxanlı Bakı: Elm və təhsil, 2019, 152 s.
3. İsmayılova Nərgiz. Şərq və qərbin qovşağında Ərtoğrol Cavid / <https://nuhcixan.az/>
4. Məmmədova Rəna. Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni irsi və Ərtoğrol Cavid / 525-ci qəzet, 5 may 2018-ci il, s.16.

¹ Nizami Gəncəvinin yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunması ilə bağlı qərar 1939-cu ildə qəbul edisə də, yubiley təntənəsi II Cahan Savaşı ilə əlaqədar 1947-ci ilə qədər ləngimişdir.

MANUSCRIPTS OF ROMANCES BASED ON THE WORKS OF NIZAMI

The report provides information on the autographs of the scores of some romances written to the works of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi. The study involved the works of the great composer Uzeyir Hajibeyli and his talented student Ertogrul Javid.

UOT: 82-09.

Şalabə Ana Hümmətli

AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

e-mail: dervish2006@mail.ru

SALMAN MÜMTAZ ŞEYX NİZAMİ HAQQINDA

Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Salman Mümtazın dahi şairimiz Nizami Gəncəvi barədə yazdığı “Şeyx Nizami” məqaləsinin onun ədəbiyyat tariximizin qiymətli nümayəndələri, şair və nasirlərimiz haqqında qələm aldığı əsərlər arasında xüsusi yeri var. Nizami Gəncəvinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki mövqeyini düzgün dəyərləndirən, onun əlyazmalarını toplayan və tədqiq edən, məzarının yerinin müəyyənləşməsində də xüsusi rolu olan Salman Mümtazın 1925-ci ildə “Kommunist” qəzetində dərc olunan “Şeyx Nizami” adlı məqaləsi onun həmin dövrdə böyük şairin abidəsinin ucaldılması ilə əlaqədar etiraz edənlərə verdiyi tutarlı cavab kimi dəyərlidir. Zinətulla Nuşirəvan adlı müəllifin “Kommunist” qəzetində “Ölənlərdən əvvəl yaşayanları düşünməlidir” sərlövhəli məqaləsinə cavab olaraq Salman Mümtaz Nizami Gəncəvinin ədəbiyyat tariximizdəki müstəsna yerini, şərəfli mövqeyini müdafiə etmişdir. O, “Qərb və Şərq alimlərinin tanıdıqları, Əmir Xosrovların, Camilərin, Əlişirlərin, Füzulilərin pərəstiş etdikləri, Azərbaycanın dahi ədibi olan böyük Nizami”ni hər bir əsrin “pişva”sının - öndər sənətkarının, qələm əhlinin özlərinə “pişva” bilərək təqdir etdiyini xüsusi diqqətə çatdıraraq, böyük türk şairi Ziya Paşanın şeirindən də nümunə gətirir. Dahi şairin barəsində yazılan haqsız iradlara isə Salman Mümtaz Nizami Gəncəvinin elə öz yaradıcılığından gətirdiyi nümunələrlə cavab vermişdir.

Filosoflardan birinin “Ərbabi-hünəri (hünər əhlini) tanımaq da hünərdir” fikrini yada salaraq, şairin “nə təməllüqçü” (yaltaq), “nə də yalançı” olduğunu, bütün bunların böhtan, iftira və yalan olduğunu söyləyən S.Mümtaz Nizaminin padşahlara deyil, padşahların Nizamiyə təzim etdiklərini yazır. Buna məxəz olaraq şairin “Xosrov və Şirin” əsərindən Qızıl Arslanın Nizamiylə görüşünü nümunə göstərir. Dahi şairin əsərlərini fars dilində yazmasına irad tutanlara isə bunun yanlış olduğunu, haqlı olaraq, zaman, məkan və mühitin nəzərə alınmalı olduğunu bildirir. Həmin yüzilliklərdə İran və Turanın yetirdiyi türk məşhurlarının çoxu - Əbu Nəsr Farabi, Əbu Əli Sina, Cəlaləddin Rumi, Şeyx Mahmud Şəbüstərinin də türk olduqları halda farsca yazdıqlarını xatırladaraq, bunların səbəblərini araşdırmaq və tədqiq etməyin lazım olduğunu qeyd edir. Məqaləsində son olaraq, Şeyx Nizaminin “təməllüq əhli” olmadığını, “Xəmsə”sinə dünya durduqca cavab yazmağın mümkün olmayacağını və bu şərəfətin isə azərbaycanlılara aid olduğunu böyük qürur hissilə vurğulayır.

Qeyd edək ki, “Şeyx Nizami” məqaləsində diqqəti çəkən olduqca dəyərli bir məlumat da vermişdir: “Nizami haqqında ayrıca bir kitabçamız yaxında nəşr ediləcəkdir. Təfəsilat üçün oraya müraciət buyurulsun”, -deyə verdiyi bu qiymətli bilgidən Salman Mümtazın “Azərbaycan ədəbiyyatı” seriyasından nəşr etdirdiyi çoxsaylı kitablarının sırasında Nizami Gəncəvidən

bəhs edən tədqiqatının da çap olunduğunu öyrənirik. Lakin təəssüf ki, görkəmli alimin represiya illərində yandırılan, itib-batan qiymətli kitabxanasındakı – “Kitabxaneyi-Mümtaziyə”dəki əlyazmaları, kitabları kimi həmin kitabın da taleyi naməlumdur. Amma son illərdə aşkar etdiyimiz “100 şair” təzkirəsinin əlyazması kimi görkəmli ədəbiyyatşünas alimin Şeyx Nizamiyə həsr etdiyi kitabının da tapılacağına ümidvarıq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Salman Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları (tərtib edən: R.Tağıyev) – Bakı, Avrasiya press, 2006, 440 s.
2. Ədalət Tahirzadə. Salman Mümtaz. – Bakı, “Kür”, 2002, 16 s.
3. AMEA M.Füzuli ad. Əİ. Salman Mümtaz fondu, fond 24.

Shalala Ana Hummetli

SALMAN MUMTAZ ABOUT SHEIKH NIZAMI

The article “Sheikh Nizami” written by the prominent literary scholar Salman Mumtaz about our great poet Nizami Ganjavi has a special place among the works he wrote about valuable representatives of our literary history, poets and prose writers. In the article “Sheikh Nizami” we learn that Salman Mumtaz's research on Nizami Ganjavi was published among the many books published in the “Azerbaijani literature” series.

Kərimulla Məmmədzaadə

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: kerimullah@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN TÜRK DİLİNƏ İLKİN MƏNSUR TƏRCÜMƏLƏRİ

Böyük Azərbaycan şairi, mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi yaradıcılığı onun yaşadığı dövrdən başlayaraq günümüzdə qədər bütün dünya mədəniyyətinin, ədəbiyyat və incəsənətinin maraq dairəsində olmuşdur. Nizami Gəncəvinin ecazkar qələmindən süzülüb gələn əsərləri özündən sonrakı dövrlərdə minlərlə şairin, yazıçının yaradıcılığına böyük təsir göstərmiş, mövzu, ilham qaynağı olmuşdur. Nizaminin etalona çevrilmiş əsərləri Klassik Şərq poeziyasında özünün hünərini göstərmək, şairlik bacarığını nümayiş etdirmək istəyən yüzlərlə ədibin yaradıcılığı üçün bir meyara çevrilmişdir. Nizami Gəncəvi əsərlərinə yazılmış yüzlərlə cavablar, nəzirə və bənzətmələr bunun bariz nümunəsidir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığına Osmanlı-Türk ədəbiyyatında da böyük maraq olmuşdur. İlk illərdən başlayaraq bir çox Osmanlı şairi Nizami Gəncəvi əsərlərinə nəzirələr, cavablar yazmağa başlamışlar. Bu şairlərdən Yəhya Bəy Duka kinini, Şeyxini və başqalarını qeyd etmək olar.

Sonrakı dövrlərdə isə Nizami əsərləri tərcümə olunmağa çalışılmış və ilk olaraq əsasən klassik ədəbiyyatda yaygın olan mənsur formada bu tərcümələr ortaya qoyulmuşdur. Aparduğumuz tədqiqatlar zamanı Osmanlı-türk ədəbiyyatı sahəsində Nizami əsərlərinin bir çox ilkin mənsur tərcümələri qarşımıza çıxdı. Bu mənsur tərcümələrdən biri hələ ki, müəllifi təsbit edilməmiş tərcümədir ki, burada Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinin dörd məsnəvisi mənsur tərcümə edilmişdir. Əlyazmalar üzərində aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, əlimizdə olan bu 6 əlyazma nüsxəsindən ən qədimi 1703-cü ildə üzü köçürülmüş nüsxədir. Bunu nəzərə alaraq mənsur tərcümənin ən azı XVII-XVIII əsrlərdə qələmə alınmış olması qənaətinəyik. Ümid edirik ki, əsərin əlyazma nüsxələri üzərində apardığımız geniş tədqiqatlar zamanı müəllif və yazılma tarixi ilə bağlı müfəssəl məlumatlar əldə edə biləcəyik. Qeyd edək ki, haqqında söz açdığımız bu mənsur tərcümədə Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində yer alan “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin”, “Yeddi Gözəl” və “İskəndərnamə” məsnəvilərinin tərcümələri yer almamışdır. Əlimizdə olan nüsxələrin heç birində “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisinin tərcüməsinə rast gəlmirik. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda adıkeçən əsərin FS-731 şifrəli mikrofilmə saxlanılır. Qeyd edək ki, bu mikrofilm mərhum mətnşünas alim professor Cahangir Qəhrəmanov tərəfindən əldə edilmiş və bu mikrofilm əsasında əsərin ilkin çap variantı da hazırlanmışdır. Lakin mikrofilmin keyfiyyəti aşağı olduğu üçün mətn çox yerlərdə oxunmamış və nəşrə hazırlanan variant da buna görə olmuşdur. Burada bir məqamı qeyd etmək yerinə düşər ki, C.Qəhrəmanovun ölümündən sonra onun əsərlərini nəşrə hazırlayan professor Məmməd Adilov əsərin nəşri zamanı önsözdə qeyd edir ki, əsər sahib olduğu dil xüsusiyyətlərinə görə XIII-XV əsr Azərbaycan dilində qələmə alınmışdır. M.Adilov mətnin naqış olmasına səbəb kimi də mikrofilmin keyfiyyətsiz olduğunu qeyd edir. Burada maraqlı bir fakt

da vardır ki, mərhum alim M.Adilov əsərin orijinalının İrəvanda, Matendaran Əlyazma Kitabxanasında saxlanıldığını vurğulayır. Mikrofilmə olan mətni digər nüsxələrlə müqayisə etdikdə gördük ki, bu mətn əsərin Ankara Milli Kitabxanasında saxlanılan nüsxənin mətni ilə eynidir və biz belə düşünürük ki, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan mikrofilm əsərin Ankara Milli Kitabxanasında saxlanılan nüsxəsindən çəkilmişdir. Günümüzdə qədər əlyazma formasında gəlib çıxmış bu mənsur tərcümələr üzərində Türkiyədə müxtəlif dövrlərdə qismən tədqiqat işləri aparılsa da bu tərcümələrin heç biri hələ indiyə qədər nəşr olunmamışdır. Tərəfimizdən aparılan tədqiqatlar zamanı məlum oldu ki, Türkiyə Cümhuriyyətində Nizami Gəncəvi əsərlərinin mənsur tərcüməsinə aid 6 əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Adları qeyd olunan bu nüsxələr haqqında isə burada yığcam məlumat verməyi məqbul gördük. Haqqında məlumat toplaya bildiyimiz Nizami əsərlərinin mənsur tərcümələrinin əlyazma nüsxələri isə aşağıdakılardır.

1.Ankara. Ankara Milli Kitabxanası. 06 Mil Yz A 1859 şifrəsi altında qeydiyyatda olan, köçürülmə tarixi hicri 1115-ci (miladi 1703) il olaraq qeyd edilmiş bu nüsxənin katibi məlum deyil. Hər səhifədə 25 sətir olmaqla incə təliq xətt ilə suyu fəliqranlı kağıza köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar və kəşidələr isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Həcmi 160 vərəqdır. Sərlövhələr təzhiblidir. Müqəvva cildi vardır. Bəzi səhifələri naqisdir. Əlyazmada Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” (1b-60b), “Yeddi gözəl” (61b-106b), “Xosrov və Şirin” (107b-130b) və “Leyli və Məcnun” (131b-158a) məsnəvilərinin mənsur tərcümələri yer alır. Bu nüsxə əsərin ən qədim nüsxəsi hesab edilir.

2.İstanbul. İstanbul Topkapı Sarayı Muzeyi Kitabxanası. H. 1115 şifrəsi altında qeydiyyatda olunan bu nüsxənin köçürülmə tarixi hicri 1197-ci (miladi 1782) il olaraq qeyd edilmişdir. Katibi məlum olmayan bu nüsxə hər səhifədə 29 sətir olmaqla incə təliq xətt ilə ahərli zərif kağıza köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Həcmi 163 vərəqdır. Sərlövhələr təzhiblidir. Dəri cildi vardır. Əlyazmada Osmanlı nəqqaşlıq məktəbi üslubunda çəkilmiş 63 miniatür vardır. Əlyazmada Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” (1b-41a), “İskəndərnamə” (42b-102b), “Xosrov və Şirin” (103b-135b) və “Leyli və Məcnun” (136b-163b) məsnəvilərinin mənsur tərcümələri yer alır. Bu nüsxə əsərin ən gözəl və dəyərli nüsxələrindən hesab edilir.

3.Ankara, Ankara Türk Dil Qurumu Kitabxanası. Yz A 147 şifrəsi altında qeydiyyatda olan, köçürülmə tarixi hicri 1244-ci (miladi 1828) il olaraq qeyd edilmiş bu nüsxənin katibi Xəlil Şükrü, istinsax yeri isə Gürün olaraq qeyd edilmişdir. Hər səhifədə 25 sətir olmaqla incə nəstəliq xətt ilə üç kubok fəliqranlı kağıza köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Həcmi 136 vərəqdır. Əbrü kağızla üzlənmiş müqəvva cildi vardır. Bəzi səhifələri naqisdir. Əlyazmada Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” (1b-27a) və “Leyli və Məcnun” (55b-134a) məsnəvilərinin mənsur tərcümələri yer alır.

4.Ankara, Ankara Adnan Ötükən Xalk Kitabxanası. 06 Hk 4941147 şifrəsi altında qeydiyyatda olan, köçürülmə tarixi hicri və katibi məlum deyil. Hər səhifədə 21 sətir olmaqla nəsx xətt ilə sayqallı yeni yerli kağıza köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Sərlövhə və cədvəllər yaldızlıdır. Həcmi 78 vərəqdır. Qəhvəyi meşin cildi vardır. Bəzi səhifələri kənarları korlanmış və ləkəlidir. Əlyazmada Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” (1b-45b) və “Yeddi gözəl” (46a-77b) məsnəvilərinin mənsur tərcümələri yer alır.

5.İstanbul. İstanbul Süleymaniyyə Yazma Əsərlər Kitabxanası. “Tərcüman” qəzeti Kitabxanası Türkçə yazmalar Kolleksiyası Y-184 şifrəsi altında qeydiyyatda olan nüsxənin katibi Əhməd Ağazadə, istinsax tarixi hicri 1222-ci il (miladi 1807) olaraq qeyd edilmişdir.

6.Çorum. Çorum Həsən Paşa Xalq Kitabxanası. 19 H.K. 3142/1 şifrəsi altında qeydiyyatda olan bu nüsxənin köçürülmə tarixi hicr 1268-ci il (miladi 1851) kimi qeyd edilmişdir. Əlyazmanın katibi məlum deyil. Nüsxənin təmmt qeydi “Fatiha sələvat. Təmmətül-kitab fi sənə səmən və sittin və miətəyn badəl-əlf fi Məhərrəm yövmi-pəncşənb” şəklindədir. Bu nüsxədə yalnız “Leyli və Məcnun” məsnəvisinin tərcüməsi yer alır.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinin türk dilinə ilkin mənsur tərcüməsinin əlyazma nüsxəsinin müxtəlif kitabxanalarda 4 fotosurəti tərəfimizdən əldə edilərək geniş tədqiqata cəlb edilmişdir və yaxın günlərdə əlyazmanın transfoneliterasiya edərək nəşr etməyi də planlaşdırırıq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Qəhrəmanov C. “Praktiki transfoneliterasiya işlər”, Bakı, “Nurlan”, 2007
2. KOÇ Hamza. “Genceli Nizâmî'nin dörd mesnevîsinin mənsur tərcüməsi və bu tərcümelərdən üçünün Nizâmî'nin mesnevîləri ilə mukayesəsi”. *Journal of Turkish Language and Literature* .V.:2, Issue: 3, 2016, (157-186)
3. Dilberipur Asgar (1999), “Türk Edebiyatında Nizâmî'nin Takipçileri və Hamse'sinə Nazire Yazanlar”, (Çeviren: M.Fatih Köksal), *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (8), 199-238.
4. www.yazmalar.gov.tr

Karimulla Mammadzade

THE PROSE TRANSLATIONS OF NIZAMI GANJAVI'S WORKS INTO TURKISH LANGUAGE

The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi's “Khamsa” was a source of inspiration for both his contemporaries and his followers.

This article discusses the first prose translation of four poems of Nizami Ganjavi - “Mahzanul-Asrar”, “Khosrov and Shirin”, “Leyli and Majnun”, “Haft Paykar” and “Iskendername” into Turkish language and his manuscripts.

Samirə Əliyeva

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: samira-1971@yandex.com

MƏSNƏVİ JANRI – NİZAMİYƏ QƏDƏR VƏ SONRA

Nizamiyəqədərki müsəlman Şərqi xalqlarının ədəbiyyatında məsnəvi janrında qələmə alınan ilk irihəcmli əsərlər dedikdə Əbülqasim Firdovsinin (935–1020) “Şahnamə”si, Sənai Qəznəvinin (XII əsrin əvvəlləri) “Hədiqətül-həqiqə”si və Fəridəddin Əttarın (1119–1229) “Məntüqüt-teyr”i yada düşür. Türk xalqlarının ədəbiyyatında isə ilk irihəcmli məsnəvi “Qutadqu bilig”dir. 1069-cu ildə qələmə alınmış bu əsərin müəllifi Yusif Xas Hacib əslən Balasaqun şəhərindən (indiki Qırğızıstanın Toxmaq şəhəri) idi. O, bu əsərini Qaşqarda bitirmiş və Qaraxani sultanı Satıq Buğra xana təqdim etmişdir. Mütəqarib bəhrinin “Fə`Ulün fə`Ulün fə`Ulün fə`Ulün” qəlibiylə yazılmış bu əsərdə müvafiq yerlərdə dördlük-lər yazılmış, sonuna da qəsidə şəkildə parçalar əlavə edilmişdir. 6645 beytlik bu əsərin əvvəli bir münacat, nət və əsərin hədiyyə edildiyi Tabğac Buğra xana tərif ilə başlayır. Bu əsər gözəl məsnəvi nümunəsidir (1).

Nizami Gəncəvi (1141-1209) ədəbiyyat tarixində ilk dəfə beş məsnəvi yazaraq dünyaca məşhur “Xəmsə”sini ərsəyə gətirmişdir. “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi Gözəl”, “İskəndərnamə”dən ibarət “Xəmsə” İran və türk şairləri tərəfindən yüksək ədəbiyyat nümunəsi olaraq qəbul edilmişdir. Elə bu səbəbdən də Nizami Gəncəvidən sonra bir çox şairlər onun qoyduğu yolu davam etdirərək özlərinin “Xəmsə”lərini ərsəyə gətirmişlər. Bunların arasında ən məşhurları, həm də “Xəmsə”yə öz yenilikləri ilə töhfə vermiş şairlər əsasən bunlardır: Əmir Xosrov Dəhləvi, Xacu Kirmani, Məktəbi Şirazi və Əbdürrəhman Cami (3).

“Xəmsə” və ümumiyyətlə, məsnəvi tərzində əsərlər yazan farsdilli şairlərlə yanaşı türkdilli şairlər çoxdur. Bunlardan Əlişir Nəvai, Həmdullah Həmdi, Lamii Çələbi, Taşlıcalı Yəhya, Növizadə Ətəyi, Nərgisi, Şeyxi, Əndərulu Fazil, Nabi, Qayqusuz Əbdal, Əzmizadə Haləti, Nəhifi, Məsihi, Keçəçizadə İzzət Molla, Xətiboğlu, Xarəzmi, Xəlili, Azərbaycan şairlərindən Həqiri Təəbrizi, Şah İsmayıl Xətəyi və başqalarını misal olaraq göstərmək olar.

XIII əsrdə Mövlana Cəlaləddin Ruminin 25618 beytdən ibarət olan əsəri – “Məsnəvi-Mənəvi”si farsca yazıldığına baxmayaraq, türk şairləri üzərində əsrlər boyu çox böyük təsirə malik olmuşdur. Sözügedən bu əsər “Fa`ilatün fa`ilatün fa`ilün” qəlibində yazılmışdır. XIII əsrin sonunda Şəyyad Həməzənin 1529 beytdən ibarət “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi türkcə yazılmış ilk eşq məsnəvisi hesab edilir. Suli Fəqihin 4800 beytlik “Yusif Züleyxa” məsnəvisi də, Şəyyad Həməzənin əsəri də “Fa`ilatün fa`ilatün fa`ilün” qəlibində qələmə alınmışdır.

Anadoluda böyük mütəsəvvüf şair Yunus Əmrənin (ö.1320-1321) 1307-ci ildə yazdığı “Risalətün-nüşhiyyə” adlı əsəri “Məfailün məfailün failün” vəznində yazılmış əxlaqi və dini mahiyyət daşıyan nəsihətlərdən ibarət bir məsnəvidir. Əsər 573 beyti əhatə edən

çox da böyük olmayan bir məsnəvidir. Sözügedən əsərin əvvəlində başqa bir vəzndə yazılmış kiçik bir məsnəvi parçası və bir də nəsr hissəsi vardır. Gülşəhrinin 1317-ci ildə Əttardan tərcümə etdiyi və xeyli əlavələrlə zənginləşdirdiyi “Məntiqüt-teyr” adlı məsnəvisi ilə Aşiq Paşanın on iki min beytdən artıq “Divan”ı və “Maarifnamə” adı ilə tanınan “Qəribnamə” məsnəvisi Mövlananın “Məsnəvi”si tərzində yazılmış təsəvvüfi mahiyyət daşıyan bir əsərdir. (4)

XIV əsrin ortalarında yazılmış Xoca Məsudun 5568 beytdən ibarət olan “Süheylü Novbahar”ı (1350) ilə Ərzurumlu Zəririn 2120 beytlik “Qisseyi-Yusif” məsnəvisi, Şeyxoğlu Mustafanın 7903 beytdən ibarət “Xurşidnamə” (Xurşid və Fərəhşah) əsəri bu dövrün tanınmış eşq hekayələridir. Əhmədi (öl.1412) Firdovsi və Nizamidən yararlanaraq böyük İskəndər macərələrini 8200 beytlik “İskəndarnamə” poemasında qələmə almışdır. Daha sonra 1403-cü ildə “Cəmşid və Xurşid” adlı eşq hekayəsini yazmışdır. Əmir Süleymanın adına yazdığı on min beytdən çox olan “Tərvihül-ərvah” adlı tibbə dair bir məsnəvidir.

XV əsrdən başlayaraq məsnəvi, Türk ədəbiyyatında geniş vüsət almışdır. XV əsrin əvvəllərində Əhməd Dai digər mənzum və mənsur əsərləri ilə yanaşı, ən çox 1406-cı ildə tamamladığı “Cəngnamə” məsnəvisi ilə tanınmışdır.

Həmin əsrin ən məşhur şairlərindən biri olan Süleyman Çələbinin 730 beytdən ibarət “Vəsilitün-nicat” adını verdiyi və o dövrünün məşhur əsərlərindən hesab edilən “Mövludnamə”si (1409) əsrlər boyu ən çox oxunan mövludnamə olaraq tanınır.

Cığatay ədəbiyyatının görkəmli şairi, bir çox əsərin müəllifi Əlişir Nəvai “Xəmsə”ni keçərək altı məsnəvi ərsəyə gətirmişdir: “Heyrətül-əbrar” (1483), “Fərhəd və Şirin” (1484), “Leylavü Məcnun” (1484), “Hekayeyi-Bəhram Gur” (Səbeyi-Səyyarə - 1484), “İskəndərnamə” və “Məntiqüt-Teyr”ə nəzirə olaraq söylədiyi 3500 beytlik “Lisanüt-teyr” məsnəvisləridir.

XVI əsrin dahi şairi Məhəmməd Füzuli nəzmin digər janrlarında olduğu kimi məsnəvidə də özündən sonra gələn şairlərə ustad hesab edilməkdədir. Füzuli “Bəngü badə” adlı alleqorik məsnəvisində tiryəklə şərabi qarşılaşdırmış, yemək və içməkləri şəxsləndirərək bir macərə şəklində anlatmış, şərabla Şah İsmayılı, tiryəklə isə Osmanlı padşahı Sultan Bəyazidi ifadə etmək istəmişdir. (3)

Nizami “Xəmsə”si dayanacağında durub məsnəvi janrının müsəlman Şərqi xalqlarının ədəbiyyatındakı inkişaf tarixinə ümumi nəzər saldıqda Gəncə müdrikindən əvvəl və sonra yaranan ədəbiyyat tarixində ən mühüm ədəbi hadisə kimi Ə.Firdovsinin “Şahnamə”si, F.Əttarın “Məntiqüt-teyr”i, C.Ruminin “Məsnəviyi-məsnəvi”sini, Ə.Nəvai və M.Füzulinin məsnəvilərini fəqləndirə bilirik. Son dərəcə yüksək sənət nümunələri olan bu əsərlər özündən sonrakı ədəbiyyata yön verən mühüm ədəbi hadisə olsalar da, Nizami “Xəmsə”si onların fonunda ədəbi sanbalı ilə xüsusi seçilir, illər keçsə də, ədəbi dəyərini itirmir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Abıyev A. Türkiyə ədəbiyyatı tarixi, Bakı, 2005, 456 s.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə. II cild. Bakı, Elm nəşriyyatı, 2007. 632 s.
3. Araslı N. Nizami və türk ədəbiyyatı. Bakı, Elm, 1980, 208 s.
4. Banarlı N.S. Resimli türk edebiyatı tarihi. Cilt 1-2. İstanbul: MEB Yayınları, 2001, 1366 s.

MASNAVI GENRE - BEFORE AND AFTER NIZAMI

The “Gutadgu Bilik” written in the 11th century by Yusif Khas Haji binis considered the first largely Turkish masnavi. The native land of the work is Tokmok city of today’s Kyrgyzstan. The work consists of 6645 distiches and was written in the faulat. Of course, this work was influenced by genius Nizami Ganjavi’s “Khamsa”. In general, that time was already a period of development of the Sufism and its influence is also seen in the works of other poets. Sayyad Hamza Yunis Emre, Alisher Navoi, a representative of the Jagatais, and the great poet of the 16th century Mahammad Fuzuli’s works are among such examples.

UOT: 811.512.161

Yadigar Əliyev

Gəncə Dövlət Universiteti

filologiya üzrə elmlər doktoru

e-mail: yadigar_aliyev@mail.ru

KÖKLƏRİ MƏNA MÜSTƏQİLLİYİNİ İTİRMİŞ TÜRK SÖZLƏRİ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ

Məna müstəqilliyini itirmiş köklərin müəyyən olunmasında yad dillərə aid mənbələrdəki türkiyəmlər az-çox əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Bəzi hallarda bu cür leksik vahidlər mənbə dildəki fonetik tərkibi daha yaxşı qoruyub saxlayır. Bu isə sözlərin kök və şəkilçi sərhədlərini, o cümlədən asemantikləşmiş kökü daha asanlıqla müəyyən etməyə imkan verir.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin fars dilində yaratdığı ölməz poeziya nümunələrində işlədilən türk mənşəli sözlər bu baxımdan istisnaqlı təşkil etmir. Akademik T.Hacıyev Nizami Gəncəvinin əsərlərində təsadüf edilən muncuq, külüng, gərdək, alaçuq, qurd, xatun sözləri haqqında yazır ki, həmin sözlər XIII əsrdən bu günə kimi göstərilən fonetik tərkibdə və indiki leksik mənasında işlənir. Bu cəhət nəinki onların leksik-morfoloji sabitləşməsindən, həm də Azərbaycan xalq dilinin dediyimiz dərinlikdə təşəkkül tapmasından xəbər verir. Aqlütinativ dilin bu inkişaf məntiqinə əsaslanırıq ki, əgər 10 əsr müddətində bu sözlər bir leksik semantika və dəyişməz morfonologiya ilə yaşayırsa, deməli, mayaları çox dərinədə tutulub, deməli, ən azı bir o qədər də dərinədə gedir (2, s. 96).

Bu cür sözlər fonetik quruluşuna görə və leksik-semantik baxımdan Azərbaycan dilinin tarixinə dair materiallarda əks olunan, orta əsrlər yazılı abidələrimizdə işlənən müvafiq leksik vahidlərdən ciddi şəkildə fərqlənmir. Türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində söz köklərinə məxsus fonetik quruluşun tarixən samit-sait-samit (CVC) tərkibinə malik olduğu məlumdur. Belə baxış bucağından yanaşdıqda ilk hecasının CVC strukturuna malik kökdən ibarət olduğu şübhə doğurmayan bəzi ikihecalı sözlərdə kök və şəkilçi hissələrin müəyyən edilməsi çətinliklər yaradır. İlk baxışda belə sözlərdə asemantikləşmiş kökün ayırd edilməsi də asan görünür.

Kök və şəkilçi sərhədinin çətinliklə üzə çıxarıldığı bu cür leksik vahidlərdən biri *dovğa* sözüdür. Nizami Gəncəvinin əsərlərində işlənmiş məlum türk sözünün fonetik quruluşu onun müasir dildə fonetik dəyişikliyə məruz qaldığını ehtimal etməyə əsas verir. Belə dəyişiklik nəticəsində sözün kök və şəkilçi həddləri itmiş, ona məxsus morfoloji quruluşda fərqlilik yaranmışdır. Ümumiyyətlə, sözün asemantikləşməsi həm kökə məxsus fonetik strukturda, həm də kök, yaxud şəkilçi tərkibində dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Bu zaman müstəqilliyini itirmiş kökdə ilkin fonetik, yaxud morfoloji quruluşdan az, ya çox dərəcədə uzaqlaşma baş verir. Bu baxımdan Nizami Gəncəvinin əsərlərində işlənən sözün əski fonetik şəkli ona aid morfoloji quruluşu və köklə şəkilçinin ilkin (əvvəlki) formasını bərpa etmək üçün kifayət edir.

Nizami Gəncəvinin əsərlərində leksik vahid *doğba* şəklində işlənir:

Torkiyəmra dər in həbəş nəxərənd,

Lacərm doğba-ye xoş nəxorənd (Tərcüməsi: Türkcəni bu Həbəşdə alan yox, dovğanı bir yemək deyə, yeyən yox; bax: 1, s. 11-12; 3, s. 54).

Anlaşılan odur ki, ilkin formanın *doğba* olması mübahisə doğurmamalıdır. Ən azı ona görə ki, milliyyətçə Azərbaycan türkü olan dahi Nizami Gəncəvi doğma ana dili sözünü təhrif edilmiş şəkildə yazmazdı. Bunu şairin əsərlərində rast gəlinən digər türk sözlərindən də görmək olar (alaçuq, xatun və s.). Həm də *dovğa* sözünün ilkin şəklində (*doğ-ba*) kök və şəkilçinin sərhədi daha aydındır.

Burada *döğ-* feilinə əlavə edilmiş *-ba* hissəsi feildən isim düzəldən şəkilçi kimi özünü göstərir. Bu halda sözün etimologisi də izah olunandır: *doğba* – *doğma* ismi “doğulan, yaranan, meydana gələn” deməkdir. Qənaətimiz belədir ki, *dovğa/dovğa* “başqa bir ərzaqdan – qatıqdan yaranan, doğulan, ərşəyə gələn yeni yemək növü” mənasındadır. Müasir Azərbaycan dilində samit yerdəyişməsi (ğb-vğ) və kiçik fonetik dəyişiklik (b-v) ilə müşayiət olunan leksik vahid isə sonrakı inkişaf nəticəsində yaranmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Eyvazova R. Bir daha ana dilimizin adı haqqında. Bakı: Elm və təhsil, 2014, s. 11-12; 34 s.
2. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I h. Bakı: Elm, 2012, s. 96; 476 s.
3. Qəribli A. Azərbaycan dili anlayışının tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2017, s. 54; 152 s.

Yadigar Aliyev

TURKIC WORDS WHICH ROOTS LOST MEANING INDEPENDENCE IN NIZAMI GANJAVI'S WORKS

Turkisms in the sources belonging to foreign languages play a very important role in determining the roots that have lost the meaning independence. In some cases, such lexical units better preserve the phonetic composition in the source language. But it allows determining the root and suffix boundaries of words more easily, including the asemanticated root. The word “dogba” observed in the works by Nizami Ganjavi, manifests itself as the initial form of the word “dovga” (the name of the meal) in our modern language and there is no doubt that it is related to the root of the word “dog”.

UOT: 82-09.

Rübabə Şirinova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

e-mail: rubaba.sirinova@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNDƏ BÜRCLƏR HAQQINDA

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının 5 yanvar 2021-ci ildə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi ilə bağlı imzaladığı sərəncamda deyilir: “Nizami Gəncəvinin yubileyləri ölkəmizdə hər zaman təntənə ilə keçirilmişdir. Azərbaycanın klassik ədəbi-mədəni irsinə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşan ümummilli lider Heydər Əliyev Nizami irsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə qəbul olunmuş “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar Nizami yaradıcılığının tədqiqi və təbliği üçün yeni perspektivlər açmışdır. Ölməz sənətkarın 1981-ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən 840 illik yubiley mərasimləri ölkənin mədəni həyatının əlamətdar hadisəsinə çevrilmişdir. 2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi dövlət səviyyəsində silsilə tədbirlərlə geniş qeyd edilmişdir.

2021-ci ildə dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur. 2021-ci il Azərbaycan Respublikasında “Nizami Gəncəvi İli” elan edilsin” (1.)

Dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin incilərindən olan “Xəmsə” dünya xalqlarının dilinə tərcümə olub geniş yayılmışdır. Şərqi bir çox görkəmli sənətkarları Nizami mövzularını qələmə almış, onun ənənələrini davam etdirmişlər. Şairin əsərlərinə nəzirə və cavab yazmaq sənətkarlıq imtahanı kimi qiymətləndirilmişdir. XIII əsrdən başlayaraq müxtəlif dillərdə “Sirlər xəzinəsi” və “Xosrov və Şirin”ə qırx iki, “Leyli və Məcnun”a qırx nəzirə və cavab yazılmışdır. Əmir Xosrov Dəhləvi, Əlişir Nəvai, Əbdürrəhman Cami “Xəmsə” yaratmışlar. Azərbaycan şairlərindən Arif Ərdəbili, Füzuli və türk şairlərindən Gülşəhri, Əhmədi, Həmdi, fars şairlərindən Hatifi, Məktəbi və başqaları Nizami mövzularında əsərlər yaradıb, onun şagirdləri olduqlarını iftixarla söyləmişlər.

Nizaminin əsərləri XIV əsrdən türk, özbək və türkmən dillərinə, XIX əsrdən isə Avropa dillərinə tərcümə olunmağa başlamışdır. Xarici ölkələrdə Nizaminin ədəbi irsi tədqiq olunmaqdadır. Şairin yaradıcılığı tükənməz xəzinədir. O, öz dövründən bu günə qədər həm Şərq, həm də Avropa ədəbiyyatına güclü təsir göstərir. Dünya ədəbiyyatı müəyyən mənada Nizami “Xəmsə”sindən mənəvi qida alır. Molyer, Blazak, Kratyen de Tura və b. yazıçıların yaradıcılığında Nizami əsərlərinin təsiri aşkar sezilir. Şairin “Leyli və Məcnun” poeması ilə səslənən “Tristan və İzolda” əsəri bu fikri sübut edir (2. 7).

“Xəmsə”də hadisələrin baş vermə vaxtında nəzmə çəkilərkən astronomiya elmindən is-

tifadə edilir ki, bu da əsərin bədii dəyərini artırır. Məsələn: Günəş Dəlv bürcündən çıxdı qırağa, Girdi Hut bürcündə balıq tutmağa.

Günəş Dəlvdə yanvar, Hut bürcündə isə fevral ayında olur. Bununla şair əvvəlcə təsvir etdiyi məclisin təşkil olunduğu vaxtın yanvardan fevral ayında keçən gecə olduğunu oxucuya çatdırır.

Səhərin gec açılması “Xosrov və Şirin”də belə ifadə olunmuşdur: Cənub ulduzları kürt düşüb qalmış, Şimal gözəlləri yuxuya dalmış.

Şimal gözəlləri kimi Böyük Ayı bürcünün ulduzları ifadə edilmişdir ki, onlar qışın müəyyən vaxtında göyün günlük zahiri fırlanması nəticəsində səhərlər üfük müstəvisindən qalxmalıdırlar.

“Xosrov və Şirin” poemasında “Xosrovun yenidən taxta çıxması” fəslində bürcələr haqqında belə verilib:

*Ay yüksələn zaman balıq bürcündən
Pərviz Şah bürcündə salmışdı məskən (3.150)*

Balıq bürcü səmada olan bürclərin sonuncusu on ikincisidir. Ay öz hərəkəti zamanı bu bürcdən keçir. Nizami Xosrov Pərvizin Şah bürcündə (yəni qalada) məskən saldığını göstərir (3.385).

*Sövr Zöhrə ilə Xərçəng Bürcislə
Səadət yayırdı Təslis Təsdislə (3.150)*

Sövr öküz bürcü, Zöhrəm Venera səyyarəsi, Xərçəng-bürc adı, Bürcis yupiter səyyarəsidir. Bu səyyarələrin göstərilən bir bürcərdən keçməsi guya yerdə səadət yaradarmış. Təslis üçləşmə. Təsdis altılaşma deməkdir (3.385).

*Həməl pərgarından günəş baxaraq,
Etdi Dəlv bürcündən Zühəli parlaq.
Bir yanda Yatarid Cövza başından,
Şir yıxan Mərrixə baxırdı heyran...(3.150)*

Cövza ekizlər bürcüdür, indi ona Orion deyirlər, qədim zamanlarda ona Cövza deyirdilər. İnsan bədənində oxşayan bu bürcün kəmərinə bir düz xətt üzrə Nizam, Nitaq və Mintəqə adlı üç parlaq ulduz yerləşir. Nitaq – öz lüğəti mənasına görə “Kəmə” deməkdir (4. 41).

İsgəndərin doğulması zamanı münəccimlər “ulduz tərəzisi”ni ortaya gətirir, onun bəxtinə baxırlar: Ulduz tərəzisi ortaya gədi, Taleyı göründü Əsəd bürcündən Əsəd bürcü isə şücaət və qüvvət əlamətidir. Günəş də Həməldən alaraq şərəf, Meyl edər bilikdən əmələ tərəf. Yəni bu zaman günəş də bilik və əmək nişanəsi olan Həməl bürcünə girmişdir ki, bunlar da İsgəndərin xoşbəxt gələcəyindən xəbər verir.

“Xəmsə”yə daxil olan əsərlər, yalnız yüksək eşq dastanı deyildir. Bu əsərlər şairin təbiət və həyat haqqında fəlsəfi görüşlərini də ifadə edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://president.az>
2. Nadir Zamanov. Nizami poeziyası və təsviri sənət. “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1981 .
3. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. “Yazıçı” nəşriyyatı, 1982.
4. Əhmədağa Əhmədov. Nizami elmşünas. (Üçüncü nəşri). Bakı, 2011.

Rubaba Shirinova

ABOUT THE HOROSCOPES IN “KHAMSA” OF NIZAMI GANJAVI

The works included in “Khamsa” are not only a high love story. These works also express the poet's philosophical views on nature and life.

Ramiz Qasimov

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: ramizqasimli44@gmail.com*

ŞEYX, ŞAİR VƏ HƏKİM NİZAMİ

Dünya ədəbiyyatında Azərbaycan poeziyasını, o cümlədən yüksək ideallar, dəyərlər əxz edən zəngin mədəniyyətini uğurla təmsil edən böyük ideallar şairi Nizami Gəncəvi (1141-1209) Şeyx, Həkim və Şair Nizami olaraq qalıb. Bütün sahələrin ən yüksək mərtəbəsinə qovuşan Nizami müdrik, mütəfəkkir və ustadlar ustadı olaraq tanınıb. “Biz Nizaminin şəxsində yalnız ölməz bir şair deyil, həm də dövrünün dərin zəkalı aliminin, intibah mütəfəkkirini görürük” [2, s. 140].

Onu çox zaman “Şeyx Nizami” deyə də adlandırıblar. “Dahi şairin özünün həmin suala verdiyi ən yüksək cavabı belədir: Şeyx Nizami. ...Nizaminin yaradıcılığında Şeyx kəlamı dah çox mənəvi ucalığı fəth etmiş ağıl və kamal sahibi, ...”könül mülkünün sultanı” deməkdir” [4, s. 17]. Nizami Gəncəvi yüksək dini biliklərə sahib olan alim olmasından başqa həm də o zaman geniş yayılmış mərifət elmini də mənimsəmiş böyük sənətkar idi. Oğluna nəsihətində elmləri “din və təbabət” olaraq iki yerə bölən Nizami Gəncəvi dini bilikləri dərinləndirən bilən alim kimi şöhrətlənmiş və Şeyx Nizami adını qazanmışdı. Poemalarının girişindəki tövhid və minacatları, peyğəmbərə həsr etdiyi qəsidələri onun mərifət elmindəki sədaqət və mərtəbəsini nümayiş etdirir:

*Bissmillahirrəhmanirrəhim,
Hikmət xəzinəsinə budur açar, ey həkim.
Odur fikrin əvvəli, odur kəlamın sonu,
Nə iş görsən, Tanrının adıyla qurtar onu.
Gəlib hamıdan əvvəl, hər bir varlıqdan qabaq,
Yaşayanlar içində əbədi odur ancaq [6, s. 23].*

Və yaxud:

*Ey bütün varlıqlara bu dünyada can verən,
Gücsüz torpağa belə qanad verən, qan verən.
Bayrağının altında əyləşib bütün cahan,
Sən özündən doğuldun, biz sənə cəlalından.
Varlığında görünmür nə surət, nə də tərkib,
Heç kimə bənzəməzsən, de, kim sənə bənzəyib? [6, s. 27]*

Böyük Şeyx Nizami “Quran”ın İlahinin cəlalını anladan “İxlas” surəsini minacat deyilən poetik nümunədə çox məharətlə ifadə etmişdir. Akad. T.Kərimli yazırdı: “Nizami islam dininin “tarixçi bir din” olduğu dövrün filosof və tarixçi-şairidir” [5, s. 219]. Nizaminin bu məşhur sözləri “qismət”, “təqdiri-ilahi” kimi anlayışlarının anlatılması baxımından mükəmməl poetik örnekdir:

*Cahanda məqsədə nail olmasan,
Bunda da sirr var, məna var, inan.
Qarşıya çıxan hər yaxşı, hər pis,
İşin xeyrinədir diqqət etsəniz [8, s. 63].*

Əxlaq, mərifət sahibi olanların bəzəyi olan səbr və təvəkkülü bu qədər bənzərsiz formada heç kimsə anlatmamışdı.

Nizami həm də bütövlükdə söz dünyasında “Həkim Nizami” kimi böyük şöhrətə malikdir. Əlbəttə, Nizamini dünya ədəbiyyatının zirvəsinə qaldıran da elə onun yaradıcılığında elmə ədəbiyyatın qovuşması və vəhdət təşkil etməsidir. “Son dərəcə mükəmməl təhsil görmüş şair öz şəxsi müəllimi sayəsində ...öz dövrünün bütün elmi və mədəni nailiyyətlərini mənimsəmişdi” [1, s. 236]. X.R.Ulutürk yazırdı: “Maraqlıdır ki, ömrü boyu yalnız şairlik etmiş Nizami Gəncəvi hətta böyük həflər ilə yazdığımız “ŞAİR” sözünə sığmır, adı hər dəfə çəkiləndə fəlsəfə, astronomiya, hüquq, təbabət tarixi, dilçilik, etnoqrafiya, kimi elm sahələrinin mahir bilicisi epitetlərini söyləməyi sanki bizdən tələb edir” [10, s. 3]. Bu qüdrətli söz adamının “İsgəndərnamə” poemasının qəhrəmanı Makedoniyalı İsgəndər haqqında araşdırmaları bu günə qədər tarix elminə böyük töhfələrilə yadda qalıb. O cümlədən İsgəndərin taxta çıxdıqdan sonra yeddi müdriklə olan söhbəti Plutarxın məşhur “İsgəndər Zülqərneyn” əsərindəki hadisələrlə çox səsleşir. Onun əsərlərindəki milli etnoqrafik səciyyə kəsb edən hadisə, davranış və düşüncə bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyaraq etibarlı mənbə rolunu oynamaqdadır. Əlbəttə, Nizaminin xüsusilə söz haqqında, demək olar, bütün əsərlərində bəhs etməsi Azərbaycan və Şərqi natiqlik sənətinin tarixi, nəzəri əsasları barədə yetkin və zəngin məlumatları əks etdirir. Böyük şair sözdən – dildən praktik istifadənin az qala kitabını yazmış, müdriklər dünyasının Aristoteli ilə bir sırada mükəmməl “Poetika” örnəyi yaradaraq öz xalqına ləyaqətlə xidmət etmişdir. “Şair həm də orta əsrlər Şərqi gəncəli ədəbiyyat nəzəriyyəçilərindən biridir” [2, s. 142]. Böyük şairin: “Sözündə çoxluğa qoyma yer olsun, Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun” [7, s. 65] kimi məşhur ibrət dolu ifadələri natiqlik sənətinin ən aparıcı və geniş yayılmış, həm də ciddi tələb olan nitqin yığcamlığı ehkamını uğurla ifadə edən poetik nümunədir. Bu mənada onun yaradıcılıq irsini səhifələdikcə bu beytlərin arxasından bir filosofun, bir xalq müdrikinin, bir tarixçinin, bir dilçinin, bir hüquqşünasın, bir astroloqun, bir sosioloqun, dinşünasın və b. siması boylanır. Nizami söz haqqında bəhs edərkən bir dilçi, göy, səma cisimlərindən bəhs edərkən bir astroloq, dünya, kainat, insan haqqında bəhs edərkən bir filosof, cəmiyyət həyatı, idarəçilikdən bəhs edərkən bir sosioloq, cəmiyyətşünas, Allah, peyğəmbər, din, iman məsələlərində bir dinşünas, əxlaq, məənəviyyat məsələlərində bir əxlaqçı və b. olduğunu təsdiq edir. “Xosrov və Şirin” əsərində bir tərəfdən əxlaqçı və tərbiyəçi kimi görünən Nizami həm də bir müdrik astroloq, fizik təsirini buraxır. Düz 200 beytlik bir “Eşqnamə”də eşq haqqında çıxış edən böyük şair eşqi ən müxtəlif tərəflərilə səciyyələndirərək ona poetik tərif vermiş, şərh

gətirmişdir. Bu qüdrətli sənətkarın yaradıcılığında eşq insanın əxlaqı, mənəviyyəti, keyfiyyət göstəricisi, dəyəri kimi çıxış edir. Həmçinin eşq ictimai məhəbbətdir, ictimai bağlılıq və birgəyaşayış şərtidir, sosial yardımlaşma tərzidir. Eşq həm də kainatı var edən səbəbdir, varlıqları bir-birinə bağlayan əlaqədir, bağlılıqdır, yəni cəzətmə qüvvəsi, cazibə qanunudur:

*...İdrakı dinləsək, söyləyər o da:
- Hər şey eşq üstündə durur dünyada [7, s. 68].*

Bütün bunların fəvqündə eşq – Şirini əsl qadınlıq zirvəsinə qaldıran və onu gender olaraq var edən, gender dəyərini çevirən, Xosrovu cahillikdən qurtarıb tərbiyə edən, mənəvi kamilliyə çatdıran, Fərhada dağları dəlməyə qüdrət, ilham, güc verən, onun varlığına səbəb olan, Leylini və Məcnunu bir elin əxlaq normalarına qarşı durmağa təhrik edən, birinin varlığını digərinə bağlayan və digər səbəblər, xüsusiyyətlər olaraq müəyyənləşən zəruri, vacib amildir. Eşq həm də kainatı var edən, dünyanı saxlayan, varlıqları nizama qoyan cazibə qüvvəsidir. Bəli, nə qədər maraqlı, heyrətamiz görünsə də, böyük şair Nizami Gəncəvinin:

*Kainatda hər şey cəzəbə bağlıdır,
Filosoflar bunu eşq adlandırır [7, s. 68] –*

kimi misraları nə az, nə çox, düz beş əsr sonra – XVII əsrdə görkəmli alim İsaak Nyuton tərəfindən qanuna salınmış formada təzahür tapan “Ümumdünya cazibə qanunu” adını alan möhtəşəm bir kəşfin hələ XII əsrdəki poetik bir ifadəsini ortaya qoymuşdur. “Alimdir gözüm-də ən əziz insan!” və ya “Hamıdan ucadır alimin” [9, s. 37] yeri kimi misralar da Nizaminin elmə verdiyi qiymətin poetik təntənəsi olaraq yar almışdır.

Əlbəttə, bütün bunlarla bərabər Nizami böyük bir şair, qüdrətli bir sənətkardır. “Nizami daha çox ədəbiyyata meyil göstərir, ərəb, türk və fars ədəbiyyatını dərinlən öyrənir, poetikanın sirlərinə yiyələnir” [3, s. 16]. Müəyyən ibrətamiz, hikmət dolu nəsihətləri hekayətlərlə anlatmaq Nizami yaradıcılığına da xasdır. Nizami möhtəşəm bir divan yaratsa da, ondan geriyə yalnız 120 qəzəl, 30 rübai, 6 qəsidə qalmışdır. Lakin onun beş poeması – “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə” poemaları “Xəmsə” adlanaraq ədəbi yaddaşda əvəzi olmayan bir sərvət kimi qalmışdır. Nizamidən geriyə qalan nəinki hər bir əsərində, az qala hər bir beytində, misrasında böyük bir sənətkarlıq qüdrəti, şairlik məharəti özünü hifz etməkdədir. Şərqi elə böyük siması, ədəbiyyat, söz adamı yoxdur ki, bu bu sözü ilə ədəbiyyata, şeir sənətinə nizam gətirən şəxsiyyətin məharətinə heyrət etməsin, ona əhsən deməsin. Nizami məhz şeir sənətindəki nadir məharətinə görə “sözün, şeirin Allahı” ünvanını qazanmışdı. Onun sözünün həm estetik, həm forma-məzmun sehrində qalan sənətkarlar Nizami sözünün təsir dairəsindən çıxıb bilməmiş, onun təsiri ilə yazıb-yaradaraq Nizami məktəbinin qüdrətinə xidmət etmişlər. Özü demiş: “Nizami hər sözü demiş birinci, Qoymamış dünyada qalsın bir inci. Yüz il sonra sorsan bəs o, hardadır? Hər beyti səslənər: burda, burdadır!” [7, s. 473]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Araslı H. Şairin dünya şöhrəti // H.Araslı. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı: "Gənclik", 1998, 732 s.
2. Azadə R. Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti). Bakı: "Elm", 1979, 212 s.
3. Əliyev R. Nizami Gəncəvi. s. 5-67. // Nizami Gəncəvi (Tərtib edəni C.Qəhrəmanov). Bakı: "Elm", 1979, 96 s.
4. Həbibbəyli İ. Nizami Gəncəvi haqqında söz. // İ.Həbibbəyli. Ədəbi şəxsiyyət və zaman (Əsərləri. 10 cildə, II c.). Bakı: Elm və təhsil, 2017, 1068 s.
5. Kərimli T. Nizami və tarix. Bakı: Elm, 2002, 244 s.
6. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı: Lider, 2004, 264 s.
7. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı: Lider, 2004, 392 s.
8. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı: Lider, 2004, 288 s.
9. Nizami Gəncəvi. İsgəndərnamə. İqbalnamə. Bakı: Lider, 2004, 256 s.
10. Ulutürk X.R. Bədii sözün tanrısı. S. 3-28. // Nizami Gəncəvi. Lirikə. Sirlər xəzinəsi. Şərəfnamə. Bakı: "Yazıçı", 1988, 621 s.

Ramiz Gasimov

SHEIKH, POET AND DOCTOR NIZAMI

The thesis talks about N.Ganjavi's reputation as a poet, scientist and sheikh. It was noted that Nizami was known not only as a poet of his time, but also as a sheikh and doctor Nizami. His work is a powerful example of art. Religious knowledge and scientific achievements are also reflected in his works. Nizami Ganjavi, who mastered various sciences of his time, also gained great fame as a doctor and sheikh Nizami.

Aydın Məmmədov
Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: aydin.mmmədov.67@ mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN YARADICILIĞINDA AİLƏ MODELİ İLƏ BAĞLI TARİXİ DEMOQRAFİK BAXIŞLAR

Dövrünün ən böyük simalarından biri kimi dünya elm və mədəniyyət xəzinəsinə misilsiz töhfələr bəxş edən dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığındakı dərin məzmunlu fikirlər, məhəbbət və gözəlliklərin tərənnümü, ideal insan, ədalətli cəmiyyət, dünyanın yaradılışı, habelə bir çox elmi-fəlsəfi, o cümlədən tarixi-demoqrafik fikirlər öz aktuallığını bu gün də qoruyub saxlayır.

Nizaminin fikrincə, nəsillər arasında varislik prinsipi pozulmamalı, bizdən əvvəl yaşayan nəsilləri və onların işlərini sonrakı nəsillər davam etdirməlidirlər: “Köçənlər zəhmətlə əkdəyi bağdan, gələnlər meyvəni dərməmiş hər zaman. Köçənlər bir çox şey əkməmişdir bizə, biz də əkməliyə gənc nəslimizə”. Nizami bu fikirləri ilə nəsil artımını obyektiv sosial-ictimai və təbii proses kimi qiymətləndirir. O, insanı həyatda daim fəal olmağa, qurub yaratmağa səsləyərək: “Yatma möhnət sahilində gözlərin varsa əgər, dalğalı sahilə kim yatmışsa çəkmişdir ziyan”. – deyər, söyləyərək hər kəsi daim inkişafda olan ictimai proseslərdən kənar qalmamağa, o cümlədən ailə həyatı quraraq cəmiyyətə faydalı övladlar gətirməyi tövsiyə edir [2.82]. Nizamini insan doğumunun yüksək göstəriciləri qətiyyənlə narahat etmir: “Nə qədər yesələr yer anbarından, əskilməz bir arpa onun varından” [1.164].

Öz əsərlərində Nizami nümunəvi ailə modelini ısrarla təbliğ edir. Ailə Nizami üçün cəmiyyətin əsasını təşkil edən saf, müqəddəs bir ocaqdır. Nizamiyə görə ailə cəmiyyət və dövlət üçün vətəndaş yetişdirən, nəsil artımını fasiləsiz olaraq həyata keçirən, nəsillər arasındakı əlaqələri, o cümlədən onun izini yer üzündən itməyə qoymayan, milli-mənəvi dəyərləri hər vəchlə qoruyan mühüm demoqrafik qurumdur. Şairin fikrincə ailə bəşər tarixinin ən mühüm kəşflərindən biridir. Elə ona görə də ailənin təməli möhkəm, saf və bütöv olmalıdır.

Xosrov və Şirin poemasında Məhin Banu qızı Şirinə öyüd verir:

*Cütçü saf tum əksə torpağa əgər,
Şübhəsiz, torpaqdan saf tum göyərər.*

Nizaminin fikrincə, ailə dəyərlərinin qorunması cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının qorunması qədər vacib və zəruridir. Hər bir ailə başçısı, onun hər bir üzvü ailənin təmiz adı, müqəddəs dəyərləri uğrunda əlindən gələni əsirgəməməlidir:

*Pak adam gövhəri saxlasa təmiz,
Gövhər də bulaşmaz torpağa hərgiz.*

Nizami yeni qurulan ailənin möhkəm, uzunömürlü olması üçün qadının təmkinli, qürurlu, ağıllı olmasını, hisslərini cilovlamağı bacarmasını son dərəcə vacib sayır. Nizamiyə görə qadının gözəlliyi təkəcə onun zahirində deyil, həm də onun daxili gözəlliyinin aynası olan ismətində, incə davranışında, zərif və nəzakətli olmasındadır. Məhz belə keyfiyyətlərə malik olan qadın ailənin təməl prinsiplərini möhkəmləndirməyi, onu daxili və xarici dağıcı amillərdən qorumağı bacarır.

Nizami gənc qızların valideynləri tərəfindən hələ erkən yaşlardan ailə həyatına hazırlanmaları, gələcəkdə onları gözləyə biləcək hər cür çətinliklərə sinə gərə bilmələri üçün lazımı tövsiyə və bilgilərlə təmin edilməsini vacib hesab edir:

*Çox təzətər gülü əldə tutdular,
İyləyib, iyləyib sonra atdılar.
Çox şərab tökdülər gül qədəhlərə
Daddılar, sonra da tökdülər yerə.*

Nizami ailə dəyərlərinin, təmiz adın qorunub saxlanılmasını nəinki ər evinə köçməyə hazırlaşan qızlar üçün eləcə də onların valideynləri üçün baş ucalığı kimi dəyərləndirir:

*Bilirsən baş uca olduğu zaman,
Xoşdur ərə getmək eşqbazlıqdan.*

Müqəddəs ailə dəyərlərini, pak ənənələri uca tutan qızlarımızın analarına cavabını şair qəhrəmanı Şirinin dili ilə belə səsləndirir:

*Gözümdən qanlı yaş töksəm də heyhat,
Olsam olacağam bir halal arvad.*

Beləliklə, dahi Azərbaycan şairi Nizami sağlam və möhkəm təməl üzərində qurulan ailəni bəşəriyyətin ən böyük nailiyyəti kimi dəyərləndirir. Məhz yüksək mənəvi, bəşəri və əxlaqi keyfiyyətlərin hökm sürdüyü ailə cəmiyyətə sağlam təfəkkürlü ləyaqətli vətəndaşlar bəxş edə bilər. Məhz milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərə hörmətlə yanaşan ailədə böyük qəlbə malik, humanist, vətənpərvər, ailəcanlı, övladcanlı insanlar formalaşa bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Gəncəvi N. Xəmsə. B., Gənclik, 1981. – 272 s.
2. Gəncəvi N. Lirika. B., Azər nəşr, 1980. – 95 s.
3. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında təbii amillərin əhali məskunlaşmasına təsiri ilə bağlı demoqrafik baxışları. PROCEEDING International Conference on Works by Nizami Ganjavi as a literary and historical source, May 7, 2021, Baku, s.82–85.

**HISTORICAL AND DEMOGRAPHIC VIEWS RELATED TO THE FAMILY
MODEL IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI**

In the work of the greatest figure of all times, Nizami Ganjavi, there are deep historical and demographic ideas about the family model, which are still relevant today. In his works, Nizami vividly describes and promotes an exemplary family model. According to Nizami, the family is a strong, sacred hearth that forms the basis of society. According to Nizami, the beauty of a woman lies not only in her appearance, but also in chastity, which is a mirror of her inner beauty, in her gentle demeanor, elegance and politeness. It is a woman with such qualities that is able to strengthen the basic principles of the family and protect it from internal and external destructive factors.

UOT: 81.

Əsmətخانım Məmmədova
Bakı Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: kamillik@mail.ru

NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNDƏ VAHİD QRAFİK ƏSASLI, MÜXTƏLİF TƏLƏFFÜZLÜ LEKSEMLƏR

Bu il dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi ərəfəsində ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2021-ci ilin Azərbaycanda “Nizami Gəncəvi ili” elan olunması dünya miqyaslı qüdrətli sənətkarın irsinin tədqiqi və təbliği üçün Azərbaycan ziyalılarını, nizamişünaslarını yenidən səfərbər olmağa çağırırdı.

İnsanlığın şairi olan Cəmaləddin əbu Məhəmməd İlyas bin Zəkiəddin bin Müəyyəddin əl- Gəncəvinin bəşəriyyətə bəxş edilməsindən 900, 1000, 2000 min və daha çox illər keçsə də o dahinin misilsiz dühasının məhsulu olan əsərləri qiymətini, dəyərini itirmədən insanların yoluna nur salmaqda davam edəcəkdir. Fars yazı dili qeyri-fonetik ərəb qrafikası əsasında yaradıldığından bu dildə eyni şəkildə yazılıb, müxtəlif oxunan və müxtəlif yazılıb, eyni cür tələffüz edilən leksemlər sayıdır. Bunlar da təbii ki düzgün oxunuşu, dərk etməni çətinləşdirən amillərdəndir. Tədqiqat göstərir ki, fonetik prinsiplər əsasında formalaşan əlifbaya malik dillərdə vahid, eyni qrafik əsasda yazılıb, müxtəlif tələffüzə və mənaya malik sözlər cüzi, az miqdardadır. Həmin dillərdə belə leksemlər yalnız vurğu əsasında formalaşır. Fars dilində isə vurğu ilə yanaşı bu sözlərin böyük əksəriyyəti həm də qrafika əsaslı olur. Bu tezisdə cahanşümül əsərlərini dövrünə söykənərək, klassik fars dilində yazan Nizamini düzgün oxumaq, başa düşmək üçün fars dilinin bu fonetik-qrafik cəhətinə diqqət yetirməyin vacibliyindən bəhs edilir.

√ Fars dili söz vurğusunun sərbəst xüsusiyyətindən formalaşan müxtəlif tələffüzlü leksemlər

Müxtəlif mənəli və tələffüzlü sözlərin eyni cür yazılması omoqrafları formalaşdırır. Azərbaycan dilində omoqraflar, fars dilində isə همنویش // همنگاشت (həmnəqaşt // həmnəvis) adlanan leksemlər rus, ingilis dillərində olduğu kimi Azərbaycan, ərəb, fars və s. dillərində də vardır. Fars dilində: ماهی /ma`hi/ - balıq; ماهی /ma`hi/ - bir ay; خالی /xa`li/ - boş; خالی `xali/ - bir xal روزی /ru`zi/ - ruzu; روزی /ruzi/ - bir gün; بدو /be`du/ ona (yön ş.+u); بدو /`bedou/ qaç və s.

√ Hərəkələrin yazılmamasından alınan vahid qrafikalı leksemlər

Fars dilində altı monofonq, bir diftonq olmaqla 7 sait vardır. Bunlardan /a/, /u/, /i/, /ou/ - uzun; /ə/, /e/, /o/ isə qısa səslərdir. Bu qısa səslərin (hərəkələrin) heç biri yazıda öz əksini tapmır, başqa sözlə /ə/, /e/, /o/ yazıda qeyd edilmir. Buna görə də külli miqdar (eyni cür yazılıb, müxtəlif şəkildə tələffüz edilən, fərqli mənəli sözlərin) formalaşmasına şərait yaranır.

ملک /mələk/- şah; /molk/-mülk, məmləkət; /mələk/ mələk; کرم /kərəm/- kərəm, yardım; /kerm/- qurd və s Beytlərə nəzər salaq:

1 - چونکه به جودش کرم آباد شد، بند وجود از عدم آزاد شد. (م، ص. 2)

(çonke be cudeş kərəm abad şod, bənd-e vocud əz ədəmazad şod.)

/Onun (Allahın) səxavəti **kəram** gövhəri səpdiyindən, vücud yoxluq bəndindən azad oldu./

2 – طعمه من کرم شکاری چر است ؟ خانه من بر سر خاری چر است ؟ (م، ص. 243)

(to'me-ye mən kerm-e şəkari çerast? Xane-ye mən vər sər-e xari çerast?)

/Niyə mənim yeməyim ovladığım qurd, həşərat, evim isə tikanlar üstündədir?/

Beləliklə yuxarıdakı 1-ci və 2-ci beytlərdəki کرم hər birində şairin ifadə etmək istədiyi mənaya uyğun işlənir. Eyni cür yazılsa da müxtəlif şəkildə tələffüz edilir və mənə yükü daşıyır.

√ **Bir hərfin bir neçə fonem ifadə etməsindən alınan vahid qrafikalı leksemlər**

Bir qrafik nümunə bir neçə səsi, fonemi ifadə edə bilər: ھərfi - /v/, /u/, /o/, /ou/ səslərini; ى hərfi - /i/, /y/, /a/ fonemlərini; ڤ qrafik nümunəsi: - /h/, /e/ səslərini; ء ”həmze” və ع ”əyn” qrafemləri /ə/, /e/, /o/, /a/, /’/ fonemlərini ifadə edir. Göründüyü kimi bir qrafik nümunənin müxtəlif şəkildə tələffüz edilməsi yenə də çeşidli eyni cür yazılıb, müxtəlif şəkildə oxunan leksemlərin meydana gəlməsinə rəvac verir. دور/dur/- uzaq; /dour/- dövr, zaman; چه/çəh/- quyu; /çe/- nə? (sual əv.); علم/elm/-elm; /ələm/-bayraq; نه/nə’//ne’/- yox, başqa; /neh/-qoy, yerləşdir (نهان) feilinin kökü; /noh/ doqquz və s.

Həm hərəkələrin yazılmaması, həm də ڤ qrafik nümunənin: - /h/ samiti və /e/ sait fonemini ifadə etməsi fars dilində bir çox omoqrafları formalaşdırır. Aşağıdakı nümunədə نه /nə’//ne’/ kimi tələffüz edilməli ona uyğun olaraq-yoxsa, deyilsə, başqa leksemləri kimi tərcümə edilməlidir:

1- هر چه نه عدل است زيادت براد وانچه نه انصاف ببادت دهاد. (م، ص. 94)

(hərçə nə ədləst ze yadət bərad, vançe nə ensaf be badət dəhad)

/Ədalətdən başqa nə varsa, Allah yadından çıxarsın, insafdan başqa nə varsa, hər şey bada verilsin (heç olsun)/

2- داغ نه ناصيه داران پاک تاج ده تخت نشينان خاک. (م، ص. 1)

(dağ neh-e nasiyedaran-e pak, tac deh-e xəxt neşinan-e xak.)

/Pak alınlıların alınına damğasını vurandır, yer üzünün taxta oturanlarına tac verəndir./

2 sayılı nümunədə نه feilinin kökü و داغ ismi ilə birləşərək mürəkkəb söz, feili sifət damğavuran formalaşdırmış və həmin birləşmənin ikinci hissəsi نه /neh/ kimi oxunmalıdır.

Aşağıdakı 3 sayılı nümunədə isə نه /noh/ kimi tələffüz edilib, doqquz mənasında tərcümə edilməlidir:

3- هر چه در اين پرده نه ميخيست بازي اين لعبت زرنخيست. (م.ا. 94)

(hərçə dərin pərdə-ye noh mixiist, bazi-ye in lo`bət-e zərnixiist)

/Bu doqquz mıxılı çadırın altında nə varsa, bu zərnix (sarı rəngli) gəlincik oyunudur./

√ و hərfi - /v/, /u/, /o/, /ou/ səslərini verdiyindən bu hərflə yazılıb, müxtəlif mənalı sözlərə Nizami əsərlərində rast gəlinir.

خط بجهان در کش و بيغم بزی دور شو از دور و مسلم بزی. (م، ص. 164)

(xət becəhan dər keş o biqəm bezi, dur şo əz dour o mosəlləm bezi.)

/Cahanın üzərinə xətt çək və qəmsiz yaşa, **dövrəndan** (zəmanədən) **uzaq** ol və rahat yaşa./

√ **Təşdidin yazıda geyd edilməməsindən alınan vahid qrafikalı leksemlər**

Qoşa samitin yazıda bir-birinin yanında göstərilməməsidir. Başqa, fonetik dillərdən fərqli olaraq ərəb və fars dillərində yazılacaq qoşa samitdən biri yazılır və onun üzərində

təşdid işarəsi qoyulmur. Məsələn: خیات/xeyat/ - iynə; خیات /xeyyat/ - dərzi; مذهب/məzhəb/ - din, məzhəb; مذهب/mozəhhəb/ - zərli; قوت/qut/ - yemək, azuqə; قوت /qovvət/ - güc, qüvvət və s.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Kolleyate Xəmsə, Nezami Gəncəvi, ba moqəddemeye doktor Moin Fər, çapxaneye məhtab, Tehran: 1370, 1130 səh.

2. Məmmədova Ə.B. (2013). Fars dilində /s/ əsaslı omofonlar. AMEA Şərqsünaslıq İnstitutu. Şərq filologiyası məsələləri toplusu, (7-ci buraxılış). 229-319. Bakı

3. Məmmədova Ə.B. (2016) Nizami əsərləri klassik fars dilinin bu gün unudulmuş səslərinin bərpası üçün misilsiz mənbədir, səh.46-53, “Nizami və dünya mədəniyyəti” mövzusunda respublika Elmi konfransının materialları, 24 noyabr, Bakı: 255 səh.

4. Nezami Gəncəvi, Məxzənol-əsrar, mətn-e elmi-yo enteqadi be sə'yo ehtemame Əbdolkərim Əlizadə, nəşriyyate fərhangəstane olume cəmhuriye şourəviye sosiyaletsiye Azərbaycan, Bakı, 1960

Asmetkhanim Mammadova

LEXEMES WITH DIFFERENT GRAPHIC BASES AND DIFFERENT PRONUNCIATIONS IN NIZAMI `S WORKS

Since the Persian written language is based on non-phonetic Arabic graphics, there are many homographs in this language. Research shows that in languages with an alphabet formed on basis of phonetic principles, homographs appear only because of emphasis. In Persian, besides emphasis, the vast majority of homographs are based on graphics and writing. There are so many lexemes with different graphic bases and different pronunciations in Nizami `s works. This article discusses the importance of paying attention to this aspect of the Persian language in order to read and understand Nizami `s works correctly

Səbuhi İbrahimov

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: s.ibrahimov71@mail.ru*

NAXÇIVANA DAİR ƏLYAZMALARDA NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI

Məruzədə Naxçıvana dair orta əsrlər əlyazmalarının tekstoloji xüsusiyyətlərinə həsr olunmuş elmi monoqrafiyalarda, tədqiqat və oçerklərdə Naxçıvanın filosof və şairlərinin adları çəkilməklə bərabər bir çoxlarının əsərlərindən nümunələr verilməsi öz əksini tapmışdır. Naxçıvana dair əlyazma mətnləri sahəsində bu əsərlərin sadəcə xronoloji ardıcılıqla tərtib olunmuş siyahısı belə, hər bir tədqiqatçının qəlbini iftixar hissi ilə doldurur. Eyni zamanda Naxçıvan haqqında yazan şair və yazıçılar özünün rəngarəngliyi ilə seçilir. Bu dahi şairlərdən biri də Nizami Gəncəvi yaradıcılığıdır. Mətnşünaslıq baxımından Naxçıvana dair əlyazmalarda şairin “Xosrov və Şirin” poeması daha da zəngin xarakter daşıyır.

XII əsrdə Naxçıvanda Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində qüdrətli Eldənizlər – Atabəylər dövlətinin yaranması Naxçıvanda əlyazma nüsxələrinin yazılması üçün əlverişli şərait yaratdı. Atabəylər sarayında fəaliyyət göstərən alimlərin əlyazmaları indi də dünya mədəniyyət xəzinəsinin nadir incilərindəndir. “X əsrdən etibarən Azərbaycanda saray ədəbiyyatı inkişaf edir. Saray ədəbiyyatında dini mövzularla bərabər, dünyəvi mövzular da mühüm yer tuturdu. Ölkədə baş verən tarixi hadisələr, ayrı-ayrı hökmdarların tərifi bu ədəbiyyatın inkişafına kömək edirdi” [1, s. 58].

Azərbaycan Atabəylər dövlətində atabəy Şəmsəddin Eldənizin daimi yaşayış yeri olan Naxçıvan bölgəsinin torpaqları tac (xass) torpağı idi. Həmçinin atabəyin ixtiyarında olan Rey öz ətrafı ilə, Həmədan vilayəti, Gəncə, Beyləqan, Şəmkir və Şutur, Ərdəbil, Səlmas, Urmiya, Xoy əyalətləri də onun xass torpaqları sırasında idi.

Naxçıvanın ictimai-siyasi durumu XII-XIII əsrlərdə təkcə Yaxın Şərqdə deyil, dünya miqyasında tanınmış Azərbaycanın görkəmli şair və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi, elm xadimi Nəsrəddin Tusi kimi korifeylər yetişdi. Müasir dünyanın elə bir tanınmış kitab xəzinəsi tapmaq çətindir ki, orada bu iki dahinin əsərlərindən əlyazma nüsxələri olmasın.

Naxçıvanda yaradılmış, göstərilən zəngin kitab xəzinələri zaman-zaman dövrünün təbii fəlakətləri, yadelli işğalçıların hücumları və XX yüzilliyin əvvəllərində milli düşmənlərimiz tərəfindən Naxçıvan ərazisində törədilən qırğınlar zamanı məhv edilmişdir.

Mənbələrdən məlum olur ki, orta əsrlərdə Azərbaycanda kifayət qədər kitabçılıq mədəniyyəti olmuş və mütəfəkkirlər, yaradılmış kitab fondunda lazımınca faydalanaraq cəhanşümul əsərlər yazmışlar. Nizami Gəncəvi “İsgəndərnamə” əsərində bunu xüsusi qeyd edərək yazır:

*İsgəndər haqqında heç bir əsərdə,
Məlumat görmədim yığcam bir yerdə.
Ən qədim tarixi əsərlərdən mən,*

*Yəhudi, nəsrani, pəhləvilərdən.
Ən incə sözləri əlimə saldım,
Qabığı ataraq məğzini aldım.
Müxtəlif dillərdən yığdığım sözlər,
Bunlardan düzüldü yazdığım əsər [3, s. 121].*

Nizami Gəncəvi yazdığı bir neçə misralarda yığcam şəkildə orta əsrlərdə Azərbaycanda mövcud olan kitab fondunun mənzərəsi verilir. Gəncə şəhərində “Dər əl-kutub” adlı kitabxanaya Azərbaycan Atabəylər hökmdarı fitri istedadla malik olan Həddad ibn Bəkran Naxçıvanını göndərir. Yaqut Həməvinin verdiyi məlumatlara görə həmin dövrlərdə Gəncədə “Dər əl-kutub” (“Kitablar evi”) adlı böyük kitabxana fəaliyyət göstərmişdir. “Bu kitabxananın xəzinədarı isə Həddad ibn Bəkran Əbulfəzl ən-Naxçıvani imiş” [3, s. 121].

Həddad ibn Bəkran Əbulfəzl ən-Naxçıvanının Gəncədə “Dər əl-kutub” adlı böyük kitabxanada xəzinədar olması bir daha onu göstərir ki, o kitabxanada kitabların xəzinələri məhəlli kitablarla yanaşı yəhudi, ərəb, nəsrani, yunan, pəhləvi və başqa dillərdə yazılmış əlyazmaları ilə də zəngin olmuş, onların tərcümə olunması və kataloqlaşdırılması məhz onun sayəsində mümkün olmuşdur. “Makedoniyalı Fateh və antik dövr yunan filosofları – Fales, Əflatun, Sokrat, Aristotel və s. haqqında iki cilddən ibarət möhtəşəm bədii abidə yaratmış bir daha bu baxımdan olan məxəzlərin müəyyən qismi ilə həmin dillərdə də tanış ola bilərdi. Pəhləvicə materialları isə yəqin elə orijinalda oxumuşdur” [3, s. 121]. Bu məxəzlər bir daha öz mədəniyyət tarixinin zənginliyi və qədimliyi baxımından yalnız Şərq ölkələrində deyil, bütün dünyada şöhrət tapmış Naxçıvan Azərbaycanın ən böyük mərkəzi şəhəri olmuşdur.

XII-XIII əsrlərdə Naxçıvanda mədəni irsə nəzər saldıqda bir daha görürük ki, Nizami yaradıcılığında mətn xüsusiyyətləri nə qədər zəngin və maraqlıdır. Nizami yaradıcılığında ən mühüm yeri tutan onun Atabəylərə həsr etdiyi “Xosrov və Şirin” əlyazma əsəridir ki, həm mənə çalarları ilə, həm də poetik dünyagörüşü ilə dünyanı heyran edir. Əsərdə Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvanı mədh edərək deyir:

*Şamil olan zaman hər kəsə rəhmət,
İki sahib adı oldu Məhəmməd.
Məhəmmədin biri son peyğəmbərdir,
Biri də son şahdır, bu gün ömr edir.
Biri dini etdi zülmədən azad,
Biri ədalətlə dünyanı abad [2, s. 38].*

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: [6 cildə], I cild. - Bakı: Elm, 2004. - 760 s.
2. Gəncəvi Nizami. Xosrov və Şirin / Nizami Gəncəvi. - Bakı: Yazıçı, - 1983. - 401 s.
3. Şərifli, K. Azərbaycan əlyazma kitabı və kitabxanaları / K.Şərifli. - Bakı: Nurlan, - 2009. - 190 s.

NİZAMİ GANJAVİS CREATIVITY IN NAKHCHIVAN MANUSCRIPTS

The report includes scientific monographs, researches and essays on the textological features of medieval manuscripts about Nakhchivan, as well as examples of the works of many Nakhchivan philosophers and poets. Even a chronological list of these works in the field of manuscripts about Nakhchivan fills the heart of every researcher with a sense of pride. At the same time, poets and writers who write about Nakhchivan are distinguished by their diversity. One of these genius poets is Nizami Ganjavi. From the point of view of textology, the poet's poem "Khosrov and Shirin" is even richer in the manuscripts about Nakhchivan.

UOT: 821.512.162.

Samirə Məmmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: samiramammadova23@gmail.com

FƏLƏKİ ŞİRVANİ ƏDƏBİ İRSİNİN QƏRB ŞƏRQŞÜNASLIĞINDA TƏDQIQI

Minillik bir tarixə malik olan Azərbaycan poeziyasının görkəmli sənətkarlarından biri, XII yüzillikdə yaşayıb-yaradan, əsərləri yüksək sənətkarlıq keyfiyyətlərinə malik olan, böyük Xaqaninin müasiri, dostu olan ustad Azərbaycan şairi Fələki Şirvanidir. Klassik Azərbaycan poeziyasının xəzinəsini öz sənət inciləri ilə zənginləşdirən bu ölməz şairin ədəbi irsinin öyrənilib tədqiqat obyektinə yol açan, elmi maraq doğuran əsərlərin müəllifləri sırasında Y.Paxomov, V.Bartold və V.Minorski önəmli yer tutur. Şirvan və Şirvanşahlar tarixini öyrənmək üçün dəyərli işlər görən və ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında özünəməxsus yer tutan bu tanınmış alimlərin əsərləri mənbəşünaslıq baxımından da nadir əsərlərdəndir. Lakin bunların arasında hind alimi, professor Hadi Həsənin xüsusi yeri var. F.Şirvaninin və eləcə də Xaqaninin əsərlərinin dərin təhlilini vermiş H.Həsən 1929-cu ildə Londonda ingilis dilində nəşr edilmiş əsərində (“Falaki Shirwani: His times, life and works”) [1] bu şairlərin həyat və yaradıcılığı ilə bərabər eyni zamanda Şirvanın daxili həyatını, Şirvanşahların fəaliyyətini, onların mənşə və şəcərəsini hərtərəfli təcəssüm etdirmişdir [2.s.137-138]. Fələki ədəbi irsinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi ilə bağlı müxtəlif yönlü araşdırmalar olsa da şairin Qərb şərqşünaslığında öyrənilməsi ilə bağlı geniş tədqiqat əsərləri kifayət qədər deyildir [3, s.87-92]. Görkəmli alim, klassik irsin gözəl bilicisi R.Azadə F.Şirvani ədəbi irsinin öyrənilməsinə həsr etdiyi monoqrafiyasında orta əsr tarixçilərinin faktlarını önə çəkərək, şair haqqında ilk məlumatın Həmdullah Mustovfi Qəzvinin 730 (1350)-cu ildə yazıldığı təxmin edilən “Tarixə qozide” əsərindən alındığını söyləyir. Alim, H.Həsənin Fələki irsi ilə bağlı ingilis dilində çap olunan iki əsərini təsvir edir. Hind alimi bu əsərlərdən birincisini şairin tədqiqat tarixinə, ikincisini isə onun ədəbi irsinin nəşrinə həsr etmişdir. Doğrudan da, hind tədqiqatçısının bu sanballı əsəri Fələkinin yaşadığı dövr və bu çağlarda baş verən tarixi hadisələrin araşdırılması baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir” [4,11].

XVII yüzillikdən etibarən qərbdə ədəbi irsi öyrənilən Fələki haqqında ilk məlumat fransız tədqiqatçısı M.D’Erbeloya məxsus olsa da o, “Şərq kitabxanası, və ya universal lüğət” əsərində şairin həyatı haqqında qısa məlumat vermiş, lakin şairin böyük sənətkarlıq qabiliyyəti olduğunu, yaşadığı dövrdə “şəmsüş-şüəra” və “məlikül-füzəla” kimi yüksək adları qazandığını qeyd edir. Fələkinin o dövr elminin ən dəyərli sahələrində qüdrəti olduğunu qeyd edən şərqşünas şairin nücum elmlərini gözəl bildiyini, məhz bu səbəbdən də “Fələki” təxəllüsünü götürdüyünü və şairin yaşadığı çağlarda olduqca yüksək dəyərləndirilən “Ehkamül-nücum” adlı əsərini də yazdığını söyləyir. Fələki haqqında sonralar bəzi məxəzlərdə istər görkəmli

şərqsünas H.Etenin, istərsə də E.Braunun əsərlərində müxtəsər şəkildə məlumatlara rast gəlsək də, tarixi nöqtəyi-nəzərdən onlarda heç bir yeni fakt aşkar edilmir, sadəcə olaraq fransız tədqiqatçısının fikirləri təkrar edilmişdir. Bu tədqiqatçılar arasında klassik Azərbaycan şairləri haqqında dəyərli əsərlər yazan görkəmli çex alimi Yan Rıpkanın “İran və tacik ədəbiyyatı tarixi” [5, 207-208] əsəri xüsusi yer tutur. Alim əsərin XII əsr “Azərbaycan məktəbi” bölməsində Fələki Şirvaninin həyat və yaradıcılığına ayrıca yer ayırmışdır. Biz şairlə bağlı daha ətraflı məlumatı, qeyd edildiyi kimi, H.Həsənin tədqiqatından alırıq. Professor R.Azadə Fələki ədəbi irsinin öyrənilməsinə həsr etdiyi tədqiqatında hind aliminin Azərbaycan şairi haqqında böyük zəhmətin məhsulu olan tədqiqatını həm “bibliografiya və mənbəşünaslıq istiqamətində, eləcə də Fələki dövrünün bir sıra tarixi hadisələrinin araşdırılıb aydınlaşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyətli bir əsər sayır [4,11]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Hadi Hasan. Falaki-i-Shirwani: His times, life, and works. London, The Royal Asiatic Society, 1929, 96 p.
2. Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225-ci illər). Bakı: Elm, 1985, 267 s.
3. Azadə R. Fələki irsinin öyrənilməsi tarixindən // Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri. İctimai elmlər seriyası, 1961, № 3, s. 87-92
4. Azadə R. Fələki Şirvani. Redaktoru: H.Araslı. Bakı: Elm, 1986, 78 s.
5. Рыпка Я. История персидской и таджикской литературы. М.: Прогресс, 1970, 208 с.

Samira Mammadova

THE INVESTIGATION OF THE LITERARY HERITAGE OF FALAKI SHIRVANI IN WESTERN ORIENTALISM

The article deals with classical Azerbaijani poet Falaki Shirvani's creative activity. The literary heritage of the poet has amazed not only the Orient, but also the Western world. The European scholars began to study the creative activity of the poet since 17th century. The article has subjected to analysis a well-known work of the Indian orientalist H.Hasan titled "Falaki-i-Shirwani: His times, life, and works". The services of the Indian scholar are great in the study of the creative activity of Falaki in the sources written in English.

UOT: 82.(091)

Tünzalə Seyfullayeva

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: tunzale-s@mail.ru

NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNİN TƏRCÜMƏLƏRİNİN ÇAP OLUNMAMIŞ ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ HAQQINDA (XX ƏSRİN 40-CI İLLƏRİ)

Böyük şairimiz Nizami Gəncəvinin ədəbi irsi uzun zamandan bəri dünya elmi-ədəbi fikrinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Ölkəmizdə Nizami sənətinin öyrənilməsi və tanınması sahəsində xeyli iş görülmüş, əsərlərinin nizamişünaslıqda yüksək qiymətləndirilən kitabları nəfis tərtibatda və kütləvi tirajla nəşr edilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Nizami Gəncəvi əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Belə ki, 30-cu illərdən sonra şairin əsərləri bir çox ziyalılarımız tərəfindən tərcümə edilərək geniş oxucu kütləsinə çatdırılmışdır.

Təqdim etdiyimiz tezisdə ötən əsrin 40-cı illərində Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tərcümələrinin əlyazmaları haqqında bəhs etməyə çalışmışıq. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan həmin əlyazmalar haqqında görkəmli mətnşünas alim, professor Azadə Musabəyli tərəfindən tərtib olunan dörd cildlik “Əlyazmalar İnstitutundakı türkdilli əlyazmaların kataloqu”nun IV cildində qısa məlumat verilmişdir (1,s.182,183). Biz bu əlyazmaları əldə edib müəyyən araşdırmalar apardıq. Nüsxələr haqqında məlumatları aşağıdakı şəkildə sistemləşdirdik.

B-1665 şifrlı əlyazma nüsxəsi “Həft peykər”dən tərcümələr adlanır. Nəslə tərcümə və şərhin müəllifi İbrahim Qayıbzadədir. Əlyazmanın ölçüsü 20,5x15sm, cildi tünd qəhvəyi rəngli parça, həcmi 47 vərəqdir. Köçürülmə yeri və tarixi: Qazax rayonu, 1944-cü ildir. Əlyazma mətni adi məktəbli dəftərinə təhrir xətti ilə yazılmışdır. Bölmələrin adı Azərbaycan dilində verilmişdir. Beytlər fars dilində olmaqla nömrələnmiş (ümumilikdə 804 beyt), bəzi sözlərin izahı qeyd olunmuş, **“mənası”** başlığı altında hər beytin nəslə tam tərcüməsi göstərilmişdir. Bölmələrin (30 bölmə) adları əlyazma nüsxəsinin son səhifəsində mündəricat şəklində təqdim olunmuşdur.(4, 47) Əlyazmada yer alan yarımbaşlıqlar bunlardır: “Sözün tərifi”, “Hikmətdən danışır”, “Oğlum Məhəmmədə nəsihət”, “Bəhramın anadan olması”, “Xəvərnək qəsrinin tikilməsi”, “Bəhramın Xəvərnəkdə yaşaması”, “Bəhramın Münzirlə ova getməsi”, “Bəhramın bir oxla şiri və guri öldürməsi”, “Bəhramın əjdaha öldürməi və xəzinə tapması”, “Bəhramın Ərəbistandan İrana gəlməsi”, “İranlıların Bəhrama məktubları”, “Bəhramın iranlılara cavabı”, “Bəhramın iki şir arasından tacı götürməsi”, “Bəhramın padşahlıq taxtına çıxması”, “Bəhramın ədalət və səxavəti”, “Quraqlıq ili”, “Bəhramın Çin xaqanı ilə davası”, “Bəhramın tərifi”, “Bəhramın keyf məclisi düzəltməsi”, “Bəhramın çobana qonaq olması”, “Bəhramın vəzirdən hesab istəməsi”, “Birinci məzlumun şikayəti”, “İkinci məzlumun şikayəti”, “Üçüncü məzlumun şikayəti”, “Dördüncü məzlumun şikayəti”, “Beşinci məzlumun şikayəti”,

“Altıncı məzlumun şikayəti”, “ Yeddinci məzlumun şikayəti”, “Bəhrəmin zalım vəzirə qəhr etməsi”, “Çin xaqanının Bəhrəmdən üzr istəməsi”.

B-2695 şifrlı əlyazma “İsgəndər haqqında el arasında olan nağıllar” adlanır. Ölçüsü: 15x21 sm, həcmi 264 vərəqdır. Əlyazma damalı dəftər vərəqinə köçürülmüşdür. Cildi qəhvəyi rəngli kartondur. Xətti: Təhrir, köçürülmə tarixi: 1939-1940-cı illər. Əlyazma nüsxəsində həm “Bəhrənamə”dən, həm də “İsgəndərnamə”dən olmaqla ümumilikdə 12 “nağılın” tərcüməsi verilmişdir.. Bununla yanaşı əlyazmada “Böyük Nizamiyə (qeyri-mətbu bir beyti münasibət-tilə)” başlıqlı fars dilində şeir tərcüməsi ilə göstərilmişdir. (3,s.22) Hər iki əsərdən tərcümə edilən “nağılların” başlıqları bunlardır: “İsgəndərin balıqlardan bac alması”, “Ananın səhvi (İsgəndər haqqında el arasında olan nağıllardan tərcümə)”, “Fitnə (Nizaminin “Bəhrənamə”sindən)”, “Bəhrəmin əjdaha öldürüb xəzinə tapması”, “Topal Bəşir”, “Ağıllı düşmən ağılsız dostdan yaxşıdır (Bəhrənamədən tərcümə)”, “Xəlifə Məmnun və Dəllək (Nizamidən tərcümə)”, “Padişah və düz danışan zahid”, “Hacı və Sufi (Nizamidən tərcümə)”, “Zalım padişah və Haziq həkim (El arasında olan nağıllardan nəzmə çəkilməmişdir)”, “Ana (İsgəndər haqqında el arasında olan nağıllardan nəzmə çəkilməmişdir.)”, “İsgəndər və fərqli ailə”, “Xəlifə Harun və ağsaq kəndli (El arasında olan nağıllardan nəzmə çəkilməmişdir)”.

D-653 şifrlı əlyazma “Nizami Gəncəvi əsərlərindən parçalar” (“Xəmsə”dən tərcümə) adlanır. Mütərcimi Məhəməd ağa Müctəhidzadədir. Əlyazma nüsxəsinin ölçüsü: 38x26 sm, xətti: nəstəliqdır. Əlyazma cildsiz və naqisdir. Şeirlər qalın kağıza yazılmışdır. Həcmi 52 vərəqdır. Qeyd etmək istəyirəm ki, mütəxəssislərimiz əlyazmada yer alan şeirlərin məhz Müctəhidzadəyə aid olduğunu bildirlər.

Əlyazmalar üzərində araşdırmalarımız davam edir, yaxın zamanlarda həmin əlyazmalar tərəfimizdən transfoneliterasiya edilərək nəşrə təqdim olunacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Musabəyli, A. Əlyazmalar İnstitutundakı türkdilli əlyazmaların toplu kataloqu: [4 cildə] / A.Musabəyli.-Bakı: Elm,-c.4.-2018.-352 səh.
2. ƏYİ, D-653/10630(نظامی گنجوی (مترجمی مجتهد زاده محمدآقا) اثرلریندن پارچالار
3. ƏYİ, B-2695/4320 اسکندر هفتدا خالواراسندا اولان ناقیلار
- 4.ƏYİ, B-1665/3290 ابراهیم غایب زاده هفت پیکردن ترجمه

Tunzala Seyfullayeva

ABOUT UNPUBLISHED MANUSCRIPT COPIES OF TRANSLATIONS OF NIZAMI'S WORKS (THE 40S YEARS OF THE 20th CENTURY)

In the presented article, the manuscript copies of the translations of genius poet Nizami Ganjavi which preserved in the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS are described in detail from the scientific-paleographic point of view. At the same time, the names of the sections in the manuscript copies are presented systematically.

UOT: 821.512.162.

Könül Bağirova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: bagirova.konul@yahoo.com

NİZAMİNİN MİLLİ MƏNSUBİYYƏTİ, HƏYAT VƏ FƏALİYYƏTİ AZƏR BUZOVNALI YARADICILIĞINDA

Azər Buzovnalı yaradıcılığı dövründə məcmuə və qəzetlərdə müxtəlif məzmunlu yazılar dərc etdirmiş, XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən mətbu orqanlarda Şərq ədəbiyyatından tərcümələrini çap etdirmişdir. Şairin arxivində qorunan məqalələri son dövrə qədər əlyazma şəklində qalaraq, nəşr etdirilib müasir oxucuya çatdırılmamışdı.

Klassik Şərq ədəbiyyatını, fars, ərəb dillərini mükəmməl bilən Azər Buzovnalı “Nizaminin tərcümeyi-halı” [1] adlı məqaləsində Nizami Gəncəvi əsərlərinin İran nəşrini orta əsrlərdə tərtib olunan təzkirələrin köməyi ilə şairin həyat yoluna dair fikirləri nəzərdən keçirmiş, müqayisə yolu ilə əldə etdiyi nəticələri qələmə almışdır. O, Lütfuli bəy Azərin təzkirəsində Nizaminin Qumdan olduğuna dair yazılan fikrə şübhə ilə yanaşdığını bildirir. Müəyyən faktlarla söylədiklərini əsaslandırmağa çalışır. Nizamini xələfləri, müasirləri və sələfləri ilə müqayisə edir, onun yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətlərini, üslubunu, bədii söz sahəsindəki ustadanə qələmini yüksək qiymətləndirərək, farsdilli ədəbiyyatda onunla müqayisə ediləcək məsnəvi müəllifinin olmadığını yazır. Azər Buzovnalı Nizami ədəbi məktəbinin davamçıları haqqında da müəyyən mülahizə və fikirlərini açıqlayır, onların yaratdığı sənət nümunələrini hərtərəfli şərh etməyə çalışır. Dahi sələfini ucalara qaldıraraq onu “Şeyxlər şeyxi” adlandırır: “Əql, hünər və zövq sahiblərinə gizli deyil ki, nəzm imarətinin ən böyük memarı söz sənəti dəstgahının ən kamili, qütblər qütbü və şeyxlər şeyxi Şeyx Nizami Gəncəvi olub” [1, s.1]. A.Buzovnalı Nizami əsərlərindən müxtəlif beytleri həm fars dilində, həm də Azərbaycan dilində öz tərcüməsi ilə məqaləyə daxil edərək, ziddiyyətli fikirlərə son qoymağa çalışır, bununla yanaşı öz mütərcimlik istedadını da nümayiş etdirir. Bunlardan əlavə “Xəmsə”yə daxil olan bütün poemaların hər birindən ayrıca söz açaraq hansı hökmdarlara, hansı səbəblərdən nəzm edildiyini tarixi hadisə və faktlarla qarşılaşdıraraq təhlil edir. Məlum olduğu kimi “Xəmsə”yə daxil olan digər poemalardan fərqli olaraq, “İskəndərnamə” poemasının dəqiq yazılma tarixi haqqında müxtəlif fikirlər vardır. Azər Buzovnalı beşliyə daxil olan bütün poemaların tarixini Nizami əsərlərindən gətirdiyi faktlarla təhlil edir və dahi söz ustasının sonuncu poemasının da yazılma tarixini müəyyən etməyə çalışır. Məlumdur ki, Nizami irsinin tədqiqatçıları şairin dəqiq doğum tarixini müəyyənləşdirmək üçün uzun illər araşdırmalar aparmışlar. Məqalənin müəllifi də şairin doğum və vəfat tarixlərinin ziddiyyətli məqamlarından söz açaraq fikirlərini tarixi hadisələr və məsnəvilərin yazılma tarixlərinə əsasən isbat etməyə çalışır, sözügedən fakt və olayların məcmusuna aydınlıq gətirir. Azər Buzovnalı bir sıra müasirlərindən fərqli olaraq “Nizaminin tərcümeyi-halı” məqaləsində şairin vətəni, mənsubiyyəti ilə bağlı əsassız fikirləri inkar etmişdir. Şair Nizami Gəncəvi sənətinin həmişəyaşarlığını, hər bir dövr və mühit üçün zirvələrdə qaldığını yazılarında aydın şəkildə təbliğ etmişdir.

“Şərq şairlərinin əsərlərində təsadüf olunan məhəbbət motivləri” [2] adlı digər məqaləsində Azər Buzovnalı Nizami Gəncəvi yaradıcılığını irfan ədəbiyyatı kontekstində nəzərdən keçirmiş, onun əsərlərindən ayrı-ayrı beytləri farsca orijinalı əsasında klassik poetik təhlil süzgəcindən keçirmiş, Nizaminin yaratdığı poetik obrazların bənzərsizliyini vurğulamışdır. Nizaminin dünyagörüşünü, yaradıcılığının ictimai məzmununu açıqlayarkən üstüörtülü şəkildə şairin sufi baxışlarına istinad etdiyini, bu fikirləri ilə dövrünün “bir parça çörəyə satılmış “zahidlərini” kəskin surətdə tənqid etməsinin” təsadüfi olmadığını, “Nizami kimi bir sufinin öz nəsihətləri ilə” [3, s.176] saraya müraciət edə bildiyini göstərən görkəmli şərqşünas alim Y.E.Bertels Nizami sufizmini IX əsrin sufizmindən fərqləndiyini yazır. [3, s.176]. Y.E.Bertels kimi A.Buzovnalı da sovet ədəbi tənqidindən fərqli olaraq Nizami yaradıcılığında irfan axtarır, əsərlərində sufi-panteist fikirlər olduğunu irəli sürür və qeyd edir ki, Nizami Gəncəvi hadisələri sadəcə nəzmlə nəql edən romançı deyil, sözün əsl mənasında misilsiz şair olmuşdur. Azər Buzovnalı Nizaminin əsərlərini təhlil edərkən, dövrünün tədqiqatçılarından fərqli olaraq, böyük Azərbaycan şairinin dərin inamlı dindar olduğunu, qəlbində həmişə Yaradana məhəbbət bəslədiyini xüsusi olaraq vurğulamışdır. Şair Nizami əsərlərinin ictimai funksiyasını, idrakı əhəmiyyətini açıqlayaraq maarifçi-didaktik fikirlərinin əks olunduğu dolğun məzmunlu məqaləsinin sonunu “Əgər sən bu sətirləri oxuyansan, bu məqami-mərifətdən uzaqsan, bu yolun məhrəmi deyilsən. Zinhar mənim sözlərimə irad etmə, Nizaminin işini özünə burax” [2, s.11] cümlələri ilə bitirir.

Azər Buzovnalının hər iki məqaləsi Nizamişünaslıq sahəsində ilkin araşdırmalar sırasında olaraq, ustad qəzəlxanı, maarifçi şairi həm də klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçısı kimi səciyyələndirməyə imkan verir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Buzovnalı A. Fond 12, s.v. 34
2. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Buzovnalı A. Fond 12, s.v. 109
3. Bertels. E. Y. “Nizami yaradıcılığı haqqında bəzi qeydlər”. Nizami. Birinci kitab. AZSSR Xalq Komissarları Soveti yanında Nizami yubiley Komiteti, Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı. Bakı: 1940, Azərənşr, 266 s.

Konul Baghirova

NIZAMI'S NATIONAL AFFILIATION, LIFE AND ACTIVITY IN THE CREATIVITY OF AZER BUZOVNALI

During his career, Azer Buzovnali published articles in magazines and newspapers of various contents. The poet's articles about Nizami Ganjavi are preserved in his archive. Both articles by Azer Buzovnali are among the preliminary researches in the field of Nizami studies. The articles also allow the poet to be characterized as a researcher of classical Azerbaijani literature.

UOT: 82-09.

Aytən Quliyeva

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: a.quliyeva@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNİN ABDULLA ŞAİQ YARADICILIĞINA TƏSİRİ

Dünya ədəbiyyatına misilsiz sənət inciləri bəxş etmiş böyük şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvi yaradıcılığı əsrlərin sınağından keçərək müasir dövrümüzdə də unikallığını, aktuallığını qoruyur. Onun kainata səs salmış “Xəmsə”sinin, lirikasının istər poetik xüsusiyyətlərinin, istərsə də ehtiva etdiyi bəşəri məzmun çalarlarının tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif rəqurslardan araşdırılması Nizami dühasının zənginliyini aydın şəkildə göz önünə gətirir. Təsədüfi deyil ki, onun fenomenal istedadının nəticəsində meydana gələn əsərlərin Şərqi yayılması ilə Nizami Gəncəvi ədəbi məktəbi yaranmış, böyük şairin çoxsaylı davamçıları olmuş, bu haqda tədqiqat işləri meydana gəlmişdir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığına müraciət edən və ondan özünəməxsus orijinallıqla yararlanan Abdulla Şaiqin “Nüşabə”, “Sultan Səncər və qarı”, “Fitnə” kimi əsərləri diqqəti cəlb edir. A.Şaiq adı çəkilən əsərlərdə obrazların bir çoxunu Nizamidə olduğu kimi saxlasa da, bəzi məqamlarda ümumiləşdirmələr aparmış, hadisələrə fərqli tərzdə yanaşmışdır. Məlum olduğu kimi, Nizami “Şərəfnamə”nin “İsgəndərin Bərdəyə gəlməsi və Nüşabə ilə görüşməsi” hissəsində oxucunu rıqqətə gətirən təbiət mənzərəsinin təsvirini poetik ustalılıqla təqdim edir. “Təbiət Nizami şeirinin ən canlı bir ünsürüdür. Təbiət qədər qüdrətli və onun qədər gözəl qələmindən sehri bir fırça möcüzəsilə cızılan müstəsna tablolar qədər canlı olaraq çıxan “təbii mənzərələr” “Beşlik”in oxumaqla zövqünə doyulmayan səhifələrini təşkil etməkdədir” [5, s. 262]. “Şərəfnamə”də “İsgəndərin Bərdəyə gəlməsi və Nüşabə ilə görüşməsi”nin motivləri əsasında yazılmış “Nüşabə” əsəri də baharın və Bərdənin təsviri, tərifi ilə başlayır. Nizami Gəncəvi geniş təbiət təsvirinə yer versə də, Abdulla Şaiq daha müxtəsər mənzərə yaradır və Bərdənin Azərbaycan torpağı olduğunu göstərir.

Abdulla Şaiq “Nüşabə” dramında daha çox kiçik yaşlı oxucuları nəzərə aldığından hadisələrə daha bəsit, anlaşılan şəkildə yanaşmışdır. Aydın ki, bu hal onun səmərəli fəaliyyət göstərən nümunəvi müəllim olmasından irəli gəlir. “A.Şaiq uşaq ədəbiyyatının banilərindən birinə çevrildi, uşaq ədəbiyyatının qızıl fonduna daxil olan əsərlər yaratdı. Neçə illər keçməsinə baxmayaraq, bu gün uşaqlar üçün yüzlərlə yeni-yeni əsərlər yaranmasına rəğmən, dərsliklərə A.Şaiqin yazdığı əsərlər mütləq daxil edilir” [4, s. 6]. “Nüşabə” dramında adət-ənənələrimizə diqqət yetirilir, ibrətamiz atalar sözlərindən istifadə edilir. Müəllif ağıl, cəsarət, xoş niyyətin insanı pisləklərdən qoruduğunu, ona dost qazandırdığını deyir:

*Qonağı hörmətlə o, yola saldı,
Ölkə bu hörmətdən salamat qaldı.
Ürəkdən dost oldu o, Nüşabəyə,*

*Utandı düşmən tək qılinc çəkməyə,
Ordunu götürüb, Azərbaycandan
Sülh ilə qayıtdı, tökülmədi qan [1, s.158].*

Nizami Gəncəvi kimi qadın düşüncəsinin, cəsarətinin gücünə inanan A.Şaiq Nüşabənin və onun cəngavər xidmətçilərinin simasında bütövlükdə Azərbaycan xanımlarının cəsur, qorxmaz obrazını yaratmışdır. “Şaiqi ən çox maraqlandıran “İsgəndərnamə”nin Azərbaycanla bağlı motivləri idi, Nüşabə obrazı isə Azərbaycanın azadlığının tərənnümü idi. Ədib dramda da vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq motivlərinə üstünlük verməyə çalışmışdı” [3, s. 122].

A.Şaiqin cəsur, ağıllı qadını baş qəhrəman seçdiyi əsərlərindən biri olan “Fitnə” mənzum dramı Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poemasının təsiri ilə yazılmışdır. A.Şaiq burada bəzi obrazları dəyişmiş, süjetə əlavələr etmişdir. A.Şaiqin adı çəkilən poemanın içərisindən məhz bu əhvalatı seçərək müstəqil əsər yaratması onun didaktik, öyrədici mahiyyətindən irəli gəlirdi. Şair bu yolla uşaqlara insanın fiziki, mənəvi inkişafına səbəb olan faydalı vərdislərin əhəmiyyətini göstərir. Pyesdə verilən yumşaq qəlblə, mərhəmətli vəzir obrazı, şahın çatışmayan cəhətlərini söyləyən saray məzhəkəçisi Əyyar, Fitnəni dərin və saf məhəbbətlə sevən Bəxtiyar obrazları sanki süjet xəttini sadələşdirərək kiçik oxucunu daha çox cəlb edir. Bəhrəmin təbiətin ona bəxş etdiyi güc, cəsarət ilə öyünməsi, Fitnənin isə istedadın tərbiyə və vərdisi ilə təkmilləşdirilə biləcəyi fikri qarşı-qarşıya qoyulur. Hər iki əsərdə hadisələrin inkişafı müxtəlif yollarla Fitnənin fikrini üstün edir. “Fitnə” dramında həmçinin ədalətli şah problemi qoyulur. Bəhrəmin özündən əvvəlki taxt-tac sahibləri ilə müqayisədə mərhəmətli, ədalətli olduğu göstərilir. O, Fitnənin verdiyi dərindən nəticə çıxarır, etdiyi əməldən peşman olur və əsər xoşbəxt sonluqla bitir.

Məlum olduğu kimi, Nizami Gəncəvi yaradıcılığında ədalətli hökmdar problemi ön planda olmuşdur. “Nizami öz zamanının bütün yaramaz cəhətlərindən çox cəsarətlə danışır və bu cəsarət insanı heyrləndirir. Onun ahəngdar sətirləri qəzəbli etirazlarla doludur” [2, s. 60]. Abdulla Şaiqin yaradıcılığında ədalətli hakim, cəmiyyət müxtəlif forma və janrlarda özünü göstərir. O, Nizami Gəncəvinin təsiri ilə qələmə aldığı “Sultan Səncər və qarı”da hökmdar və xalq münasibətlərini qarşılaşdırır. Bu qarşılaşmada hökmdar haqqı görə bilmir. A.Şaiq günahsız qarının dili ilə zülm və haqqsızlığın yerdə qalmayacağını, yalnız hökmdarın özünə və taxt-tacına ziyan yətirəcəyini söyləyir. Bu əsərlər arasında olan paralel motivlər müəlliflərin dünyagörüşü, həyat hadisələrinə münasibətləri baxımında bir çox məqamda birləşdiklərini sübut edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Abdulla Şaiq. Seçilmiş əsərləri. Üç cild. III cild. Bakı, “Avrasiya Press”, 2005, 536 s.
2. Bertels Y. Böyük Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, “Təhsil”, 2017, 168 s.
3. Əsədli M. Abdulla Şaiq və teatr (1910-1958). Bakı, “Nurlan”, 2003, 154 s.
4. Hacıyeva A. Abdulla Şaiqin ədəbi tənqidi-görüşləri. Bakı, “Ziya+”, 2006, 118 s.
5. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, “Təknur”, 2011, 520 s.

**INFLUENCE OF NIZAMI GANJAVI'S "KHAMSA"
ON ABDULLA SHAIQ'S CREATIVITY**

The genius Azerbaijani poet Nizami Ganjavi's creativity has maintained its uniqueness and relevance for centuries. The works of the great poet became famous in the world as a consequence a Nizami literary school was established. The article comparatively analyzes the works of Abdulla Shaiq such as "Nushaba", "Sultan Sanjar and the old woman", "Fitna", which he referred to Nizami Ganjavi's works and used them with originality.

Validə Həsənova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: valide_a@yahoo.com

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ XALQ YARADICILIĞI – NAĞILLAR

Xalq ədəbiyyatı onları yaratmış olan insan cəmiyyətinin tarixi qədər qədimdir [2, s.7]. Xalq yaradıcılığı nümunələrinin məzmunlarından onların təxmini “yaş”ını təyin etmək mümkündür. Azərbaycan xalq nağıllarını yaranma tarixlərinə görə analiz etsək, folklorşünas alimlərimizin də qeyd etdikləri kimi, onların tarixi izlərini Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş ən qədim dinlərdən biri Atəşpərəstliyin yaranma dövrünə qədər (e.ə. I minillik) təqib etmək mümkündür və “...tarix etibarilə nağıllar ən qədim janrlar sırasına daxildir” [2, s.102]. “Y.V.Çəmənəminliyə görə də bir çox nağıllarımız Zərdüştlüklə, “Avesta”da olan etiqadlarla səsləşir” [2, s.102]. Lakin nağılların tarixi aspektdən bu qədər qədimliyinə baxmayaraq, onların yazıya alınması, yaxud yazılı ədəbiyyatda yerini alması demək olar ki, çox gec dövrlərdə mümkün olmuşdur. XII əsrdə, “Böyük Azərbaycan şairi N.Gəncəvinin dövründə artıq nağıl yetkin formasında məşhur idi. Ona görə də Nizami Gəncəvi öz əsərində nağıllardan geniş istifadə etmişdir” [2, s.102].

Bu mənada prof. Tağı Xalisbəyli öz tədqiqat əsərlərinin birində qeyd edir: “Sehri və qorxulu nağıllarımız insan təşəkkülünün ilk çağları ilə bağlıdır. Hələ həyat mübarizəsinin püxtələşmədiyi bir dövrdə, insanın təbiət qüvvələri, vəhşi heyvanlar qarşısında aciz olduğu anlarda tilsimli, sehri nağılların yaranmasına şübhə qalmır. Tilsim, sehir, ifritə, əjdaha ilə bağlı nağılların yaranması dövrün dünyagörüşü, həyata, təbiətə, cəmiyyətə münasibət və baş verən hər bir hadisəni dərk etmə, anlama xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Ona görə də sehir, tilsim ilkin çağların bədii yaradıcılıq məhsulu olan nağıllarımızda xariqüladə şəkildə özünü göstərir. Belə nağılların motivlərinə, onun müxtəlif süjetlərinə Nizami Gəncəvinin yazmış olduğu “Yeddi gözəl” əsərində tez-tez rast gəlmək olar [3, s.142]. Prof. T.Xalisbəyli “İsgəndərnamə” haqqındakı tədqiqat əsərində “İsgəndərin dirilik suyu axtarması” və “İsgəndərin zülmətə getməsi” hissəsini “İsgəndərin qaranlıq dünyaya getməsi” nağılı [2, s.48] ilə səsləşdiyini göstərir [2, s.74]. Xalq nağıllarından “Quş dili bilən İsgəndər”, “Süleyman və qarışqa” [1] və s. kimi nağıl nümunələrini də həmçinin fikrimizə misal göstərmək mümkündür. Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalq yaradıcılığının mövzu qaynaqları çox zəngindir.

Azərbaycanın folklor örnəklərində dini motivlərin də mövcudluğu məlumdur. Süleyman peyğəmbər, Nuh (ə), Xızır (ə), Məhəmməd (s.a.v.) və s. peyğəmbərlər haqqında da xalq yaradıcılığı nümunələri məlumdur.

Lakin sonrakı tədqiqatlar, Sovet ideologiyasından silkinmiş bir xalqın müasir elmi araşdırmaları bu nağıllardakı süjetləri keçmişin ibtidai təfəkkürü deyil, qərinələrdən ötüb gəlmiş və dünyada izini qoymuş dini bilgilərin kökləri olduğunu müəyyən etdi. N.Gəncəvi irsinin müasir tədqiqatçıları onun hikmət bulağının, həmçinin Qurani-Kərimdən qidalandığını aşkar

etdi və dahi sənətkarın gözəl Quran bilicisi, “Şeyx Nizami” fikrini ortaya qoydu. Onun poemalarında nəzmə çəkdiyi hekayələrin bəzilərində Qurani-Kərimin təsiri görülməkdədir. Məsələn, İsgəndər Zülqərneyn haqqında Bərdə hökmdarı Nüşabənin hekayəti Qurani-Kərimdə “Nəml” surəsində Süleyman peyğəmbər (ə) və Səba hökmdarı arasında olan hadisələrə bənzəyir [4]. Burada Bərdə hökmdarının qadın olması, yaxud onun İsgəndəri hədiyyə ilə sınağa çəkməsi və s. hər iki mənbədə baş verən uyğun motivlərdi. Xalqın yaddaşında kök salmış digər nağıllar bu kimi mövzularla zəngindir və bu haqda geniş tədqiqat əsərləri yazmaq mümkündür.

H.Əlizadə və M.H.Təhmasibin birgə toplama işi nəticəsində 1941-ci ildə Azərnəşrdə çap edilmiş “Nizami əsərlərinin el variantları” adlı kitabda böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin poemalarında istifadə etdiyi nağılların xalqdan toplanmış variantları təqdim edilmişdir [5]. Bununla da dolayısı ilə nağılların yazılı ədəbiyyata gəlməsinin, yaxud yazılı ədəbiyyata təsirinin daha erkən çağlara təsadüf etdiyi aydın olur. Digər tərəfdən bu kimi əsərlərin nəşri nağılların toplama səviyyəsinə paralel tədqiqat mövzusunə çevrildiyini göstərirdi. Kitab “Nüşabənin nağılı”, “Daranın nağılı”, “Ax-vax” və s. kimi nağıllar daxil edilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan nağılları. 5 cildə, IV c. /Tərtib edən Ə.Axundov, Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 336 s.
2. Xalisbəyli T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan folkloru: “İsgəndərnamə” dastanı üzrə. Bakı, 1990, 119 s.
3. Xalisbəyli T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları. Bakı: Azərnəşr, 1991, 296 s.
4. Qurani-Kərim /Ərəb dilindən tərcümə edən Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədəliyev, şərhlər Z.M.Bünyadov). Bakı: Çıraq, 2004, 680 s.
5. Nizami əsərlərinin el variantları /Toplayan H.Əlizadə, M.H.Təhmasib. Bakı: Azərnəşr, 1941, 270 s.

Valida Hasanova

NIZAMI GANJAVI AND FOLK CREATIVITY – TALES

In this prose traces of oral folk literature in Azerbaijani poet Nizami Ganjavi's poems who is well known to the world with his poetry are discussed.

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ MOLLA CÜMƏ YARADICILIĞI ARASINDA OXŞARLIQ

Molla Cümə əsərlərinin məzmunca zənginliyi və janr etibarilə müxtəlifliyi onun əsərlərinin digər klassik şairlərimizin əsərləri ilə oxşar cəhətlərini müqayisə etməyimizə imkan yaradır. Belə klassiklərimizdən biri də dünya şöhrətli şairlərimizdən, Azərbaycan ədəbiyyatının banilərindən, söz sərraflarından, şeir və qəzəl ustadlarından biri kimi “Xəmsə”si ilə dünyada məşhur olan Nizami Gəncəvidir.

Nizami Gəncəvi və Molla Cümə şeirlərində oxşar cəhətlərdən Allahın təkliyi, Peyğəmbərin tərifləri, vücudnamə, oğluna nəsihət, eşqin tərifləri və sair kimi mövzular var ki, zamanında hər iki şair yaşadıkları tarixi dövrdən asılı olmayaraq yaratdıqları əsərlərdə bu və ya digər mövzulara müraciət etmişlər.

Nizami Gəncəvi və Molla Cümə şeirlərində gözəllərin tərifinə xüsusi önəm verirlər. Belə ki, şeirlərində Nizami Gəncəvi əvvəlcə gözəlin portretini çəkir, gözəlliklərini əlamətlərini sadalayır. Molla Cümə isə “Gözəl” deyərək müxtəlif mənalar üzərində fikrini tamamlayır.

Nizami Gəncəvi:

Kömək qapısını aç ey yaradan!
Göstər nizamiyə hər yolu hər an!
Səni tanıyan bir Könül ver ona!
Tərifini deyən bir dil ver ona!
[3, s.15].

Sonuncu Peyğəmbərin tərifləri

Ey varlıq mülkünə böyük şahsuvar,
Əqlin sultanısan, zəkavətin var.
Sonusan o mürsəl Peyğəmbərlərin,
Sonun halvasısan, duzu əvvəlin...
[3, s. 21].

Oğlum Məhəmmədə nəsihət

Sən, ey on dörd yaşlım, hər elmə
yetgin!
Gözündə əksi var iki aləmin!
Yeddi yaşar oldun o zaman ki sən,
Açıldın gül kimi güləndə
çəmən...[4, s. 55].

Molla Cümə:

Üz tutub dərgaha qıllam minacat,
Dilim əzbərisən layazəl Allah
Səndən özgə harayıma kim çata,
Ver dərdimə dərman, ey gözəl Allah! !
[1, s.65].

Qalmadı

Heç kim qalmaz bu fənada, çün Süleyman qalmadı,
Yaqub, Yusif, Zülqərneyn, həkim, Loğman qalmadı,
Yüz iyirmi dörd min nəbi qondu, köçdü dalbadal,
Əvvəl Adəm, sonra Həvva, axırxaman qalmadı...
[1, s. 226].

Həsən (Molla Cümənin oğluna nəsihəti)

Yazdığım bu dəftəri saxla yadigara, Həsən,
Oxuyub qan mənəsin, fikr et vara-vara, Həsən,
Gör necə yazıq atan, olmuş günü qara, Həsən,
Ömrünü sərf eyləmiş, dünyada bikaərə, Həsən...
[1, s. 367].

Nizami Gəncəvinin “Sonuncu Peyğəmbərin tərifi”, “Oğlum Məhəmmədə nəsihət”, “Vücudu unutmaq” və çox sayda digər məzmunlu şeirlərinə Molla Cümə yaradıcılığında da fərqli formada rast gəlinir. Məsələn, “Oğlum Həsənə nəsihət”, “Qalmadı”, “Aşıqlıq” və sair şeirləri məzmun və mahiyyətə oxşardır.

Nizami Gəncəvi kimi dahilərimizin kamal arzusu öz yolu ilə gəlib XIX əsrə də yetişdi. Məşhur ustad aşıq, şair, bənzərsiz söz ustası Molla Cümə müxtəlif ədəbi janrlarda yaratdığı sanballı şeirləri və dastanları ilə köntülləri oxşayır. Nizami Gəncəvidən sonrakı bütün nəsil şairlərimizin, eləcə də Molla Cümənin yaradıcılığında Nizami ədəbi irsi duyulmaqdadır. Hər iki şairin saysız-hesabsız əsərlərindən misal gətirməklə biz bu siyahını uzada bilərik. Maraqlı cəhət odur ki, mövzu ilə bağlı çox ibrətamiz, təsirli, bədii cəhətdən yüksək səviyyəli oxşar bədii dil vasitələri, bənzətmə, obrazlı müqayisələr seçirlər. Onlar tərəfindən yaradılan əsərlərin bədii təsir qüvvəsi bənzərsizdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Paşa Əfəndiyev. Molla Cümə. Əsərləri. Bakı. “Şərq-Qərb”, 2006, s.158, 65, 226, 367, 167.
2. Nizami Gəncəvi. “Xosrov və Şirin”. Bakı: “Şərq-qərb”, 2018. S.64, 15.
3. Nizami Gəncəvi. “İeyli və Məcnun”. Bakı: “Şərq-qərb”, 2018. S.21, 55, 62.
4. Nizami Gəncəvi. “Sirlər xəzinəsi”. Bakı: “Şərq-qərb”, 2018.
5. Nizami Gəncəvi. “Yeddi gözəl”. Bakı: “Şərq-qərb”, 2018.

Novruz Bakirov

THE SIMILARITY BETWEEN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI AND MOLLA JUMA

Despite the fact that the works of our poets who wrote in the second half of the XIX-early XX centuries belong to the classical Azerbaijani literary heritage, Molla Juma, who wrote at that time, also turned in his work to the work of the classics.

Molla Juma's bayati, garayli, goshma, tajnis, divani, mukhammas, deyishma, gazal, various rhymes, goshma and shikastas, as well as the innovations he brought to the dastan are distinguished by some peculiarities in classical oriental poetics in terms of form and genre. The works of Molla Juma has much in common with the works of Nizami Ganjavi. Molla Juma is known as a poet, an innovative artist, and also as a lover of the people. The works created by the poet stay relevant.

Pərvanə Teyyubova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: parvanateyyubova@gmail.com

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNDƏ MİNACAT

Nizami Gəncəvi Azərbaycan milli siyasi şüurunun formalaşmasında tamamilə yeni mərhələnin müəllifi və aparıcı şəxsiyyətidir. Nizami tarixi həqiqət, tarixi dəqiqlik kimi məfhumların fəvqündə dayanaraq, əsərlərində əfsanələri reallaşdırmış, reallığı romantikləşdirmiş və hər şeyi öz ideyalarına – yer üzərindəki cəmi səltənətləri birləşdirə biləcək bərabərlik, qardaşlıq yaratmışdır. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı bir xalqa deyil, bütün bəşəriyyətə məxsus olan böyük bir xəzinədir.

Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatı tarixində öz “Xəmsə”sinə daxil olan beş böyük əsəri ilə daha çox tanınmışdır. Böyük mütəfəkkir şair ölməz “Xəmsə”sində mühüm elmi fikirlər, kəşf xarakterli fərziyyələr, təlimlər, xalqına öz keçmişini, tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını, musiqisini öyrənməyi, göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamağı məsləhət görür.

Nizami bütün əsərlərinin müqəddimə hissəsində öz dini baxışlarını izah edərkən islam islahatçısı mövqeyi tutur. Nizaminin bu cəhdi islam ənənələrinə əsaslanırdı: islam tarixində ən mütərəqqi fikir cərəyanları ilkin islam dəyərlərini dirçəltmək, həyata qaytarmaq çağırışı ilə çıxış etmişdir. Dini şüurun hökmran olduğu bir cəmiyyətdə qabaqcıl fikirlər də ilkin islam təməli üzərində qurulurdu. Nizamini böyüdən, dahi edən islam dəyərlərindən bəhrələnərək yaratdığı bədii cəhətdən mükəmməl, yüksək məramlı əsərləridir. Bu dəyərlər onun söz seçmək, söz ləzzətini duymaq və bu ləzzəti başqalarına da çatdırmaq ustalığına sirayət etmiş, yeni bədii məzmun kəsb edərək sənətsevərlərin şüuruna hakim kəsilmişdir. Nizami bütün əsərlərində dünyabaxışı məsələlərini islam dəyərləri əsasında nəzərdən keçirmiş və bu barədə öz mütəfəkkir sözünü demişdir.

Nizami Gəncəvinin əsərlərinə nəzər saldıqda islam dini və islam düşüncə tərzinin bütün Xəmsə boyu qırmızı bir xətt kimi keçdiyinin şahidi oluruq. Şair bütün əsərlərində islami dəyərlərə xüsusi yer vermiş, Allaha olan sonsuz sevgisini geniş şəkildə işıqlandırmışdır. Ustadın poemalarının əvvəllərində “minacat” şeir forması çox maraqlıdır [1,s.74]

Minacat sözü – 1) gizli söhbət, gizli müsahibə, pıçıldamaq və bir sirri bölüşmək 2)Allaha dua etmək, 3)Allaha xitabən yazılmış klassik şeir forması mənasındadır. Ədəbiyyat termini olaraq daha çox Allaha yalvarmaq məqsədi ilə yazılmış mənzum və mənşur əsərləri ifadə edir. Minacat bəndənin hər növ sənət təşvişini bir kənara qoyaraq tam və səmimiyyətlə Allaha yönəlməsinin, əsas etibarı ilə də günahkarlıq və peşmançılıq duyğularının dilə gətirdiyi şeir növüdür. Günahkar bir qulun Allahın köməyindən başqa sığına biləcəyi yer olmadığından minacatlarda Allahın bağışlayacağını ifadə edən rəhim, rəhman, gəffar, muin, səttar, kərim kimi isim və sifətlərdən çox söz edilir. İslam ədəbiyyatında bu növdə yazılan şeirlərin ilk örnəkləri İslamiyyətdən sonrakı Ərəb ədəbiyyatında ortaya çıxmışdır. Hz. Peyğəmbərin bəzi duaları, özəlliklə təsəvvüf formasında yazılan minacatlara ilham qaynağı olmuşdur. Hz. Əli başda olmaqla, bir çox şairlərin divan və küliyyatlarının müqəddimələrində müxtəlif adlarla minacat

nümunələri yer almışdır. Nizami Gəncəvidə bu şairlərin sırasındadır. Adından görüldüyü kimi, Allaha xitabən yazılan bu klassik şeir formasında Nizami Gəncəvidə bütün itaətkar məxluqa, eləcə də, özünə Allahdan kömək istəyib ona yalvarır. Minacatın ən gözəl nümunəsi “Sirlər xəzinəsi”ndə verilir:

*Sən ey bütün varlığa həyat verən, can verən!
Gildən yaranmışlara nəfəs verən, qan verən!
Bayrağın altındadır, ulu tanrı, xilqətin,
Biz sənənlə mətinik, sənə əzəldən mətin.*

*Mümkündür bənzədək varlığını bir şeyə?
Kimsə sənə bənzəməz, bənzəməzsən kimsəyə.
Dəyişməyən özünsən bu sonsuz kainatda,
Ölməzliyin timsalı varlığında həyatda.*

*Biz hamımız faniyik, əbədiyyət sənindir,
Uca göylər, qüdsiyyət, təmiz niyyət sənindir. [2, s.18]*

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyər Səfərli, Xəlil Yusifov / “Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı”, - “Maarif” nəşriyyatı, - Bakı – 1982, - 386 s.
2. Nizami Gəncəvi / “Sirlər Xəzinəsi”. Fars dilindən tərcümə edənlər Süleyman Rüstəm və Abbasəli Sarovlu, - Bakı 1981 , - “Yazıçı nəşriyyatı”, - 195 s.

Parvana Teyyubova

MINAJAT IN NIZAMI GANJAVI'S HANSA

Nizami Ganjavi is best known in the history of world literature for his five great works included in the “Hansa”. The great thinker-poet in the immortal “Hansa” important scientific ideas, discoveries, hypotheses, teachings, advises his people to study their past, history, culture, literature, music, and cherish it as the apple of their eye.

The main goal of Nizami Ganjavi's legacy is the recognition of the Supreme. In the preface to all his works, the poet paid special attention to Islamic values, widely covered the topic of love for Allah. At the beginning of Nizami Ganjavi's poems, the poetic form “Minajat” is very interesting. Minajat is a poetic form of a secret conversation, a prayer to God, an appeal to God.

Ramilə Süleymanova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

e-mail: ramile_suleymanova@list.ru

“AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ” FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ NİZAMİ GƏNCƏVİ POEZİYASININ ROLU

Nitq mədəniyyəti insanlara məxsus ümumi mədəniyyətin ən vacib tərkib hissələrindən biridir. Bu anlayışa danışıq mədəniyyəti ilə yanaşı, yazı mədəniyyəti də daxildir. Belə yüksək keyfiyyətə yiyələnən şəxs cəmiyyətin ictimai həyatında, onun hər hansı bir sahəsində fəal iştirak etmək imkanına malik olur. Xüsusilə, ziyalıların nitq mədəniyyətinə yiyələnməsi çox vacibdir. Azərbaycanda da natiqlik sənətinin yaranması tarixi qədimdir. Azərbaycanda natiqlik sənətinin inkişafında xüsusi rol oynayan sənətkarlarımızdan biri də dahi Nizami Gəncəvi olmuşdur. Onun mədəni və gözəl nitq haqqında dediyi fikirlər bu gün də aktualdır.

Nizami sözün insan həyatında xüsusi qüvvəyə malik olduğunu, dünyanın gözünün ilk dəfə sözlə açılması ideyasını, fikirlərini qüdrətli poetik bir dillə tərənnüm etmişdir. “Sirlər xəzinəsi” əsərində şair sözlə bağlı “Sözün qüdrəti” adlı ayrıca fəsil vermiş, söz haqqında ən qiymətli sözlər demişdir:

*Söz qasidi bələdsiz başa vurur yolları,
Söz hünər meydanında yenər mərd oğulları...
Söz hər yerdə hakimdir. Hamıdan başda olur.
Dünyanın sərvətidir, inci qaş-daş da odur.*

Onun fikrincə əsl natiqlər həm də müdrik insan olmalıdır. O, cavanlıqda-bahar dalğalarında gül gəmisini olub xoş niyyətlə qabağa şığımağı tövsiyə edir və göstərir ki, hətta qocalıq-ömrünün xəzanı yaxınlaşarkən belə cürətli ol, qorxusuz ölümə doğru get, çünki sən tikan kimi həyat bostanına sancılıb qalsan da, gec-tez səni dəfn edəcəklər. Həmin məzmunlu nəsihəti şair aşağıdakı şeirdə belə qeyd edir:

*Yazda gül dəryasında gültək uzən gəmi ol!
Demirəm tikan kimi sükutun həmdəmi ol!
Gəndən baxan şir sanır, şir ürəyin hanı bəs?
Hər ürəyi olana igid, cəsur deyilməz [2, s. 214].*

Nizami otuz yeddi yaşında ikən “Sirlər Xəzinəsi” poemasını tamamlamasına baxmayaraq o, qocalığın sirlərinə bələd olmuş, cavan ikən qocalığı təhlil etməyə və qocaya hörmət etməyi, onun saçlarının ağlarına dəyər verməyi böyük ustalılıqla ifadə etmişdir. O, “Bəşərin düşkünlüyü və keşməkeşli həyatı” hekayəsində yazır:

*Gənclik nurlu səhərdi, qocalıq qərrib axşam
Biri parlaq günəşdi, biri öləziyəm şam,
Dünyanın sevdasını gəzdirmə başında sən,
Cavanlıqdan əl götür ixtiyar yaşında sən [2, s. 215].*

Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında boş və mənasız sözlərdən uzaq olmağı, söhbəti uzatmamağı, məclisdə az danışmağı, sözün yerini bilməyi, onu gözdən salmamağı tövsiyə edir. Şair təmkinlə danışmağı, fikri az sözlə ifadə etməyi, zarafatlarla məclisə təsir göstərməyi, insanların qəlbinə yol tapmağı ilkin şərt kimi göstərir:

*Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar....
İnci tək sözlər seç, az danış, az din,
Qoy az sözlərinlə dünya bəzənsin....*

Nizamiyə görə, dünyada ən çətin işləri “hikmət adamları”, söz ustaları, natiqlər yerinə yetirə bilirlər.

*Sözün qanadları var, quş kimi incə-incə,
Dünyada söz olmasa, nəyə gərək düşüncə.*

O, deyir ki, əsl sənətkar gecə-gündüz çalışıb min bir əziyyət bahasına ipə-sapa düzdüyü sözləri zərgər dəqiqliyi ilə seçməli, sözün qədrini bilməli, sözçülüyə yol verməməli, az sözlə daha gözəl və mənalı fikirlər ifadə etməyə çalışmalıdır:

*Sözü nəzmə çəkmək asandır, asan,
Gərək söz üstündə sən can qoyasan.
Sözündə çoxluğa qoyma yer olsun,
Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun [1, s. 46].*

Nizamini bir sənətkar kimi ucaldan cəhətlərdən biri də budur ki, o, öz yaradıcılığında uydurmaçılığa deyil, həyat həqiqətlərinə əsaslanır, mövzuların real hadisələrdən seçir, başqalarını da yalan yazmamağa, sözü dəyərdən salmamağa səsləyirdi. Dahi şairin yaradıcılığı Azərbaycanda nitq mədəniyyətinin yaranması və inkişafında böyük bir məktəb rolunu oynamışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin, Bakı: Yazıçı, 1982.
2. Səfərov Ş., Həsənov B. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı fənlərin tədrisində, Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1991.

**THE ROLE OF NIZAMI GANJAVI POETRY IN TEACHING THE
AZERBAIJANI LANGUAGE AND SPEECH CULTURE**

The genius son of Azerbaijan, Nizami Ganjavi, shed the light of his creative synthesis of progressive humanist thought and inimitable poetic art across the world over the following centuries. Brought up in the environment of Ganja, which was a Near and Middle Eastern centre of science and culture of the in those times, this allowed the young Ilyas to study developments in science and philosophy.

Humanity is the motif at the very heart of Nizami's poetry and the poet regarded it as his sacred mission to apply every ounce of creativity to the service of his people. In this lies the immortality and eternal youth of Nizami's art through the centuries. His works have been translated into Western as well as into Eastern languages from time to time and played their role in humanity's moral development.

Bəhrüz Gülmalyev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

e-mail: gulmalyev.behrüz@gmail.com

NİZAMİ YARADICILIĞINDA FƏLSƏFİ DÜŞÜNCƏ

Nizami Gəncəvi kimi tanınan İlyas Yusif oğlu 1141-ci ildə Gəncədə anadan olmuşdur. O mükəmməl təhsil görmüş və mütləq etməklə, xalq müdriklərinin söhbətlərini dinləməklə biliyini artırmağa səy göstərmişdir. Dini və dünyəvi elmlərə dərinlən yiyələnmiş mütəfəkkir bədi yaradıcılığını həmin özlü üzərində qurmuşdur. Nizami saraylarda yaşamaqdan boyun qaçırılmış, yoxsul həyat tərzini sürmüşdür.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamış və bu səpkidə əsərlər yazmağı ömrünün sonunadək davam etdirmişdir. Onun qəsidə, qəzəl və rübailəri öz məzmununu və ideya istiqaməti etibarilə poemalarına tamamilə uyğundur. Şair beş poemasına – “Xəmsə”yə görə dünya ədəbiyyatı tarixində məşhurdur: “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnamə”.

Şairin elmi-fəlsəfi düşüncələri öxünəməxsusluğu ilə seçilir. Onun varlığa dair baxışlarında ilk növbədə Allah ilə mövcudat (maddi, mənəvi şeylər aləmi) və onlar arasında münasibət nəzərdən keçirilir. Mütəfəkkir şairin bu barədə fəlsəfi düşüncələri o dövrün mövcud təlimləri, o cümlədən islam dini zəmnində yaranıb formalaşmışdır. Quranın əksər surələrinin əvvəlində gələn “Bismilləhir-Rahmənir-Rahim” (Mərhəmətli, rəhm edən Allahın adı ilə) ayəsini özünün ilk poemasının – “Sirlər xəzinəsi”nin ilk misrası edən şair onu “Həkimlər (müdrilər) xəzinəsinin qapısının açarı” kimi mənalandırmışdır.

Nizami Gəncəvinin insan haqqında düşüncələri geniş mündəricəli olmaqla, öz zamanının elmi-fəlsəfi fikirləri ilə uyğunluq təşkil edir. Mütəfəkkirin əqidəsinə görə, “özü fələyin altında, rəyi isə ondan yüksəkdə olan” insan ilk öncə öz idrak qabiliyyətinə görə yer üzünün əşrafidir. O, həm duyğuya, hissə və qavrayışa, həm də ağla və zəkaya malikdir. Hissi mərhələ heyvanlar üçün də xarakterik xüsusiyyətdir. Lakin, bu, insanlarda təfəkkür qüvvəsinin sayəsində düzgün istiqamətləndirildiyi üçün keyfiyyətə daha üstündür.

Nizaminin fikrincə, özünün yüksək qabiliyyəti ilə başqa canlılardan seçilən insan bütün varlıqlar haqqında mühakimə yürütmək imkanına malikdir. O, insanın əqli yetkinliyini, idrak qabiliyyətini artırmağa çalışdığı elmi biliklərə yiyələnərkə görür. Onun əsərlərində elm və idrak məsələləri bir-bir ilə bağlı, əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirilmiş və faktlara elmi əsaslarla yanaşılmışdır. Məsələn, şairin əsərlərinə baxdıqda görürük ki, şair hərəkətlə bağlı mülahizələrində hərəkətin özünü yox, daha dərinə gedərək onun mənbəyini axtarır. O, planetin özbaşına fırlanmasının səbəbini və mənşəyini bu cür izah edir:

*Bəli, hər bir bilici başa düşür ki,
Dolananı bir dolandıran var [2, s. 18].*

Böyük şair öz əsərlərində Yer in quruluşu haqqında məsələlərə də toxunmuş və müasir elmi izahlara yaxın olan məlumatlar vermişdir. O, yer qabığının inkişafını, tədricən dəyişikliyə uğrayıb forma aldığını göstərmişdir:

*Gah zəlzələ, gah sel qalxır,
Torpağı buradan alır, oraya töküür.
Elə ki, zəlzələ səpələyir, su yuyub aparır,
Yer lövhəsində bir yarğan açır.
O yarğan zamanın təsirindən
Axırda bir vadiyə çevrilir [2, s. 18].*

Göstərilən misaldan aydın görünür ki, dahi şair coğrafi təbəqənin inkişaf qanunauyğunluqlarını düzgün başa düşmüş, yerin daxili və xarici təbəqələri (litosfer, hidrosfer, atmosfer, biosfer) arasındakı qarşılıqlı təsir və əlaqəni dərk etmişdir [1, s. 28].

Şair öz əsərlərində həmçinin fizika elminə aid məsələlərə də toxunmuş və müəyyən bədii boyalar vasitəsilə bunu əks etdirmişdir. Əsərlərinin tədqiqi və elmi təhlili göstərir ki, şair hələ on ikinci əsrdə təbiətdə var olan və fundamental xarakter daşıyan, müasir dövrün fizika alimlərinin xüsusi önəm verdiyi saxlanma qanunlarının varlığını dərk etmiş və bunu aşağıdakı misralarında əks etdirmişdir:

*Su dönsə torpaqda çiçək ətrinə,
Qayıdar əslində o bir gün yenə...
Torpaqda çürüyən bədənlerimiz,
Dağılır, dəyişir, yox olmur təmiz.
Yerində qalarsa o dağıntılar,
Bir yerə yığanda yenə canlanar.
Torpağa tökülən şeylər təmamən,
Torpaqda dirçəlib qalxır yenidən [3, s. 33].*

Orta əsrlər ideologiyasına uyğun olaraq Nizaminin əsərlərində idrak obyektini insanın özü, mövcud şeylər aləmi və Allahdır. Bütün bunlar bir-birindən ayrı və təcrid edilmiş şəkildə deyil, müəyyən münasibətdə əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirilir. İnsan öz mahiyyətini dərk etməklə həyatda tutduğu yeri, mövqeyi müəyyənləşdirir. Mövcud şeylər aləminin idrakına qədəm qoyur. Bədii ədəbiyyatda, o cümlədən poeziyada idrak prosesinin gedişi öz əksini adətən təsvirlərin, təhkiyələrin məntiqi axarında tapır, dünyanın dərk edilən olub-olmaması haqqında qənaət əldə edilir.

Beləliklə, Nizami Gəncəvinin fəlsəfi düşüncələri – Allah və mövcudat, insan, elm və idrak haqqında mühakimələri öz parlaq məzmunu və mühüm elmi dəyəri etibarilə dövrünün zəngin ideologiyası səviyyəsində idi. Mütəfəkkir şairin yiyələndiyi dərin elmi-fəlsəfi fikirlər onun yaradıcılığında bədii təfəkkürü fəvqəladə kamillik həddinə yüksəltmiş, onun böyük ideallarla dolu misilsiz sənət inciləri yaratmasını təmin etmişdir [4, s. 340].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Bayram Apoyev. Nizami Gəncəvinin pədaqoji görüşləri. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2008,
2. Ə.Əhmədov. Nizami-elmsünas. Bakı: Azərnəşr, 1992,
3. H.B.Abdullayev, L.M.Vəliyev. Nizami Gəncəvinin elm dünyası. Bakı: Gənclik mətbəəsi, 1991,
4. Zakir Məmmədov. Azərbaycan Fəlsəfə Tarixi. Bakı: İrşad nəşriyyatı, 1994.

Bahrüz Gulmalıyev

PHILOSOPHICAL THINKING IN NIZAMI'S WORKS

Nizami Ganjavi advises the next generation to master the noble qualities of living and creating, putting the mind above everything else. In short, the poet takes the name of man above all beauties, seeks beauty not in the external sense, but in the inner richness, in the spiritual heights.

Gövhər xanım Ağayeva
Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: aghayeva500@gmail.com

ƏBDİ BƏY ŞİRAZİ VƏ NİZAMİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” POEMALARININ MÜQAYİSƏSİ

Nizaminin “Xəmsə”sinin üçüncü poeması “Leyli və Məcnun” dastanıdır. Eyni adlı əsər Əbdi bəy Şirazi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Abdullah Hatifi, Məktəbi Şiraziyə məxsusdur. Gördüyümüz kimi XV əsr şairlərinin çoxu bu mövzuya biganə qala bilməmiş və həmin dastanı da Nizamidən təsirlənərək qələmə almışlar.

Nizaminin “Leyli və Məcnun” əsərinin ana xəttini iki gəncin bir-birinə dərin məhəbbətinin təsviri təşkil etsə də, şair burada dini, ictimai, fəlsəfi baxışlarını da böyük ustalıqla qələmə almışdır. Yəni dahi şairin məqsədi hər hansı bir əsərdə tək-cə quru söz yığımına üstünlük verməmək, əslində özünün humanist düşüncələrini, insanların səadəti üçün təklif etdiyi fikirlərini ortaya qoymuşdur. Amma onun əsərlərinə nəzirə yazan şairlərə bu səadət nəsbil olmamışdır. Çünki artıq Nizaminin qoyduğu ənənələri təkrarlamaq onların zəifliyindən xəbər verirdi.

Müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif zamanlarda, müxtəlif şəraitlərdə yazılan “Leyli və Məcnun” poemaları bilavasitə Nizaminin əsərinə nəzirə olsalar da, hər bir şair öz əsərində dövrünü, yaşadığı mühiti, şəraitə əks etdirdiyinə görə; hər bir müəllif öz əsərini özündən əvvəlkilərə nisbətən əsas mövzudan kənara çıxmaq şərti ilə yeni planda yazdığına görə; əsərə bəzi əlavələr, həmçinin ixtisar etdiyinə, bəzi məsələləri dəyişdirdiyinə görə müəyyən mənada orijinal hesab edilə bilər.

Nizaminin poemasında Məcnunun atasının Leyliyə elçi getməsi, Məcnunun atasının Leyli qəbiləsinin qəsdindən xəbər tutması, Nofəlin ikinci müharibəsi, Məcnunun ahuları azad etməsi, qarının Məcnunu Leylinin qapısına aparması, Leylinin İbn Səlamın evinə gəlin getməsi, Leylinin xəyalına Məcnunun şikayəti, Məcnunun atasının ölümündən xəbər tutması, Məcnunun dayısı Səlim Amirinin Məcnunu görməyə gəlməsi, Məcnunun anasının ölümündən xəbər tutması, Səlamın Məcnunun görüşünə getməsi, Zeydlə Zeynəbun sevgisi, Zeydin İbn-Səlamın ölüm xəbərini Məcnuna gətirməsi, Leylinin Allaha yalvarması, Zeydin Leyli ilə Məcnunu yuxuda görməsi kimi fəsillər Əbdi bəyin “Məcnun və Leyli” əsərində yoxdur.

Əbdi bəy öz əsərində Nizaminin poemasındakı bəzi epizodları dəyişdirməklə bərabər, müəyyən əlavələr də etmişdir. Məcnunun it ilə müsahibəsi, Məcnunun Nəcd dağında öz dostları ilə görüşü, Leylinin alabaxtaya, Məcnunun gülə, sərv ağacına müraciəti, Məcnunun Nəcd dağında Leylinin sarbanı ilə görüşü və s. şairin öz xəyalının məhsuludur.

Nizamini təqlid “Məcnun və Leyli” mənzuməsinin ən qabarıq xüsusiyyətidir. Əlbəttə, bu təqlid mənzumənin bütün hissələrində eyni deyil. Belə ki, bəzən iki əsərin mövzu və bəyan üslubu tamamilə bir-birindən fərqlənir, bəzən isə beytlər bir-birinə o qədər yaxın və qafiyələr o qədər yaxın olur ki, onun qəsdən belə bir təqlidə əl atması fikri yaranır.

“Məcnun və Leyli” mənzuməsində o qədər qeyri-real məsələləri görmək olar ki, dastanın real hadisələrinə zərər yetirir. Bunlardan biri Məcnunun yaşıdır. Nizami Məcnunun Leyliyə on yaşında aşiq olmasını qeyd edir. Nəvidi isə bu yaşı üç il azaldaraq yeddiyə çatdırır. Bu yaşda iki uşağın məktəbdə vurğunluğu o qədər də qərribə deyil, amma onların danışıqları, eşqlərini gizlətmək üçün yollar düşünmələri, valideynlərin, müəllimlərin və digər uşaqların onlara qarşı sərtliyi bir qədər qərribə görünür. Əbu Əmr Şeybaninin təbirincə desək, Məcnun uşaqlıqda deyil, böyük yaşlarında eşqdə nakamlığa düşər olur. Şeybani deyir: Leyli və Məcnun uşaqlıqda öz qoyunlarını birlikdə səhraya aparırlar, böyüyəndə isə Leyli Məcnundan ayrılır. Məcnun bundan kədərlənərək belə deyir: “Mən və Leyli uşaqlıqda öz qoyunlarımızı səhraya aparırdıq və kaş bu günə kimi nə biz böyüyərdik, nə də qoyunlarımız”. Nizaminin “Leyli və Məcnun” əsərində Məcnunun 10 yaşından cavanlığa qədər baş verən hadisələr haqqında heç bir qeyd yoxdur. Nizaminin əsərində Leylinin məktəbə getməsi qadağasından dərhal sonra Məcnunun atasının elçiliyə getməsi, Nofəlin döyüşü, Məcnunun səhralara düşməsindən söz açılır ki, bu da on yaşlı uşağın təbiətinə uyğun deyil və aydındır ki, artıq burada Məcnun kamil bir cavana çevrilmişdir. Nəvidinin mənzuməsində də hadisələr az-çox Nizaminin “Leyli və Məcnununa” oxşardır. Fərq yalnız bundadır ki, o bu iki aşiq-məşuqun yaşını yaddan çıxarmır.

Əsərin süjeti Nizaminin yazdıqları əsasında olsa da, şairin əsərdə etdiyi yenilikləri görmək olmaz. Belə ki, əsərdə bəzi yerləri çıxarmış, bəzi yerləri əlavə etmiş, hadisələrin bəzində dəyişikliklər yaratmışdır ki, bu da onun əsərinin Nizaminin əsərindən fərqlənməsinə səbəb olmuşdur. Nizaminin “Leyli və Məcnunu” ilə müqayisədə ədəbi baxımdan sadəlik Əbdü bəyin əsərinin ən mühüm xüsusiyyətidir. Şairin özünün dediyinə görə sadəlik və icmal səbəbindən Nizaminin əsərlərindəki bəyan və vəsf gözəlliyi aradan getmişdir.

Əbdü bəyin dastanın əvvəlində ənənələrə qarşı çıxması müşahidə olunur. O dastanı Məcnunun gözəl xüsusiyyətlərinin sadalanması ilə başlayır, Məcnunun uşaqlıq illəri haqqında danışır. Əbdü bəy Şirazinin yenilikləri dastanın müxtəlif yerlərində təkrarlanır. Bunlardan “Qeysin Leylinin küçəsinə getməsi və onun çadırına xitabı” adlı hissəni qeyd etmək olar. Məcnun Leylini görmədiyinə görə qərarlı və üzgündür. Hər gün Leylinin yaşadığı yerin yaxınlığına gedir və yağı ilə Leylinin çadırına xitabən şeirlər deyir. Bu hissənin davamında Nəvidi Leylinin küçəsindəki itlə görüşü və söhbətini yazır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun (Tərcümə edən: Mübariz Əlizadə), Bakı, 1981.
2. M.Ə.Rəsulzadə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, 1991.
3. M.Cəfər. Nizaminin fikir dünyası. Bakı, 1982.
4. Ə.Əhmədov. Nizami elmşünas. Bakı, 2001
5. Araslı H. Nizami Gəncəvi. Bakı, 1947.
6. Araslı H. Şairin həyatı. Bakı, 1967
7. عبدی بیک شیرازی. مجنون و لیلی. / مقابله و تصحیح دستنویس مولف با نسخه سنه 969 هجری و مقدمه از ابوالفضل رحیموف – مسکو: دانش، 1966 – 244 ص

**COMPARISON OF ABDI BEY SHIRAZI AND NIZAMI'S POEMS
“LEYLI AND MAJNUN”**

Although the poems “Leyli and Majnun” written at different times, at different times and under different conditions are directly related to Nizami's work, because each poet reflects in his work his time, environment and conditions; for each author has written his work in a new plan, provided that it does not deviate from the main theme in comparison with his predecessors; Some additions to the work can also be considered original in some sense, as it shortens and changes some issues.

UOT: 82-09.

Aygün Hüseynova

Xəzər Universiteti

e-mail: a_huseynova91@mail.ru

SƏNƏTKAR QƏLƏMİNDƏ İNSAN FAKTORU

XII əsrdə Azərbaycanda doğulan və sənətinin estetik gücü ilə ölməz “Xəmsə”si dünya ədəbiyyatının və fəlsəfəsinin kvintessensiyasını təmsil edən Şərq İntibahının ən böyük nümayəndəsi Nizami Gəncəvidir. Nizami Gəncəvinin əsərləri hələ də insan varlığının mahiyyətini təşkil edən komponentlərdən bəhs edir və irsi özünəməxsus poetik yenilikləri və ümumbəşəri mövzuları ümumiyyətlə patriarxal feodalizmin mistisizmi və qərəzləri ilə müəyyən edilən bir mədəni mühitdən yuxarı qalxır [3]. Elm və texnologiyanın artıq xətti silsilədə deyil, qat -qat artdığı dövrlərdə belə mistisizmin qürurla sağlam zehinlərə necə qalib gəldiyini görürük. İnsanlıq Nizami poeziyasının əsasını təşkil edir və şair hər bir yaradıcılıq hissəsini xalqına xidmət etməyi müqəddəs missiyası hesab edirdi. Əsrlər boyu Nizami sənətinin ölməzliyi və əbədi gəncliyi burada yatır. Onun əsərləri həm şərqdə, həm də qərbdə insanlığın mənəvi inkişafında öz misilsiz rolunu oynamışdır. Belə ki, cəmiyyətin mənəvi təzələnməsi, müasir gənclərin fəlsəfi və poetik əsərlərdə xüsusilə canlı və gözəl şəkildə əks olunan yüksək əxlaqi keyfiyyətlər və humanist fikirlər ruhunda tərbiyəsi hər zaman zəruri olmuşdur.

Nizaminin yaradıcılıq irsinin ümumi məzmunu mütəfəkkirin varlıq, insan, insanın mahiyyəti, məqsədi, insan taleyi haqqında fikirləri onun müxtəlif təlim və fikirlərlə kifayət qədər dərinədən tanış olması əsasında formalaşmışdır [2]. Bu fəlsəfə insanın daxili dünyasını yaxşılaşdırmağa yönəlib, ictimai həyatın yaxşılaşmasını xarici şəraitdəki dəyişikliklərlə deyil, insanın daxili, mənəvi çevrilməsi ilə əlaqələndirir. Qədim Şərqdə insan fəlsəfəsi Zərdüştilik, Buddizm, Konfutsiçilik, Taoizm kimi cərəyanlar çərçivəsində inkişaf etmişdir. Nizami İslam mənbələrini, müsəlman alimlərinin fəlsəfi və antropoloji fikirlərini, şərq fəlsəfəni yaxşı bilirdi [6]. Bundan əlavə, qədim yunan filosoflarının fəlsəfəsi və etik baxışları, antik mədəniyyət və dini-fəlsəfi düşüncə ilə tanış idi. Nizaminin fikrincə, insan ilahi yaradılışın tacıdır və onun yer üzündə qərəzsiz valisi olmağa çağırılır. Yaxşılıq, ədalət və sevgini yaymaq üçün hazırlanmışdır. Bu səbəbdən Nizaminin bütün əsərləri kamil bir insan yetişdirmək üçün ortaq bir məqsəd güdür. Nizamiyə görə, yaxşılığı və həmrəyliyi təmin etmək üçün ədalət yaymaq və həyat prinsipinə çevirmək lazımdır.

Nizaminin əsərləri onun dövrünün ən savadlı insanı olduğunu, bir çox elm sahələrində biliklərə malik olduğunu göstərir. Nizami Gəncəvi nəinki tarix və fəlsəfəni, həmçinin Yunanıstan, Çin, Bizans və digər ölkələrin mədəniyyətini, ədəbiyyatını və fəlsəfəsini yaxşı bilirdi. Əsərlərindən görüldüyü kimi, yazılı mənbələrdən əlavə xalq müdrikliyi xəzinəsi olan folklorla da yaxşı tanış idi. Nizami öz əsərlərində zülm və despotizmi pisləyərək eyni zamanda zülmədən qurtulmağın yollarını axtarırdı. Ona elə gəlir ki, xalqdan çıxan bir hökmdar ədaləti bərqərar edə biləcək.

Nizaminin yaradıcılığını insanın izzəti üçün vahid simfoniya adlandırmaq olar. Bu yaradıcılıqda insan təbiətdəki ən mükəmməl və ən yüksək varlıq, mövcud olanların tacı kimi

görünür. Şair aqlının gücünə, yaradıcılıq qabiliyyətinə inanır. Və eyni zamanda insanın duyğu və ehtiraslarının bütün dünyasını ustalıqla açır, psixologiyasına dərinləndirən nüfuz edir. Nizamini poetik fəlsəfəsinin mərkəzində taleyi, daxili mənəvi dünyası, psixologiyası, düşüncələri və istəkləri, hissləri, əzabları və sevincləri olan bir insan dayanır.

Nizami insanı qəlbin səsinə qulaq asmağı məsləhət görür. Ürək və təbiət aləminə ciddi şəkildə diqqət yetirir, ipucları və allegoriyalarla gözəl və zərif şəkildə qəlbin görünüşünə və mövqeyinə işarə edir, ürəyin bir insanı idarə etmək, təmizləmək və düzəltmək üçün yeganə mərkəz olduğuna əmindir. Onun fikrincə, yalnız qəlb həqiqəti söyləyə bilər.

Nizami ideal bir cəmiyyətin mənəvi əsaslarını izah edərək əsərlərində insan varlığının və təkmilləşməsinin hər üç tərəfinə diqqət çəkir:

- fərdi əxlaq və ruhun təmizlənməsi;
- fərdin sosial iştirakı və cəmiyyətin digər üzvləri ilə əməkdaşlıq;
- mənəvi və əxlaqi keyfiyyətlər.

Çünki ədalətli və fəzilətli bir cəmiyyət qurmaq üçün hər bir fərd və ya cəmiyyət üzvü əvvəlcə bir ruh yetişdirməli və əxlaqını qüsurlardan və səhvlərdən təmizləməli, günahdan çəkinməli və yaxşılıq etməli və sosial ədalətin bərqərar edilməsində fəal iştirak etməlidir. Şəxsi və kollektiv fəzilətlərdən istifadə edərək keyfiyyətlərini və həyatını daim təkmilləşdirməli, mənəvi gücünü və qabiliyyətlərini özü və başqalarının xeyrinə həyata keçirməlidir. Nizamiyə görə, əgər insan varlığının bu üç ölçüsü və ya aspektləri dini müdrikliyə uyğun olaraq düzəldilərsə, bütün cəmiyyət həqiqi inkişafa nail olacaqdır. Buna görə də mütəfəkkir əsərlərində insan varlığının bu üç cəhətinin ətraflı təsvirinə və özünün təkmilləşməsinə diqqət yetirir. Nizami öz dövrünün ümumi şüurunu və ümumi ruhunu əks etdirir, eyni zamanda dərin mənəvi sosial, etik və antropoloji fikirləri ilə zamanından xeyli qabaqdadır. Nizami Gəncəvi orta əsr insanların həyatı ilə bağlı problemləri müzakirə etməklə qalmadı, eyni zamanda bütün dövrləri və xalqları narahat edən bəşəri problemləri işıqlandırdı.

Şərqdə insan problemi öz aktuallığını əsrlərdə qoymağa davam edir. Nizami Gəncəvi kimi insan taleyinə biganə qala bilməyən Çin əsilli ingilis yazıçı Jung Chang “Vəhşi qu quşları” əsərində bir əsirlik tarixi-XX əsr bütünlüklü acı reallıqları ilə canlandırmışdır [5]. İnsanı dünyada ən dəyərli zinət olaraq qiymətləndirən müəllif Çin cəmiyyətində insana verilən dəyəri ürək ağrısı ilə qələmə almışdır. Əsərdə yaradılan obrazlar real həyat qəhrəmanlarıdır. Onların təmsalında zülm edən də, zülm görən də insan olduğunun şahidi oluruq. Ən çox əzilən, aclıq və səfalət çəkən, zülm və işgəncə görən də bu xalqın, millətin insanları idi. Edilən səhvlər, atılan yanlış addımların arxasında hakim ideologiya, siyasi maraqlar var idi. İnsanlar deyilənləri, verilən əmrləri sorğu-sualsız etmək məcburiyyətində idilər. Etiraz etmək hüquqları yox idi, əks halda ya həbs edilirdilər, ya da ölüm cəzası alırdılar.

Müəllif bu əsəri yazmaqla öz ölkəsində baş verən ağır və acılı hadisələrdə öz xalqını ittiham etmək məqsədi güdməmişdir. O insanları əsla günahlandırmır. Əksinə o günahlı xalq kütlələrində deyil, onları idarə edən, öz şəxsi maraqları üçün insanları qurban olaraq görən hakim təbəqəni, yanlış ideologiyaları tənqid atəşinə tutur. Öz ölkəsinin bütün acı tarixi reallıqlarını qələmə almaqla məqsədi, Çin barəsində mənfi fikir formalaşdırmaq, onu dünyaya pis ölkə olaraq tanımaq deyil. O istəyir ki, çinlilər XX əsrin əsl tarixi həqiqətlərini bilsinlər, təhrif edilmiş tarixi yox. Həmçinin günahsızca qurban edilən milyonlarla həmvətəndaşlarının acı

taleyinə şahid olsunlar. O insanların heç bir günahı olmadığı halda, həyatları darmadağın edilmişdi. Bu günahsız insanların faciəli həyatına şahidlik edən, həmçinin özü də bu ağrı-acıları yaşadığı üçün o günahsız insanları daha yaxşı başa düşürdü, onların halına ürək ağrısı ilə yarırdı. Çünki müəllifin öz ailəsi də bu qurbanlardan biri olmuşdu.

Sosial psixologiyada aparılan fərqi və qrup eksperimentlərə nəzər saldıığımız zaman XX əsrdə Çində baş verən hadisələrdə xalqın günahsız olduğunu şahidi oluruq. Qısa şəkildə iki sosial eksperimentə nəzər yetirək. Bu eksperimentlər Milqrem eksperimenti (1963) və Stendford eksperimentidir (1971). Bu eksperimentlər insanlar üçün hazırlanan rolları insanların necə mənimsədiyini və bu rolun təsirindən çıxmadan yerinə yetirdiyini göstərmək məqsədi daşıyırdı. Bu eksperimentlər insanların yüksək statuslu şəxsə (avtoritetə) və ya qrupa necə tabe olduqlarını göstərmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır [1]. Diktə edilən tapşırıqlar insanların öz vicdanları ilə ziddiyyət təşkil etsə də, insanların diktə edən şəxsin və ya qurumun istəklərinə tabe olduqlarını bu eksperimentlər təsdiqləmiş oldu [4]. Hər iki eksperiment insanın azadlığı məhdudlaşdırılanda düşdüyü şəraitə uyğunlaşma məsələsini tədqiq edən təcrübələrdir. Jung Chang da “Vəhşi qu quşları” əsərində XX əsrdə baş verən hadisələrin səbəkarı, günahkarı olaraq öz xalqını ittiham etmir. Əksinə onlara bəraət qazandırır. Çünki müəllif insan psixologiyasına və sosial psixologiyaya yaxşı bələddir. İdeologiyaların və diktatorların insan psixologiyasına, xalq psixologiyasına hakim kəsilərək, onlara istədiklərini etdirə bildiklərinin şahidi olduq. Bunun həqiqət olduğunu tarix dəfələri sübut etmişdir və etməyə də davam edir.

Müəllif XX əsrin əvvəllərini nənəsinin dilindən eşitmişdi. XX əsrin ortalarına qədər olan tarixi vəziyyəti anası ona danışmışdı. XX əsrin ikinci yarısından sonra isə özü bu tarixin real şahidi olmuşdur. Jung Changın nənəsi də, anası da, atası da mərhəmətli, vicdanlı, dürüst insan olduqları üçün, müəllifdə bu ailənin təlim-tərbiyyəsi altında böyüdüyü üçün ağıllı, dürüst, humanist bir insan olaraq yetişmişdi. Müəllif insana, insanlığa yüksək dəyər verdiyi üçün, xalqının acı taleyinə ürək yanğısı ilə yanaşaraq, bir əsrlik tarixi işıqlandırmağı özünə borc bilmişdir. Bu əsər Çində qadağan edilməsinə və sənətkarın öz ölkəsinə buraxılmamasına baxmayaraq, Jung Chan gənc nəslin bir gün bu həqiqətləri görəcəyinə ümid edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Bakırcı, Ç. M. (2013, Ocak 29). Stanford Hapishane Deneyi: Güç, İnsanların Gözünü Nasıl Döndürüyor? Evrim Ağacı: <https://evrimagaci.org/stanford-hapishane-deneyi-guc-insanlarin-gozunu-nasil-donduruyor>
2. Babayeva T. Nizami Gəncəvinin ədəbi irsində şəxsiyyət problemi. Bakı: 2000, 200 s.
3. Əlibəyza E. Nizami və tariximiz. Bakı: 2004, 186 s.
4. Fatma YAŞIN, S. B. (2007). Prof. Dr. Philip ZIMBARDO ile Kötülük Psikolojisi. Nesne Psikolojisi Dergisi (NPD), 132-135 s.
5. Peng, Chunhui. Writing Women and the Nation in Diaspora Jung Chang's Wild Swans: Three Daughters of China. Journal of Chinese Overseas 11, no. 2 (2015): 174-198.
6. Yusifli, Xəlil. Şərqdə intibah və Nizami Gəncəvi. “Yazıcı” nəşriyyatı, 1982, 198 s.

THE HUMAN FACTOR IN THE ARTIST'S PEN

In the East, the human problem has remained relevant for many centuries. This factor is reflected in the work of different artists in different ways. When we looked at the human problem in the pen of Nizami Ganjavi, a prominent artist of Oriental literature, and Jung Chang, a British writer of Chinese descent, we encountered interesting moments when we tried to clarify the dark points. The aim is to analyze the theoretical views and approaches of both artists to the same problem in different periods - Nizami Ganjavi in the XII century, Jung Chang in the XX century.

UOT: 811.

Şahin Yusifli

Bakı Dövlət Universiteti

e-mail: shyusifli@bsu.edu.az

NİZAMİ DİLİNİN ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ KLASSİK OYUN ADLARI VƏ ATRİBUTLARININ ROLU

Farsdilli klassik ədəbiyyat nümunələri üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bir çox klassiklərin yaradıcılığında qədim və klassik oyunların adı, atributları və oyunlarla bağlı leksik-semantik sahənin tərkib hissələri ilə əlaqədar bir çox vahidlər istifadə olunmuşdur. İlk baxışdan bu istilahi funksiya daşıyan sözlərin dilə interpretasiyası adi qayda da aparılsa da, onların yalnız öz mənasında anlaşılması şeirin məzmununu baxımından ümumi mətləblə səsleşmir. Digər tərəfdən bu leksik sahəsinin şeirdə bu qədər geniş şəkildə istifadəsi onun məqsədli şəkildə, müəyyən mətləbləri ifadə etmək üçün istifadə olunması fikrini qüvvətləndirir. Orta əsr şairlərin belə bir leksik təbəqəyə müraciət etməsi bütün şairlər üçün xarakterik olmamış, bəziləri bu leksik təbəqəni doğma qəliblər kimi istifadə etmiş, bəzi digərləri isə yalnız ədəbi texniki ənənəni təqib etmişdirlər. Şairlərin belə bir cəlbədicilik sahəyə müraciəti bir çox səbəblərlə əlaqələndirilmişdir. Bu ilk növbədə klassik oyunların məzmununu və genişliyi ilə bağlı idi. Əvvəla bu oyunların arasında ən işləkliyi ilə seçilən təbəqə “شطرنج” (şahmat), “نرد” (nərd) və “چوگان” (çövkən) oyunlarının leksik səması ilə bağlı olmuş və bu oyunların ictimai mahiyyəti o qədər geniş olmuşdur ki, böyük arif və şairlər onu poeziyada ümumi fikrə xitab etmək üçün vasitə kimi istifadə etmişdir.

Oyunların insanların taleyi, qədər-qismət, ağıl və uzaqgörənlik, o cümlədən həyatın mübarizə şəraitində keçməsi kimi məsələlərlə bağlı olması burada baş verən hərəkətlərin həyatı həqiqətlə qarşılaşdırılması və şair təfəkküründən doğan hadisələrin oyunların leksik fondu hesabına ifadəsinə səbəb olmuşdur. Bütün qeyd etdiklərimiz Azərbaycan üslubu şairlərinin yaradıcılığında xüsusi ilə diqqəti cəlb etmiş və bu sırada dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si ən mühüm əsərlərdəndir. Nizami “Xəmsə”yə daxil olan bütün poemalarda oyunların leksik fonduna müraciət etmiş və şair daha çox döyüş səhnələri, həyatı mübarizə, aşiq və məşuqə arasında olan enişli-yoxuşlu münasibətlər, ilahi məsələlər, fələyin hərəkəti, qismət və s kimi məsələlərdə klassik oyunların atributları və onların oyunlarda olan hərəkəti ilə əlaqələndirmələr aparmışdır. Ümumiyyətlə oyunların ad və atributlarının çox rast gəlinməsi Azərbaycan üslubunun xarakterik xüsusiyyətlərindən də hesab oluna bilər. Nizami ilə yaxın zaman kəsiyində yaşayan Xaqani yaradıcılığında da həm klassik, həm də uşaq oyunlarına müraciət edilmişdir. Nizami poemalarda yalnız fiqurların adını qeyd etməmiş, şahmat olan gedişlərlə əlaqədar hərəkətləri mövcud terminlərlə ifadə etmiş, oyun adları və atributları üzrə kopulyativ birləşmələr formalaşdırmış, yeni struktur ifadələr sistemi formalaşdırmışdır. Bu struktur vahidlər fars dilinin leksikoloji fonduna yeni vahidlər bağışlamış, ədəbi üslub üçün mürəkkəb semantik əsaslara malik olan fiqurlar yaratmışdır. Nizaminin poemalarında şahmat oyununa aid olan bəzi struktur birləşmələrə diqqət yetirək:

a) بیدق از هر سو فروکردن (hər tərəfdən piyadani hərəkətə gətirmək)

Struktur: **isim+qoşma+əvəzlik+qoşma+mürəkkəb feil**

چند ازین قصه جستجو کردم

بییق از هر سوئی فروکردم

(*Bir qədər bu məsələni araşdırdım (axtardım), /
Hər tərəfdən piyadaları hərəkətə gətirdim*) [1 s. 647]

Beytin linqvopoetik aspektdən araşdırılması oyun adları və atributlarının istifadəsinin məqsədlərini aydınlaşdırır. Əvvəla beytdə ikinci misrada şahmatda istifadə olunan piyada fiqurunun klassik adı “بییق” fiquru nəzərə çarpır. O tək görünsə də, sintaksis kompleksin tərkib hissəsi kimi istifadə olunmuşdur. Burada yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi “بییق از هر سو فروکردن” Nizami tərəfindən qəlibləşdirilmiş bir poetoloji fənddir. Nizami bu yolla şahmatda tətbiq edilən hərəkəti təsvir etməklə yanaşı, şahmatdakı gedişata deyil, həyatı prosesə diqqəti cəlb etmişdir. İnsanların müəyyən problemlər qarşısında çətinliyə düşməsi və çətinliyi araşdırdıqdan sonra müəyyən yollara əl atması oyunların dili ilə izah edilmişdir. Ən kiçik fiqur kimi piyadanın irəli oynanılması problemlərin həllində ən kiçik addımlarla irəliləməyi göstərir.

b) **بییق افکندن** (piyada ilə irəliləmək, piyadanı hərəkətə gətirmək)

Struktur: **isim+feil**

مرا پیلی سزد کورا کنم بند

تو شاهی برتو نتوان بییق افکند

(*Mən fil tək haranı bağlasam yaraşar, / Sən ki şahsan, sənin
üzərinə piyada ilə gəlmək olmaz*) [1 s.647]

Nizami başqa bir yerdə yuxarıda qeyd etdiyimiz daha uzun sintaktik formanın əvəzinə daha qısa “بییق افکندن”dən istifadə edir. Beytdə şahmata aid olan üç fiqurun klassik adları qeyd olunur. Orta fars dilindən daxil olan fil fiqurunun adı “پیل” və piyadanın “بییق”, şahın adı isə “شاه” formasında istifadə olunmuşdur. Burada bir şahmat fəndinə işarə edilmişdir. پیل+بند forması şahmatda istifadə olunan fil bəndi və ya fil tələsini xatırladır. Digər tərəfdən şahın üzərinə piyada getməyin mümkün olmadığı göstərilmişdir.

c) **به چوگان بردن** (dəyənək vasitəsi ilə topa ələ keçirmək və ya rəqibdən almaq)

Struktur: **önqoşma+isim+feil**

آدم نوزخمه در آمد پیش

تا برد آن گوی به چوگان خویش

(*Qarşıma xam biri çıxaraq, / Topu öz çövkəni ilə əlimdən aldı*) [2 s.344]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. دهخدا علی اکبر. لغتنامه. زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی. تهران. ۱۳۸۳.
2. نظامی گنجوی. کتاب کلیات خمسه. انتشارات داریوش. تهران. ۱۱۶۸ ص.

**THE ROLE OF COMPONENTS AND NAMES OF CLASSIC GAMES
IN ENRICHING NIZAMI GANJAVI LANGUAGE**

Research on classical examples shows that in the creativity of a number of classical poets, many units of semantic and linguistic combinations have been used that are related to the names of games and their components. From the first point of view, the translation of these words that have idiomatic movement in such a way that it is done in a normal way, their definition in the main meanings in terms of the subject of the poem is not compatible with the general desire. Many poets as Nizami Ganjavi continue to use the terms of this classical field and in this way have enriched the Persian language and also created new themes for classical poetry. After Nizami, a number of writers used these poetic elements and imitated him. "Khamasa" is one of the treasures in which the elements of games and the names of their components can be found in different meanings.

MİR CƏLAL YARADICILIĞINDA NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏNƏNƏSİ

Klassik hər gələn nəsillə, tarixi epoxa ilə yenidən doğulduğu kimi, əsərlərinin hər yeni nəşri ilə də yenidən, xalqın ədəbiyyatının üzünə çıxır. Bu mənada XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassikləri içərisində yaşadıkları rejimlə mücadilədə yazıb-yaratmış, milli xislətlərinə müvafiq olaraq öz fikir və ideyalarının çox zaman gizli şəkildə sətiraltı və mətnaltı tarixə yadigar qoymuşlar. İndi elmin əsas vəzifəsi müstəqilliyin verdiyi imkanlardan maksimum səmərəli istifadə edib klassiklərə yenidən qayıtmaq, onların ehtiyatla dediklərini sərbəst açıb tarixilik kontekstində izah etməklə xalqa çatdırmaqdan ibarətdir.

Görkəmli klassiklərimiz olan Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi və s. yaradıcılığından bəhrələnən Mir Cəlal hekayələrində güclü ümumiləşdirmə, xalq yaradıcılığından bəhrələnmək, həyat həqiqətlərini mənfi və müsbəti ilə görmək bacarığı, zəhmətin tərənnümü müşahidə olunur. Yazıçının yaradıcılığında Nizami Gəncəvi ənənəsi və həyatı duya və duyduca bilməsi hiss olunur. Nizami Gəncəvi yaradıcılığına müraciət edən ədib bir neçə dəfə "Fitnə" mövzusu üzərində işləyib. Nizaminin "Yeddi gözəl" poemasında həm Bəhram Guron, həm də Bəhramın hələ şahzadə ikən sevdiyi yeddi gözəlin sərgüzəştləri təsvir olunur. Romanın maraqlı epizodlarından biri Bəhram ilə Fitnə arasında baş verən əhvalatdır. Nizami bu parçada dünyada heç bir şeyin çətin olmadığını, çalışmaq, adət nəticəsində insanın hər bir işi bacaracağını göstərmək istəmişdir. Bu parça yazıçı Mir Cəlal tərəfindən nəsrə çevrilmişdir. Hekayə 1955, 1962, 1966, 1978-ci illərdə kitab halında çapdan çıxmışdır. Ədib Nizami yaradıcılığında Fitnə hekayəsindən əlavə digər mövzulara da toxunub. 1947-ci ildə "İki rəssam", 1969-cu ildə "Kərpickəsən", 1973-cü ildə "İlin fəsilləri", 1976-cı ildə "Xeyir və Şər", mövzularına aid kitabları çapdan çıxmışdır. Bundan əlavə *Mir Cəlalin Mübariz Əlizadə ilə birlikdə 1953-cü ildə Azərbaycan ədəbiyyatı jurnalında rus dilində nəşr etdirdiyi "Böyük Azərbaycan şairi və mütəffəkkiri Nizami Gəncəvi" adlı məqaləsində Nizaminin həyat və yaradıcılığında, milli mənsubiyyətindən, "vətən sevgisi" və "vətənpərvərlik" anlayışlarından söhbət açılır* [204, 75-77].

Akademik İsa Həbibbəyli Mir Cəlal hekayələrinin səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında belə qeyd edir: "Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik hekayənin əsas yaradıcıları sırasında Mir Cəlalin böyük yeri vardır. Bu cəhətdən "Molla Nəsrəddin" məktəbinin ədəbi ənənələrinə xüsusi ehtiramla yanaşan Mir Cəlal Azərbaycan hekayəsini yaşadığı epoxanın mövzuları və mətləbləri ilə zənginləşdirmişdir. O, formaca klassik və məzmunca yeni reallıqları ifadə edən Azərbaycan hekayəsinin mükəmməl nümunələrini yaratmışdır. Sadəlik, təbiilik, həyatilik, tərbiyəvilik Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Onun qələmindən çıxmış sadə insanların obrazları adi adamları real həyatda olduğu kimi və mənəvi-psixoloji cəhətdən ümumiləşmiş şəkildə oxucuya çatdırır. Bu mənada hekayələr kitablarının müxtəlif illərdə

“Həyat hekayələri” (1945), “Sadə hekayələr”(1955) adları ilə nəşr edilməsi təsadüfi olmayıb, Mir Cəlalın fərdi üslubunun özünəməxsusluqlarını əyani şəkildə əks etdirir. [1, 617].

Klassik sənətkarın ədəbi-tarixi mövqeyini təyin etmək, ədəbiyyat tarixindəki yerini düzgün müəyyənləşdirmək üçün yaradıcılığının ideya-bədii mahiyyətini qəhrəman konsepsiyasını, üslubunu tədqiq etmək lazımdır. Bu hər bir sənətkar haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Lakin klassikin irsinə tarixilik və müasirliyin vəhdəti nöqtəyi-nəzərində yanaşmaq əsərlərinin ədəbi-tarixi taleyini, nəşr tarixini, oxunma səviyyəsini bibliografik tərtib mədəniyyətini də öyrənmək olduqca vacibdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Həbibəyli, İ.Ə. Ədəbi şəxsiyyət və zaman / İ. Həbibəyli. - Bakı, 2017. - S.617.
2. Пашаева, М., Ализаде, М. Великий азербайджанский поэт и мыслитель Низами Гянджеви / М. Пашаева, М. Ализаде // «Литературный Азербайджан» литературно-художественный журнал. - Баку, 1953, октябрь, №4. – С.75-77.

Ayten Aliyeva

NIZAMI GANJAVI TRADITIONS IN MIR CALAL'S WORKS

This thesis describes writer's ability to feel traditions and life of Nizami Ganjavi in his works. Writer has repeatedly worked on the plot of "Fitna", referring to Nizami Ganjavi's creativity. Nizami's poem "Seven Beauties" tells about adventures of Bahram Gurun himself and about the seven beauties, whom Bahram loved, when he was a prince. Mir Jalal translated this work into prose. The story was published as a book in 1955, 1962, 1978.

Aidə Bəndəliyeva
Azərbaycan Tibb Universiteti,
e-mail: bandaliyeva@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TİBBİ DÜNYAGÖRÜŞÜ

Məlumdur ki, bütün Şərqdə olduğu kimi, Azərbaycanda da elmin bir çox sahələri poeziya, fəlsəfə, nücum, memarlıq, təbabət və dərmanşünaslıq, riyaziyyat, həndəsə, ilahiyyat, hüquq və digər sahələrin inkişafının intibah dövrü orta əsrlərə təsadüf edir. Əbül-üla Gəncəvi, Fələki Şirvani, İbrahim İbn Əli Naccar Xaqani, İbn Yusif, Şeyx İlyas Nizami Gəncəvi, Qətran Təbrizi, İmaməddin Nəsimi, Ömər Osman oğlu və digər orta əsr mütəfəkkir-alimləri dünya mədəniyyət xəzinəsinə zəngin töhfələr bəxş etmişlər. Çox maraqlıdır ki, Azərbaycan şair və aşıqları təbabətin nailiyyətlərini, təbabət xadimlərini və onların ecazkar şəfa bəxş edən dərmanlarını öz şerlərində məharətlə təsvir edirdilər [1;2]. Dünya mədəniyyət xəzinəsinə misilsiz əsərlər bəxş edən dahi Nizaminin tibbi görüşləri, profilaktikaya aid məsləhətləri, məzəc nəzəriyyəsinə münasib X-XIII əsrlərdə elmin bütün sahələrində əldə edilən böyük nailiyyətlər sonrakı elmi tərəqqinin əsasını təşkil etdiyi üçün, onların öyrənilməsi tək ədəbi mühit üçün deyil, təbabət sahəsində də tarixi biliklərin öyrənilməsi baxımından son dərəcə vacib və aktualdır.

Türk dilindən başqa ərəb və fars dillərini də mükəmməl bilən dahi Nizaminin yunan dili ilə də tanış olduğu, həmçinin tarix və fəlsəfəni, astronomiya, tibb və həndəsə elmlərini yaxşı mənimsədiyi əsərlərindən aydın görünür. Yaradıcılığa lirik şerlərlə başlamış şair böyük divan yaratmış, qəzəl və qəsidələr müəllifi kimi şöhrətlənmişdir. Lakin Nizami dünya ədəbiyyatı tarixinə məsnəvi formasında yazdığı beş poemadan ibarət (“Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə”) “Xəmsə” (Beşlik) müəllifi kimi daxil olmuşdur [6].

Nizaminin əsərlərində təbabətə dair çox sayda fikirlərə təsadüf olunur. Buna görə də onun tibbi dünyagörüşü böyük maraq kəsb edir [4]. Şair təbabəti, o cümlədən həkimləri yüksək qiymətləndirmişdir. O “Leyli və Məcnun əsərində oğlu Məhəmmədə nəsihətində göstərir ki, dünyada olan elmlər içərisində ancaq iki elmin göbəyi insanlığa xidmət naminə xeyirxahlıqla kəsilib. Bunlardan biri fiqhdirsə (hüquq), digəri təbiblikdir.

*Göbəyindən ənbər ətri gələn iki elm varsa,
Bunlardan biri fiqhdirsə, biri də həkimlikdir.
İnsanları öldürən həkimlərdən deyil,
İnsana can verən İsa nəfəsli həkim ol!*

Bu fikirlərlə Nizami həkimləri məsuliyyətli, öz peşəsini sevən, insanlara yalnız şəfa bəxş edən bir xilaskar olmağa çağırır [5].

Nizami Gəncəvinin bir çox əsərlərində, məzac və profilaktika, pəhriz sahəsində tibbi görüşləri heyrət doğurur. Nizaminin “Xəmsə”-sində dərmanlar bərəsində geniş yazılar vardır. Şair “İskəndərnamə”də yazır: “Baş ağrısı üçün mütlək gızılgül suyu (güləb) vacibdir.”

*Dərdə əlac edən təbib heç zaman
Tapmamış və tapmaz ölümə dərman.*

Səhhət və təbabət haqqında Nizami Gəncəvi deyir:

*Məzac itirərsə, yolunu əgər,
Səlamətlik ələ çox çətin düşər.
İştahla olduqca yemək-içməyin,
Dodağında gülüş olacaq şirin.
Az yeməkdən kimsə qızdırmaz, ancaq
Çox yeməkdən gündə yüzü ölür, bax.
Haramdır ələfi tarac eyləmək,
Bədəni dərmana möhtac eyləmək*

Psixi və emosional təsirlərin mühüm əhəmiyyətini sübut etməklə o, öz “Sirlər xəzinəsi” kitabında iki həkim arasında olan elmi mübahisədən danışır. N.Gəncəvinin əsərlərində ana xətt təşkil edən elmlə poeziyanın vəhdətinə əsaslanan ədəbi-fəlsəfi baxışlarla paralel təbabət və təbiətşünaslıq problemləri poetik dildə müfəssəl əks olunub [3]. Bu mənada Nizami Gəncəvi poeziyasında onun tibbi dünyagörüşünün gələcəkdə daha geniş və ətraflı şəkildə təhlil edilərək, qiymətli mənbə kimi öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan folkloru antologiyası: (Göyçə folkloru). – Bakı: Səda, – 2002.
2. Azərbaycan xalq əfsanələri / tərt. ed.: S.P. Paşayev. – Bakı: Yazıçı, – 1985. – 288 s.
3. Bəndəliyeva, A.A. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında tibbi mövzular // Azərbaycan tibb elminin tarixi problemləri I Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı, – 1-2 fevral, – 2005, – s. 78-81.
4. Əkbərov, R.F. Nizami Gəncəvinin tibbi-fəlsəfi və sosial-ekoloji görüşləri / R.F.Əkbərov. – Bakı: Mütərcim, – 2004. – 176 səh.
5. Məmmədov, V.Q., Bəndəliyeva, A.A. Orta əsr Azərbaycan alimlərinin yaradıcılığında bioetikanın təzahürü // – Bakı: “Dirçəliş – XXI əsr” (Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Mənasibətlər İnstitutunun elmi nəşri), – 2011. №160-161, – s. 310-315.
6. Nizami Gəncəvi. Seçilmiş əsərləri / Nəşrə hazırlayan (əski əlifbada) M.Sultanov. – Bakı:Yazıçı, – 1993. – 163 s.

MEDICAL WORLDVIEW IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI

Interesting facts about medicine were reflected in the works of the great thinker and poet of the 12th century in Azerbaijan, Nizami Ganjavi . His work “ Iskendername”, “Leyli and Majnun, “ is an Nizami Ganjavi artistic expression of medical thoughts about drug therapy. The well-known Azerbaijani poet commented on his medical views in own poems. In particular, he provided advice on the treatment of disease and health protection in his work.

UOT: 82 (091)

Zaur Orucov

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: zaurorucl@gmail.com

NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNİN M-156 ŞİFRLİ ƏLYAZMA NÜSXƏSİNİN CİLDİNİN BƏRPASI HAQQINDA

XII əsr böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” sinin istər bütöv şəkildə, istərsə də ayrı-ayrı poemalarının əlyazma nüsxələri Avropanın, Şərqi ən böyük kitab xəzinələrində digər müəlliflərin əsərlərinin nüsxələrindən daha çoxdur. Şairin əsərlərinin hər əlyazma nüsxəsi paleoqrafik xüsusiyyətlər və bədii tərtibat baxımından maraq doğurur. Demək olar ki, hər nüsxə qızıl suyu və parlaq boyalarla zərif ornamentlərlə möhtəşəm şəkildə işlənmişdir.

Bu əlyazmanın günümüze gəlib çatan hissəsindən görünür ki, kitab halına gətirilərkən bir sıra dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Naqis hissələri zaman içində başqa növ əlyazma kağızından istifadə etməklə kitab halına salınmışdır.

Belə ki, əlyazmada kitabın hissələrinin fərqli dövrlərə aid olduğunu kağızların çeşidindən anlamaq mümkündür. Kağızın tərkibini meydana gətirən üsürləri diqqətə alaraq onun növünü və aid olduğu zamanı təyin etmək mümkündür. Əlyazma kağızları tarixdə “Buxara”, “Səmərqəndi”, “həriri-hindi”, “dövlətadabi”, “xəşəbi”, “xanbalıq”, “abi frengi”, “kişmiri”, “Həriri”, “nizamşahi” və başqa adlar ilə məşhur olmuşdur. Bildiyimiz kimi əlyazma əsərlərinin kağızları xüsusi üsullarlarda istifadə edərək əl ilə hazırlanırdı. İslam tarixində ilk kağız hazırlayan müəssisə Harun Rəşidin dövründə h.178 (794-95) ildə Bağdadda qurulmuşdur (4). Xüsusi ilə “buxara kağızı “ emal zamanı içərisində baş verən boşluq və ya nahamar səthi məlum hadisə idi. Onun üçün bu kağızlar birbaşa yazıya əlverişli deyildi . Bu növdən olan kağızlar xüsusi rəngləmə və hamarlaşdırma prosesindən keçirilirdi. (2, s.285)

Əsərin üç bölümündən birində (78b- 177b) yuxarıda bəhsini keçən kağızlardan – “buxara” növündən istifadə olunmuşdur. Digər hissələrində isə, “1a-77a, 178b-248b” “Xəşəbi “ adlanan kağızlardan istifadə edilmişdir. Əlyazma kağızları, adətən rəngli olub ahərlidir. Rəng üçün vərəqlərə çay rəngi, soğan qabığı və digər rəng verən bitkilərdən istifadə edilirdi. Rənglənmiş kağızlara “ahər” adlanan məhlul sürülürdü. Ahərli kağızlar daşlardan və balıqqulağı kimi hamar səthə malik olan alət vasitəsi ilə cilalanırdı. Beləliklə, əlyazma kağızının səthi hamar olub, yazı yazmağa əlverişli hala gəlirdi.

Bu əsərin orijinal cild qapağı günümüze gəlib çatmadığı üçün onun dövrünə aid heç bir məlumat əldə edə bilmədik(1.s.121). Əsərin vərəqləri əslinə uyğun bərpa edildikdən sonra, dəftərlər tikildi. “Şirazə” hörgüsü sarı-qırmızı rəngli saf ipək iplə hörüldü.

Qapağı zoğalı rəngli keçi dərisindən istifadə etməklə klassik üsulda cildlənmişdir. Cildin tərtibatında “küncbənd və şəmsə” adlanan nəbatı medalyon qəliblərindən istifadə edilmişdir. Bu üsuldakı cildlər pres adlanan alətin köməyi ilə hazırlanmışdır. Küncbənd və şəmsə adlanan bəzək formalarının basılmış hissələrinə qızıl suyu (24 əyar) çəkərək nəbatı naxışların üzə çıxması təmin edilmişdir. Əsərin cildinin 4 hissəsində də yuxarıda sadaladığımız proseslər tətbiq edilmişdir.

1. Kitabın altını və üstünü örtən alt və üst qapaqlarına şəmsə, salbək, küncbənd və zəncirək çəkilməmişdir. Bu naxışları kiçik tiğlər əhatələyir.

2. Kitabın arxasını örtən dib hissəsində qızıl suyu ilə cədvəl çəkilməmişdir.

3. Kitabın ön qismini örtən alt qapağa bağlı , ucu üçkünc olub üst qapaqla kitabın iç qapağının arasına girən miqləb hissəsində işlənmiş “miqləb şəmsə”si yarım olduğu halda kitab bağlandıqda ön qisminin bəzəyi ilə bütövləşir.

4. Miqləbin qapağa bağlandığı, ona hərəkət etməsinə imkan yaradan sərtab hissəsində “Xəmsəyi Nizami” ifadəsi ərəb əlifbası ilə qızıl suyu ilə yazılmışdır.

Miqləb sərtabının içi dəri ilə örtülmüş və cildçinin qeydləri öz əksini tapmışdır. Kitabın forzasında “zərəfşan vərəq” istifadə edilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Каталог персидский рукописей, том III , «Елм»,- Баку, 2000.-446 с
2. Казиев А.Ю. Художественное оформление Азербайджанской рукописной книги XII-XIII веков .- 1977, -360 с.
3. ƏYİ. M-156.-N.Gəncəvi. “Xəmsə”
4. Zaur Orucov. Orta Əsr Əlyazmaları və Azərbaycan Mədəniyyəti Tarixi Problemləri,- Bakı.-2013.-s.253

Zaur Orujov

ON THE RESTORATION OF THE COVER OF THE MANUSCRIPT OF NIZAMI GANJAVI'S “KHAMSA” CODE M-156

The thesis deals with the restoration process of Nizami Ganjavi's “Khamisa” preserved under the unit code M-156 in the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS. The types of the papers which used for the manuscript are defined. In 2004, we prepared the cover of the book from the goat skin on the basis of the ancient methods of bookbinding. For the preparing of the bookbinding have been used the print with a Nabati ornament and the ashrafi gold.

UOT: 82.(091)

Xoşqədəm Mirzəyeva

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: khoshgadammirzayeva@gmail.com

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNİN M-156 ŞİFRLİ ƏLYAZMA NÜSXƏSİNDƏ TƏZHİB VƏ MİNİATÜRLƏRƏ BİR NƏZƏR

Dünya ədəbiyyatı korifeylərindən biri olan Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq irsi söz sənətinə yön verməklə yanaşı incəsənətin digər sahələrinə də istiqamət vermişdir. Bunlardan biri də miniatür sənətidir. Bütün şərq miniatür sənət məktəblərinin formalaşmasında, inkişaf etməsində Nizami əsərlərinin süjet xəttinin əvəzsiz rolu olmuşdur. Bu rəsm əsərləri XII əsrdən başlayaraq müxtəlif bölgələrdə, ayrı-ayrı mövzulara həsr olunmuşdur. Bu miniatürlər təkcə əsərin süjet xəttini deyil, həm də çəkildiyi dövrün estetik zövqünü də ifadə edir.

Miniatürlərin araşdırılması sənətsünaslıqda xüsusi yeri olan bir elm sahəsidir. Bu sahə Azərbaycan elmində yetərincə tədqiq olunmamışdır. Şərq miniatürləri üzrə ekspertlər həm miniatür məktəbləri üzrə, həm də mövzu olaraq “Xəmsə”nin süjet xəttinə aid dünya kitabxanalarındakı bütün miniatürlərin elmi şəkildə təsnifatlandırılmasını xüsusi dəqiqliklə aparılmışdır. Miniatürlər İngiltərə, Fransa, Almaniya, ABŞ və İranda müxtəlif kateqoriyalar üzrə araşdırılmışdır. Çox təəssüf hiss ilə qeyd edək ki, bu tədqiqatlarda Azərbaycanda saxlanılan əlyazmalardan dörd miniatür cəlb edilmişdir (Qaziyev tədqiqatlarına əsasən) (5, s. 190, s. 187, s. 203)

Azərbaycanda və eləcə də dünyada çap olunmuş miniatür kataloqlarında, əsasən, xaricdə saxlanılan əlyazmalara istinad edilmişdir. Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan cəmi iki əlyazmadan (M-156, M-207) üç miniatür rəngli şəkildə çap olunub oxucu kütləsinə təqdim olunmuşdur. (2. s. 34, s. 83, s. 84)

Bu əlyazmalardan biri olan M-156 şifrli kitaba qısa bir nəzər salaq. Əlyazma 32x23 sm ölçülərində olub 308 vərəqdən ibarətdir. Hər poema müxtəlif dövrlərdə yazıya alındığından kağız növü (xəşəbi, səmərqəndi, buxara), ölçü fərqləri mövcuddur. Poemaların düzülüşü: “Məxzənül-əsrar” 1a-26a; “Leyli və Məcnun” 28b-77a; “Xosrov və Şirin” 78b-118a; “Həft peykər” 119a-177b; “İsgəndərnamə” 178b 248b. Əlyazmanın 1a vərəqində 4 sütunlu qızılı çərçivə içərisində sərlövhə təzhibinin yeri boş qoyulmuşdur. Burada heç bir bəzək işlənməmişdir. Əlyazmada ilk təzhib 78b səhifəsindədir. Səmərqəndi kağızda 6 sütunlu qızılı, qırmızı (kinovar) və qara rənglərlə çərçivə içərisində çəkilmiş bu təzhib fon rəngi qızılı, açıq-çəhrayı, tünd göydür. Təzhibin başı tiğlə bəzədilmişdir, ancaq qismən səliqəsiz işlənmişdir. Miniatürlər 83a səhifəsindən başlayır. “Xosrov və Şirin” əsərində müxtəlif mövzuları əhatə edən 15 rəsm əsərinə rast gəlirik. Bunlar aşağıdakılardır; 83a iki kiçik ölçülü miniatür, 84b, 85b, 88b, 89b, 91a, 91b, 93b, 100a, 100b, 104a, 107b, 108b, 109a, 112a. Bu miniatürlərin Təbriz məktəbinə aid olması şübhəsizdir. Bunların içərisində 84a, 84b səhifələrindəki miniatürlər mövzu baxımından fərqlidir. Burada Şirin ağac üzərində duran balaca qəribə bir varlıqla söhbət edir. Həmçinin başqa miniatürlərdə qadın ətəyinin ənənəvi olmayan tərzdə (altdan rəngli şalvar üstədən şəffaf ətək) təsviri verilmişdir (89b, 91a, 91b, 100b, 104a və s.). Əlyazmanın ən incə detallı

sərlövhə təzhibi 119a vərəqindədir. Bu təzhib mətnin çərçivəsi uzunluğu boyunca olub, fonu qızılı, qara və göy rəngdədir. Yuxarısı tiğlə bəzədilmişdir. Təzhibin içində böyük, kiçik gül detalları (pənc, pambıq qozası və s.) ağ, qırmızı, mavi, sarı rəngdədir. Mətn dörd sütunlu qızılı haşiyənin içində yazılmışdır. Çərçivə arasında kiçik əsrəfi qızılla işlənmiş gül detallı halkarı bəzəyi işlənmişdir. 119a –dan 177 b-yə kimi bütün səhifələrin yuxarı və aşağı hissəsində qızıl gül detallı qızılla çəkilmiş köşəbəndlər əlyazmaya xüsusi gözəllik vermişdir. “Yeddi gözəl” əsərində 23 miniatür mövcuddur (126b, 127b, 129a, 130a, 131a, 131b, 132b, 133b, 134b, 135b, 136b, 137b, 138b, 139b, 140b, 142b, 144a, 145a, 148a, 155b, 156a, 158b, 161b, 167b, 169a, 170b, 171b). Bu miniatürlər çəkilmə texnikası, parlaq rəngləri, xırda detalların olmaması ilə “Xosrov və Şirin” əsərindəki rəsm əsərlərindən fərqlənir. Bu hissədəki əsərlərin hansı miniatür məktəbinə aid olması mübahisəlidir. Bəzi mənbələrdə İsfahan, bəzilərdə isə Məvəraünnehr və ya Herat məktəbinə aid olması bildirilir. (5.s.208, s.233) Buradakı əksər miniatürdə (13 miniatür) sağ tərəfdə küncdə xırda qeydlər var. Bizim fikrimizcə bu qeydlər rəsamların adları və yaxud obrazlar haqqında qeydlər ola bilər. Bu məsələ xüsusi tədqiqat tələb edir.

248b səhifəsində xırda ölçülü təzhib “İqbalnamə” əsərinin sərlövhə səhifəsində yer almışdır. Keçmə, düyümlü zəncərəklər əsrəfi qızıl ilə işlənmişdir. Təzhibin ümumi fonu göy rəngdədir. Xırda gül detallı incə rumi işlənmişdir. Bu əlyazmada “Sirlər xəzinəsi”, “Leyli və Məcnun” və “İsgəndərnamə”nin süjet xəttinə aid miniatür nümunəsi mövcud deyil.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Həsənzadə Cəmilə, Təbriz miniatür sənəti (XIV-XVI əsrlər), C. Həsənzadə.-”TEAS Press”.-2019.- 364 səh.
2. Nizami.Xəmsə miniatürləri, Bakı,-”Yazıçı”,-1982,-145 səh.
3. ƏYİ. M-156/156 “خمسه” نظامی گنجوی
4. Özkeçeci İlhan , Türk sanatında Tezhib. İ.Özkeçeci.-İstanbul,-2007,-312 səh.
5. Додхудоєва Л.Н «Поэмы Низами в средневековой миниатюрной живописи». «Наука»,-Москва, - 1985,- 326. с.
6. Казиев А.Ю Миниатюры рукописи «Хамсэ» Низами. Баку,-1964,- «ЭЛМ»,- 82 с.

Khoshgadam Mirzayeva

TAZHIBS AND MINIATURES IN THE MANUSCRIPT COPY (M-156) OF NIZAMI GANJAVI'S “KHAMSA”

The thesis describes the heading tazhibs and miniatures found in the manuscript copy of Nizami Ganjavi's “Khamsa” under the unit code M-156 preserved in the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS. The ornaments which used in the compilation of the tazhibs are specially looked through.

Tahirə Əliyeva

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: aliyeva.tahira@gmail.com

MƏHƏMMƏDƏLİ TƏRBIYƏT NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA

Görkəmli Azərbaycan alimi və ədibi Mirzə Məhəmmədli Tərbiyət (1875-1940) eyni zamanda ictimai xadim olmuş, XX əsrdə Azərbaycan xalqının azadlıq uğrunda apardığı mübarizəni alqışlamışdır. Dünyangörüşü etibarlı ilə maarifçi-demokrat olan M.Tərbiyət elmin bir sıra sahələrinə dair dəyərli əsərlər yazmışdır. Vətənpərvər alim araşdırmalarında doğma xalqın ədəbiyyatının, mədəniyyətinin tədqiqinə xüsusi fikir vermiş, zəngin ədəbi irsə malik bir xalqın övladı olmaqla fəxr etmişdir. Alimin irsinin tədqiqatçıları Qafar Kəndli və İsmayıl Şəms onun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeri barədə yazırlar: “M.Tərbiyətin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında görkəmli yeri vardır. Azərbaycan ədəbiyyatını və mədəniyyətini öz doğma kökünə və ümumdünya əlaqələrinə arxalanıb bütövlükdə öyrənmək şərəfi XX yüzillikdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarından daha çox Firidun bəy Köçərliyə, Həmid Araslıya və Məhəmmədli Tərbiyətə nəsis olmuşdur. Firidun bəy Köçərli, Həmid Araslı və Məhəmmədli Tərbiyət Azərbaycan klassik ədəbiyyatşünaslığının ən yaxşı ənənələrini davam etdirərək Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti barədə fundamental əsərlər yaratmışlar” (1, s.3).

Alimin ən diqqətəlayiq əsərlərindən biri üzərində 40 il çalışdığı “Danışməndani-Azərbaycan” əsəridir. Bu kitabda Azərbaycanın şair, yazıçı, filosof, təzkirəçi, ədəbiyyatşünas, rəssam, münəccim, mühəndis, memar, riyaziyyatçı, musiqişünas, nəqqaş, xəttat, tarixçi, səyyah, jurnalist, dilçi və maarifçi alimləri barədə məlumat toplanmışdır.

İlk dəfə 1935-ci ildə Tehranda çap edilmiş “Danışməndani – Azərbaycan”ın birinci cildi 419 səhifədən ibarət olmuşdur. Həmin kitabda Zərdüş, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Xacə Əbdülqadir Marağayi, Saib Təbrizi, Sadiq bəy Əfşar, Təsir Təbrizi, Mirzə Fətəli Axundzadənin həyat və b. yaradıcılığı barədə daha geniş araşdırma aparmışdır.

Kitabında dahi şairimizi Nizami Əbu Məhəmməd Nizaməddin İlyas ibn Yusif ibn Müəyyəd Gəncəvi adı ilə təqdim edən alim bir sıra İran tədqiqatçılarından fərqli olaraq onu qeydsiz – şərtsiz Azərbaycan şairi hesab etdiyini bildirir, dəfələrlə onu “Gəncəli şair” adlandırır. Nizamini adını çəkən orta əsrlər mənbələrinə müraciət edən M.Tərbiyət sənətkarımızın fars şeirinin inkişafına müstəsna dərəcədə təsir etdiyini xüsusi olaraq vurğulayır: “Azərbaycanın ən böyük söz ustası və mütəfəkkiridir. O, istisnasız olaraq hamının etirafına görə fars dilində məsnəvi yazanların başçısı və dastan yaradanların rəhbəri olmuşdur” (2, s. 256)

Görkəmli tədqiqatçı göstərir ki, Nizami Gəncəvinin “Məxzənül-əsrar” məsnəvisinə yüzlərlə İran və Hindistan şairləri nəzirələr və cavablar yazmışlar. Əmir Xosrov Dəhləvinin “Mətləlül - ənvar”, Əşrəf Marağayinin “Minhacül - Əbrar”, Haşimi Kirmaninin “Məzhərül - asar”, Ürfi Şirazinin “Məcməül - əbrar”, Məlik Quminin “Mənbəül - ənhar”, İtəbi Təkləvinin “Mənzərül - əbrar, Qasım Əsirinin “Riyazül - ənvar”, Ədhəmin “Rəfiqüs-salikin”, Zülalinin “Hüsni – gəlusuz”, Mövla Şeydanın “Dövləti – bidar” əsərləri bunlardandır.

Alim Nizaminin “Xosrov və Şirin” poeması barədə yazır ki, bu əsər Sasanilər dövlətinin iyirmi üçüncü padşahı Xosrov Pərviz və onun sevgisi Şirin haqqında rəvayətin özünəməxsus şəkildə şərhidir. Tədqiqatçı bu əsərə də yazılmış çoxsaylı nəzirələrdən bəhs edir. Məhəmmədəli bəy yazır ki, Nizamidən sonra yüzlərlə İran və Hindistan şairi bu dastanı nəzmə çəksələr də fəsahtə də səlislikdə, rəvanlıq və gözəllikdə onların heç biri dahi şairimizin əsəri səviyyəsində deyil. M.Tərbiyyət Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poeması haqqında yazır ki, bu əsərin mövzusu vaxtı ilə ərəblər arasında yayılmış rəvayətlərdən götürülmüşdür. Dastanı birinci olaraq nəzmə çəkən Nizami olmuşdur. İran və Hindistanın söz ustalarından bir çoxu Nizaminin izi ilə gedərək onun məsnəvisinə nəzirə yazmışlar (2, s.259)

Alim göstərir ki, Nizaminin dördüncü məsnəvisi “Həft peykər” (“Yeddi gözəl”) əsərinin əsas mövzusu Sasani rəvayətlərindən götürülüb. Baş qəhrəman Bəhram Sasanilərin on dördüncü hökmdarıdır. Bu əsərə yazılan çoxsaylı nəzirələr içində türkdilli cavablar – Ə. Nəvainin “Səbə səyyarə”, Lameinin “Həft peykər”, Ətəinin “Həft xan”, Alinin “Həft məclis” əsərləri xüsusi olaraq qeyd edilmişdir.

M.Tərbiyyət Nizaminin “İskəndərnamə” poeması haqqında bildirir ki, burada yunan hökmdarının Qafqaza gəlməsi məsələsi yunan müəllif Kalstensədən götürülmüşdür. Onun əsərinin əslisi itə də süryani, ərəb, həbəş, türk və fars dillərinə tərcüməsi qalmışdır.

Alim Nizaminin istər lirik-aşıqanə şeirlər, istərsə də qəhrəmanlıq dastanları yazmaqda bütün digər sənətkarlardan üstün olması barədə yazır: “Nizami Gəncəvi həm aşiqanə, həm də həmasi şeirdə misilsiz usta olmuş, döyüş meydanına, eləcə də şənlik məclisinə uyğun olan sözlər və ifadələr işlətməkdə incə və zövqə yatan, bədii, mənalı, məzmunlu, gözəl və zövq verən istiarələr, təşbihlər yaratmaqda hadisələri, eləcə də təbiət mənzərələrini incəlikləri ilə təsvir etməkdə həddən artıq məharətli olmuşdur. (2, s.261).

M.Tərbiyyət Yaxın və Orta Şərq şairlərinin Nizami Gəncəviyə böyük ehtiramını xüsusi olaraq qeyd etmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Kəndi Qafar, Şəms İsmayıl. Böyük Azərbaycan alimi və ədibi Mirzə Məhəmmədəli Tərbiyyət Ön söz. Danişməndani - Azərbaycan. Tərcümə edən: İsmayıl Şəms, Qafan Kəndli, / Bakı, - Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, - 1987, - s. 3 – 16.

2. Tərbiyyət Məhəmmədəli. / Danişməndani - Azərbaycan Tərcümə edən: İsmayıl Şəms, Qafan Kəndli, - Bakı: / Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, - 1987, 464 s.

Tahira Aliyeva

MUHAMMAD ALI TARBIAT ABOUT NIZAMI GANJAVI

Muhammad Ali Tarbiat was a prominent Azerbaijani scientist and public figure of the XX century. He is the author of numerous works on the history of Azerbaijani literature. M. Tarbiat in his essay “Danishmendani - Azerbaijan” highly appreciated the work of the great Azerbaijani poet, the artistic features of his works, told about the poets of the Near and Middle East.

UOT: 81.

Adil Yəhyayev

Bakı Dövlət Universiteti

e-mail: adil.yahya2021@gmail.com

NİZAMİ GƏNCƏVINİN ƏSƏRLƏRİNDƏ FEİLİN ŞƏKİLLƏRİ MÖVZUSUNDA ARAŞDIRMALAR

Fars dilində fel qrammatik formaların geniş sistemi ilə səciyyələnir. Çünki ümumi və əsas sayılan kateqoriyaları sayılan şəxs, zaman və şəkil kateqoriyaları ilə bərabər fellərin həmçinin bir sıra xüsusi qrammatik (yaxud semantik-qrammatik, leksik-qrammatik) kateqoriyaları da vardır. Felin zaman kateqoriyası obyektiv mövcud olan zamanı təsbit edir. Başqa sözlə, qrammatik kateqoriya kimi zaman, istinad nöqtəsi olaraq icra olunan hərəkətin danışığ əsnasına olan münasibətini göstərir. Yəni, hərəkət danışığ əsnasından əvvəl icra olunubsa keçmiş, danışığ anında baş verirsə – indiki və ya danışığ aktından sonra baş verəcəksə – gələcək zaman adlanır. Qeyd edək ki, qrammatik zaman bu baxımdan astronomik zamandan fərqlənir.

Şəkil kateqoriyasının qrammatik formaları yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müxtəlif subyektiv münasibətin həqiqi reallığını yalnız cümlə tərkibində, şəxs kateqoriyası ilə vəhdətdə tapır. Fellərin şəkilləri vasitəsilə iş görənlə (subyektlə) hal, hərəkət arasındakı əlaqənin həqiqiliyi əks olunur və subyektiv hərəkətin icra olunub-olunmamasına müəyyən münasibətini əks etdirir. Ayrı-ayrı fel şəkilləri subyektin hərəkətin icrasında iştirakı haqqında məlumatın gerçəkliyi nə dərəcədə əks etdirməsi, hərəkətin icrasının zəruriliyi, labüdlüyü, arzu olunması, müəyyən şərtlə bağlılığı və s. kimi hallarda meydana çıxır.

Nizami Gəncəvinin böyük həcmli poemalarının dili üzərində aparılan tədqiqatlardan belə qənaətə gəlmək olar ki, bu böyük dahinin dili nəinki öz dövrünün poeziya və nəsr dilindən fərqlənmişdir, hətta fars ədəbi dilinin zənginləşməsində böyük xidməti olmuş, bu dilin bütün qrammatik normalarına tamamilə cavab verə bilmişdir. Məlumdur ki, nəsr əsərləri dövrün kətibləri tərəfindən köçürülərkən müəyyən dəyişikliklərə uğramışsa da (müasir qrammatik qayda-qanun müəyyən sözlər üzərində aparılmışsa da) poemalar üzərində bu cür dəyişikliklərin aparılması qeyri-mümkün olmuş, şairin orijinal dəsti-xətti mühafizə olunmaqla bizə gəlib çatmışdır.

Bu baxımdan feil şəkillərinin tarixi aspektdə öyrənilməsində Nizami Gəncəvinin dili çox maraqlı və əhəmiyyətli mənbələrdən biri kimi qeyd edilməlidir.

Müasir fars dilində artıq sabitləşmiş bəzi fel şəkillərinin klassik dildə formalaşma prosesi keçirməsi halı Nizami Gəncəvinin əsərlərində açıq-aydın özünü göstərir. Qeyd olunmalıdır ki, şairin əsərlərində müasir fars dilində arxaıqlaşmış və artıq ədəbi dildə işlənməyən formalara da təsadüf edilir.

Nizami Gəncəvinin əsərlərində felin subyektiv şəkillərinin həm ümumi, həm də spesifik cəhətlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə dissertasiyada klassik fars ədəbiyyatının başqa nümunələrindən də nümunələr verilir, yeri gəldikcə başqa qohum dillərlə müqayisə aparılır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Həmdullah Mustoufi Qəzvini. Tarix-e qozide. Ba-hətmam dr. Abdilhuseyn Nəvayi. Tehran: Çapxane-ye sephar, 1342, 814 s.
2. Həmdullah Mustoufi Qəzvini. Tarixi-qozide. Əlyazma. AMEA-Əİ. M-269, s. 1a303b
3. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendi. Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr III ciltler. Çev. Ahmed ATEŞ. Ankara, TTK yayınları, 2020, 469 s.
4. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı, "Lider nəşriyyat". 2004, 256 s.
5. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 288 s.
6. Nizami Gəncəvi. Sirlər Xəzinəsi. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 342 s.
7. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 392 s.
8. Nizami Gəncəvi. Yeddi Gözəl. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 336 s.

Adil Yahyayev

RESEARCH ON THE SUBJECT OF VERB PICTURES IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI

Research on the language of Nizami Ganjavi's large-scale poems suggests that the language of this great genius not only differed from the language of poetry and prose of his time, but also contributed to the enrichment of Persian literary language, fully meeting all grammatical norms of this language. It is known that although the prose works were copied by the scribes of the time (although the modern grammatical rules were based on certain words), it was impossible to make such changes on the poems, and the poet's original set has survived.

UOT: 82.(091).

Sona Xəyal

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

NİZAMİNİN TİBBİ-BİOLOJİ GÖRÜŞLƏRİ

Görkəmli Azərbaycan şairi, əsərləri ilə dünya ədəbiyyatı tarixində böyük şöhrət qazanmış, yaratdığı “Xəmsə” ilə özündən sonra gələn bir sıra klassik şairlərin yaradıcılıq yolunda mayak kimi yanan Nizami Gəncəvinin (1141-1209) 880 illik yubileyinin dünya səviyyəsində keçirilməsi hamımızda qürur hissi doğurur. Bu gün dünyanın bir sıra ölkələrində yubileyə bağlı elmi konfranslar, elmi sessiyalar keçirilir. Azərbaycanda isə bu yubileyi daha əhatəli keçirmək üçün bütün elm ocaqları səfərbər olmuşlar. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda da hələ ilin əvvəlindən yubileyə hazırlıq gedir. İnstitutumuzun bəzi əməkdaşlarının Nizami ilə bağlı nəfis şəkildə dəyərli kitabları çap olunmuşdur ki, bunlardan Nizami tədqiqatçıları akademik Teymur Kərimlinin “Nizami və tarix”, dosent Əzizağa Nəcəfzadənin “Xəvərnəq qəsri: tarix və bədii həqiqət” adlı kitablarını göstərmək olar.

İlin sonunda Əlyazmalar İnstitutunda keçiriləcək konfransa institutumuzun elmi əməkdaşları da öz töhfələrini verməyə çalışırlar. Biz də ixtisasımıza uyğun olaraq Nizaminin tibbi-bioloji görüşləri ilə bağlı bəzi məqamları açıqlamağa çalışdıq.

“Xəmsə”də alim şairin toxunduğu bəzi tibbi-bioloji fikirləri araşdıranda Nizaminin bu elmləri də dərinlən bildiyinin şahidi oluruq. “Sirlər xəzinəsi”ndə aşağıdakı beytdə şair həm təzad yaratmış, həm də yasəmənin göz xəstəliklərində məlhəm kimi istifadəsini diqqətə çatdırmışdır:

*Yasəməni də, tikan da çölə, düzə sancılar,
Biri gözə məlhəmdir, biri gözə sancılar. (s.133)*

Əsərdə “İki rəqib alimin hekayəti”ndə (s.117) Nizami iki alimin rəqabətindən bəhs edir və onlardan özünü güclü hesab edən biri zəhər hazırlayıb, rəqibini məhv etməyi məsləhət görür. Digər alim isə onun hazırladığı zəhəri içir və tez də özünə həmin zəhəri bədəndən çıxaran bitki ilə vanna hazırlayır, çomən kimi zəhərin təsiri itir və alim sağ qalır. Həmin alimsə rəqibinə bir gül verir ki, iyləsin, həmin gülü iyləyən alim özünü ölümdən qurtara bilmir. Burada şair həm də xeyirlə şərin mübarizəsində xeyrin qalib gəldiyini göstərir.

“Xosrov və Şirin” Nizaminin tibbi-bioloji görüşləri ilə zəngindir. Şair yazır:

*Haramdır ələfi tarac eyləmək
Bədəni dərmana möhtac eyləmək.*

Həqiqətən, insan bilə-bilə özünə baxmırsa, xəstələnirsə, dərmana möhtac olursa, bu günah sayılır. Çünki Allahın verdiyi hər bir nemətin, o cümlədən sağlamlığın da qədrini bilmək vacibdir. Bu mənada şairin xəstəlik yaradan amillərdən biri olan çox yemək haqqında dediyi

*Dünya nədir, düşün, acı-zəhrmar,
Az yeməklə ondan qurtarmaq olar.
Qarınqulu olma gücsüz bir qurd tək,
Yeməkdə belini qarışqa tək çək.
Məzac itirərsə yolunu əgər,
Səlamətlik ələ çox çətin düşər.
Az yeməkdən heç kəs qızdırmaz, ancaq
Çox yeməkdən gündə yüzü ölür, bax. (s.157).*

fikirləri də maraqlıdır. Qədim tibbi kitablarda xəstəlik törədən bir çox səbəblər göstərilir: çox yemək, çox içmək, toxqarına yemək yemək, gecə az yatmaq, gündüz çox yatmaq və s. (6)

*Bədəndə həddindən artıq olsa qan,
Neşərlə tökərlər onu damardan. (s.46).*

Ta qədimdən bədəni artıq qandan xilas etmək üçün qanalmadan istifadə etmişlər. Əvvəllər indiki iynələr olmadığından damarı neşərlə kəsib qan buraxardılar. Məhəmməd Nidai! Mənageün-nas” əsərində yazır: “...Baş ağrısı əlindən yana olursə, qan gələbəsindəndir, ilac: baş təməmindən qan aldırə ki, ol təməyə ya fəvc derlər və ya fəsəd və həcamət etdürə, filhal sakin olə...” Qan buraxmaq üçün də ayın müəyyən günləri vardır. Növbəti misralarda da qanalmamanın müalicə əhəmiyyətini göstərən şair “Gah bir neşə vurur, dərmandır deyə”; Qulağı çərtməkdir başın dərmanı” (s. 359) yazır. Qədimdə qan çoxluğundan, ya da qan təzyiqinin yuxarı qalxması zamanı baş ağrıyan zaman qulağın ardından qan alırlarmış.

Növbəti beytdə şair bədəndə öd artırən qidanın zərərindən bəhs edir və qızdırmalı halda halva yeyənin məzacında ödü çoxalacağını bildirir və insanlara dəyərli məsləhət verir:

*Əgər qızdırmalı yeyərsə halva,
Onun məzacında çoxalar səfra (s.140).*

İnsan qızdırmalı halda şirin, yağlı qida yeyəndə bədəndə öd artmış olur. Çünki, yağı yağ turşusuna çevirmək üçün çoxlu öd lazımdır. Qızdırmalı halda bədəndə su balansı pozulur, qan qatılaşır. Bu zaman öd də qatılaşır. Oksidləşmə prosesləri pozulur. Nə qədər ağır yeməklər yeyilərsə, bir o qədər oksidləşmə artır.

*Şirinlik, turşuluq varsa dünyada,
Nəyinə gərəkdir səfra və sövda. (s.279).*

İnsan bədəninə 4 qarışıq vardır: qan, bəlgəm, səfra (öd) və sövda (qara öd). Qan şirin, bəlgəm turş, öd acı və qara öd qələvi reaksiyalıdır. Bu qarışıqlardan birinin miqdarı azalsa və ya çoxalsa, insan xəstələnir.

“Xosrov və Şirin”də bioloji görüşlər də diqqət çəkir. Nizami yazır:

*Ağac əkdin, mütləq elə yerdə ək
Ki, yaqın biləsən o bar verəcək. (s.233).*

Bəzi ağaclar kölgəsevəndir, bəzilərinə çoxlu günəş enerjisi lazımdır. Bəziləri dağlıq yerdə yaxşı bar verir, bəziləri aranda. Burada torpağın növünün də böyük rolu vardır.

“Leyli və Məcnun”da az da olsa tibbi fikirlərə rast gəlinir. Şair İbn Səlamın xəstəliyindən bəhs edərkən həkimin ona pəhriz məsləhət gördüyünü, onunsa həkim sözünü saymadığı qeyd edir:

*Zərərli şeylərdən pəhriz etmədi,
Təbibin dediyi tolla getmədi.*

Daha sonra şair İbn Səlamın vəziyyətini şərh edir, və insanları qorumaq üçün məsləhətlər verir:

*Xəstə qurtarınca tünd qızdırmadan,
Yenə pəhrizini pozduğu zaman,
Qızdırma bir daha gəldi bədənə,
Əvvəlki xıstəlik qayıtdı yenə.
Birinci yarayla zəif düşən can,
İkinci yarayla köçdü dünyadan. (s.242).*

“Yeddi gözəl” də şair insan bədənində sövdanın artması ilə baş verən malxulyadan bəhs edir, quru havada sövdanın artmasına, xəstəliyin şiddətlənməsinə və xəstənin vəziyyətinə işarə edir:

*Mizacımda mənim sövda var gerçək,
Havalar qupquru, yol kimsəsiz, tək.
Olmazmı bu yerdə qorxunc xəyallar,
Öldürməzmi məni vəhməli hallar?
Qoy yatım, verməyim yol xəyallara,
Bu gecə qoy məni basmasın qara. (s.218).*

Məhəmməd Nidai yazır: “Cümlədən biri malxulyadır ki, dimağə mürtəfe’ olur, mə’nasi sövdavi xıltlər demək olur. Bu illət iki növ olur: biri səfra və ya qanın issi xilti göynədigindən olur, biri bəlgəm və ya sövda göynəməsindən souq xilt olur. Bu illət bir sövdavi nəcardır ki, dimağə mürtəfe’ olur, dimaği qarardır, pəs, dimağ qarənulıq içində qalır, nitəkim, safi həvadə tuman çökər. İlac budur ki, tavuq yağı dörd-beş kərrə isicıqlə başə dürtə, malxulyanı və sövdayı zaye’ edər. Biizni-Allah-Təala”.

Nizami əsərin digər bir yerində də insan bədənindəki 4 qarışıqdan bəhs edir:

*Dünyanın var iki darvazası gen,
Birindən boşalar, birindən dolar.*

*Uzunun üç, enin bir arşın torpaq,
Boyaq dükanında dörd küpsən ancaq.
Mədə hər tikəni yeməyə durdu,
Xilt alıb ona öz rəngini vurdu.
Brovuz geyinib o başdan-başa,
Dörd xiltədən alaraq , eylə tamaşa. (s.303).*

Əsərdə bəzi bitkilərdən bəhs edən şair zəfəranın məstediciliyini qeyd edərək yazır:

*Ürək açan olur sarı hər zaman,
Halvaya təm verər ancaq zəfəran.
Zəfəran sarıdır, aldırma, burax,
Onu yeyənlərin şadlığına bax. (s.176).*

“İskəndərnamə”də insanların sağlamlığının qeydinə qalmaq üçün bir sıra məsləhətlər verilmişdir:

*Kal əncir əzməklə əldə yumşalar,
Yedikdə boğazı dərhal qan alar. (s.42).*

Kal əncir ağzı, boğazı sürtür. Çox yeyilsə, sürtülmüş yer qızarır. Bəzən tam yetişməmiş ənciri iki bölüb bir-birinə sürtürlər, yəni yumşaldıb yeyirlər.

*Nə qədər susasan, istiyə düşsən,
Tələsik soyuq su içmə əsla sən. (s.214)*

İnsan istilərdə susayanda bədəndəki su buxara çevrilir və başa qalxır. Əgər bu zaman soyuq su içərsə, soyuqluq başa keçib xəstəlik yaradır. Deyirlər ki, soyuq su içmə, su başına çıxar. Nənəm həmişə istilərdə soyuq su içəndə əlini başına qoyub sıxardı. O zaman soyuqluq başa çıxmır.

*Elə də yuxusuz və ac qalma sən
Ki, bədən yorulub düşsün qüvvədən. (s.287)*

Allah-təala insan üçün normal yuxu və yemək rejimi qoyub. Çox yeyib yatmaq ziyanlı olduğu kimi, ac və yuxusuz qalmaq da bədən üçün ziyandır...

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Teymur Kərimli. Nizami və tarix.
- 2.Əzizağa Nəcəfzadə. Xəvərnəq qəsri: tarix və bədii həqiqət.
- 3.Nizami Gəncəvi. Sirlər xəsinəsi. Bakı-1981.
- 4.Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı-1982.

5.Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı -1982.

6.Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl.

7.Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə, Bakı-1982.

8.Məhəmməd Nidai. Mənafeün-nas. Bakı-2017.

Sona Khayal

MEDICAL-BIOLOGICAL MEETINGS OF NIZAMI

In “Xamsa” of Nizami Ganjavi, great Azerbaijanian poet, medical-biological ideas draw attention. The poet mentioned the efficiency of some herbs and illnesses in human’s body. At the same time, he gave advices to protect their healthy.

Nigar İbrahimli

AMEA N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

e-mail: nigar.ibrahimli.91@mail.ru

THE POETRY OF NIZAMI GANJAVI IN THE CREATIVE WORKS OF AZERBAIJAN ARTISTS (FROM THE COLLECTION OF AZERBAIJAN NATIONAL MUSEUM OF ARTS)

More than medieval history has marked a close exploration of the great heritage Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi. Not only writers, literary scholars, but also artists from different spheres of art have shown interest in the creative work of the poet. Since the 13th century, many of the masters of the East have sought inspiration in “Khamisa” by Nizami, embodying poetic plots in the form of miniatures. Special merit belongs to the Tabriz School of Miniaturists, the apex of creativity achieved in the 16th century. The best miniatures of Tabriz school for “Khamisa” were created by Sultan Mohammed, Mir Musavvir, Mir Seyid Ali, Mirza Ali, Muzaffar Ali. The artwork of these artists was an indicator of the growth development of the national fine arts. The Nizami poems began to be illustrated shortly after the completion of “Khosrow and Shirin” and “Haft Peikhar” (Seven Beauties). Medieval artists were far from studying the plotline in detail because they wanted to create a visual artistic image every of generation of miniaturists invested in the depiction of traditional stories, and the attitude to them varied. Motives of “Khamisa” illustrations of book were developed both in XVII - XVIII centuries and in a later time. The works of Nizami “Seven Beauties”, “Leili and Medjnoun”, “Iskendarama” and “Treasure Trove of Mysteries” were inspired by historical novels, plays, and stories about the life and creativity.

In the museums of many nations portraits, art carpets, occupied the honorary place embroidery reflecting the world of creations of the poet. Along with the National Museum of Azerbaijani Literature, in the collection of the National Museum of Arts has a prominent place in the art works of the best Azerbaijani graphics artists inspired the immortal heritage of Nizami. We may relate to them the artworks Aliagha Mammadof, Kazım Kazımzadeh, Elmira Shahtahtinskaya, Sara Manafova and others. The artworks of the artists were based on the literary works of the poet and were intended for exhibition in the museum. One of such graphic author was Aliagha Mammadov. He entered the history of Azerbaijani fine art as the first professional designer. Selected episodes from the poem “Leyli and Medjnoun” - illustrations “Medjnoun with his father in the desert (1944)”, “Medjnoune at Leyli’s grave” (1941), illustration of the philosophical poem “The Treasury of Secrets”, narration – “The Conversation of two owls” (1940). Successful illustrative series for Nizami were also created by the artist Kazym Kazymzade, in whose work the decoration of literary works occupied a important place. The artist, characteristic to him in a realistic manner, created a series of illustrations to the poem “Iskenderame”- “Fitne”, “Magic Ring”, “The Treasure of Mysteries” – “Sultan Sanjar and Old Lady”(1986), “Khosrow and Shirin” – “Meeting of Khosrov and Shirin” (1986), as well as a series of illustrations to the poet’s rubai. In all the works mentioned

above- it is possible to feel the development of literary images and decorative manner of the image. With the development of realistic traditions, the approach to illustration is changing. During the years, Azerbaijani book graphics became an increasingly independent art form with a special artistic language, which united in itself picturesquely - voluminous manner and notionally - decorative elements of an image. The eminent artist of national art Mikayil Abdullayev often illustrated works of oriental poets, but the special attention of the artist was noted genius of Nizami. The artist created a number of paintings, miniatures, mosaic paintings, drawings and watercolors on the theme of the poem "Khamsa".

His series of illustrations of poetry were distinguished by individuality and decorative plastic, which introduced a novelty to the traditions of miniature. Illustration is a living form of representation of literary images in a visual form. One of such prominent paintings and graphics, the author of monumental paintings on the theme of Nizami's art and world culture is Ogtay Sadigzade. Particularly interest are the illustrations of the children's book "Fitna", based on the poem "Seven Beauties". In the drawing of illustrations to "Fitna", the artist sought to protect the beauty of folk poetry and folklore.

In his works, the simplicity of the drawing is consistent with the poetic atmosphere of the work. One of the well-known authors of poster and easel paintings, whose work touches upon the themes of peace and peoples' friendship, which depicted the cultural and scientific figures of Azerbaijan who lived and created in the Middle Ages.

One of such artwork exhibited in the museum is a portrait of the poet Nizami, where we can felt the individual style of the artist. She skillfully conveys the artistic image, greatness and psychological traits of the character of the portrait. Also in the exhibition hall of Azerbaijani graphics, you can find unusual works of Sara Manafova on the theme of poetry of the great artist. The artistic personality of the author gave unexpected results due to her care and love of rich traditions reflected in the fine art of the East. Manafova's art works reveal to a wide world audience a symbolic image and wisdom of Eastern poetry. Images of sketches of the compositional solution of her works filled with traditions of medieval miniatures, do not "destroy" her structure, but on the contrary strengthens his sense of harmony and integrity. At the exhibition held in Moscow, the artist first created illustrations (1982-1986) based on the poem "Seven Beauties"- "Slavic Beauty" and "Chinese Fairy Tale", dedicated to the work of the great Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi. In each stories of the poem, "Seven Beauties" Nizami gives the flowers symbolic meanings. For example, the author writes about green color: "Everything in the world, everything that glows, is reflected in green light». The green here is the symbol of life. Although Sara Manafova's paintings are small, he managed to convey the greatness of human redesign based on the humanistic ideas of the great Nizami. In the S. Manafova's creative works, miniatures of the 20th century reflected the national wealth and long-term experience of the people. Despite the variety of means and methods of illustration, the choice of themes and type of characters poems Azerbaijani artists, which enriched the art museum collection, remains a source of inspiration for these artists. The greatness and genius of the creator changes the degree of its influence on future generations, modern values, qualities of spiritual heritage. In this sense, the horizons of influence Nizami Ganjevi's art have proved to be boundless. Every artist involved in the world of creations Nizami sought to borrow for himself something from the inexhaustible treasure of his creation.

References:

1. <http://www.anl.az/el/emb/nizami/eserleri/eserleri/i-39526.pdf>
2. <http://focuscountry.fellowship.istanbul/assets/images/nizami-gencevi-book.pdf>
3. http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00ghalib/texts/txt_chelkowski_1975_nizami.pdf
4. http://anl.az/el_en/a/ar_ng.pdf

Nigar İbrahimli

NİZAMİ GƏNCƏVINİN ŞEİRLƏRİ AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA

Məqalədə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin şeirlərindən ilhamlanaraq əsərlər yaratmış sənətkarlar haqqında məlumat verilmişdir. Məqalədə qeyd olunan sənətkarlar nəinki Nizami Gəncəvinin şeirləri, həm də onun poemalarının süjeti əsasında da müxtəlif sənət əsərləri yaratmışlar.

UOT: 821.512.162.

Əzizə Ələkbərova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: aalekberli@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA ALİM MÖVZUSU

Güclünün yanına güclünü göndər,

Alimin üzünü alimə döndər

Müasir dövrdə ədəbiyyatın həm keçmiş, həm də modern nümunələrinə millətçi kimi yanaşma qəbul edilmir. Artıq dünya standartları ilə forma və məzmunca səsleşən əsərlərin qloballaşması prosesi davam edir. XXI əsrdə yaşamağımıza baxmayaraq Azərbaycan ədəbiyyatında yeganə Nizami Gəncəvi irsi, əsərləridir ki, daha çox dillərə tərcümə edilmiş, əsərlərinə müxtəlif ölkələrin ədibləri tərəfindən nəzirələr yazılmış, hazırda da tədqiqatçılar tərəfindən irsi araşdırılır, yaradıcılığına yeni-yeni yanaşmalar yaranır. Mövzu rəngarəngliyi cəhətdən zəngin olan Nizami əsərlərinin və “Xəmsə”sinin əsas mövzularından biri də alimdir. “Sirlər xəzinəsi” poemasında hansısa bir alimin adını çəkməsə də “Yaradılışın hüsnünə dair” səkkizinci söhbətdə qədim yunan ensiklopediyaçı alimi, filosofu Ərəstunun (Aristotel) yaradan və yaradılmışlar arasındakı fəsilələri öyrənmək üçün icad etdiyi on qatlı əql nəzəriyyəsindən bəhrələnmişdir.

Milli ədəbi ənənələrin olmadığı bir dövrdə şairin uzaqgörənlik edərək problemlərə sosial kontekstdən yanaşması özünə xarici oxucu kütləsi formalaşdırmışdır. Cəmiyyətdəki “xəstəlik”lərin müalicəsi üçün Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında da öz qəhrəmanı vasitəsiylə bəşəriyyət, həyat, ölüm məsələləri ilə maraqlanır, elm adamlarının, alimlərin məsləhətlərini dinləməyə çağırır:

Büzürgümid adlı bir alim vardı,

Ağıl, istedadı güntək parlardı

və ya

Həndəsə elmində xariqə saçar,

“Məçəsti”, İqlidis sirrini açar.

Qədim yunan riyaziyyatçısı Evklidin yunan filosofu Bətlimusun (Ptolomeyin) astronomik məlumatlardan bəhs edən “Əl-Məcisti” kitabının elmi yolla izahını verir.

İskəndər dövründə Ərəstu vardı,

Qeysər o alimdən bilik alardı.

Nuşirəvan bəzmi bəzədi yeri,

Çünki vəziriydi Büzürgiməhri.

Misralardan da göründüyü kimi hər iki hökmdarın böyük nam qazanmasında vəzirlərinin alim olması böyük rol oynamışdır. Hər bir fəthin səbəbi güc, qılınc deyil, ağıllı hökmdarların özlərindən də üstün bildikləri alimlərin məsləhətlərini dinləməsidir.

“Leyli və Məcnun”da heç bir alimin adını çəkməsə də elmin faydaları haqqında məlumat vermiş, hətta “Oğlum Məhəmmədə Nəsihət” hissəsində oğluna tövsiyə edir ki, dünyadakı müşkülləri həll etmək istəyirsənsə elm xəzinəsini öyrənməlisən.

“Yeddi gözəl” poemasında da heç kimin ismini qeyd etməsə də “İskəndərnamə”də özündən öncə elm aləminə töhfələr vermiş Ərəstu, Əflatun, Bəlinas, Valis, Sokrat, Fərfuriyus kimi qədim yunan alimlərini bir yerə toplayaraq dünyamız, dünyanın ən mühüm məsələləri haqqında danışdırır. Nizami yaradıcılığında əsasən Şərq oxucularının dünyagörüşlərini nəzərə alaraq hökm sürən ədalətsiz feodalların qüsurlarını göstərir, oxucularının anlayacağı şəkildə böyük mütəfəkkirlərin, alimlərin sözləri ilə öz nəsihətlərini verir:

*Ərəstu vəziridi uca dərgaha,
Hər yaxşı-yamanda mərhəmdi şaha...
...Bizim şahımız da düşməne bu gün,
Vəzirin rəyilə olmuşdur üstün...
...Rütbələr içində seçilir biri,
Elamından ucadır alimin yeri!*

Saysız oxucusuna Nizami əqli inkişaf etdirməyi, alimlərin əsərlərini oxumaqlarını, elmə təşviq olunmaqla müəyyən mənsəb sahibi olacaqlarını bildirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 264 səh.
2. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 392 səh.
3. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Şərəfnamə. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 432 səh.
4. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 264 səh.

Aziza Alakbarova

SCIENTIFIC TOPIC IN NIZAMI GANJAVI'S CREATIVITY

Nizami Ganjavi's works are the only ones in Azerbaijani literature that have been translated into many languages. One of the main themes of Nizami's works and “Khamasa”, which are rich in variety of topics, is the scientist.

UOT: 930.25.

Səadət Mustafayeva

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: mustafayeva.seadet.sm@gmail.com

MƏMMƏD SƏİD ORDUBADI NİZAMI İRSİNİN TƏDQIQATÇISI KİMİ (ŞƏXSİ ARXIV MATERIALLARI ƏSASINDA)

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan şəxsi arxiv fondlarından biri də XIX-XX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan söz sənətinin görkəmli simalarından biri, nasir, şair, dramaturq, jurnalist, ictimai xadim, Əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının banisi Məmməd Səid Ordubadiyə məxsusdur. Bu şəxsi arxiv fonduna daxil olan ilk materiallar 1950-ci ildə yaradılmış Respublika Əlyazmalar Fonduna həmin ilin 24 avqust tarixli, 717-1490 nömrəli məktubu ilə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Sədr müavini A.M.Əliyev tərəfindən təhvil verilmişdir [Bax: 1]. Azərbaycan SSR EA prezidenti Musa Əliyev öz cavab məktubunda M.S.Ordubadinin əlyazmalarının tədqiqi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı ekspert komissiyasının nəticəsini bildirmiş və 288 adda avtoqraf əlyazmanın ədibin qələminə aid əsərlərdən ibarət olduğunu göstərmişdir. Bununla yanaşı, həmin sənəddə şəxsi arxivə 84 adda müəllifi məlum olmayan əlyazma və makina çapı ilə yazıların, 6 ədəd fotosəkil, 87 adda müxtəlif sənədlərdən ibarət ümumilikdə 618 materialın təhvil alındığı qeyd olunmuşdur. Hal-hazırda ədibin şəxsi arxiv fondu 14-cü nömrə altında qorunur. Bura 1091 saxlama vahidi altında müxtəlif materiallar: onun povestləri, romanları, pyesləri, kino-ssenariləri, operetları, poemaları, şeirləri, oçerkləri, məqalələri, felyetonları, tərcümələri, fotoları, məktubları, sənədləri və s. daxildir.

M.S.Ordubadinin şəxsi fondunda Nizami Gəncəvi ilə əlaqədar materiallar da diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçıların qeyd etdiyinə görə, ədib Nizami epoxasını təsvir edən məşhur “Qılınc və qələm” romanında dahi Azərbaycan şairinin yaşadığı dövrün geniş və hərtərəfli mənzərəsini verə bilmişdir. Əsərin orijinalı Əlyazmalar İnstitutunda 216 saxlama vahidi altında saxlanılır. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının 11 fevral 2015-ci il tarixli, 1 №-li iclasının qərarı ilə nəşr olunan “Məmməd Səid Ordubadi arxivinin izahlı təsviri” kitabındakı “Qılınc və qələm” əsərinin təsvirində romanın tarixi və harada yazılması barədə məlumatın olmadığı, ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində yazıldığı, titulların olmadığı, səhifələrin nömrələndiyi, əsərin ağ saya kağızlara bənövşəyi və yaşıl mürəkkəblə yazıldığı, bəzi vərəqlərinin kənarlarının didilmiş olduğu, 20x30 ölçüsündə, 1307 vərəqdən ibarət olması göstərilmişdir [2, səh.38-39]. Qeyd edək ki, M.S.Ordubadi arxivinin izahlı təsvirlərinin müəllifləri Mehri Məmmədova, Mərziyyə Paşayeva və Əzizə Cəfərzadə olmuşdur.

M.S.Ordubadi arxivində həmçinin “Nizaminin dövrü” və “Nizaminin həyatı” tarixindən yazılmış 5 pərdəli libretto və operettanın ssenarisinin (s.v. 230-241), Nizami kino-filminin mətninin (s.v. 238), 5 pərdəli “Nizami” operanın mətninin (s.v. 238), Nizaminin “İsgəndərnamə” poeması əsasında 4 pərdəli “Nüşabə” operasının librettosunun (s.v. 242) da əlyazma və makina nüsxələri qorunur.

Bunlardan əlavə, ədibin arxivində yazıçının ayrıca saxlama vahidi altında Nizami Gəncəvi haqqında 72 vərəqdən ibarət məqalələri saxlanılır. Bunlar “Nizaminin doğulduğu və yaşadığı mühit” (6 v.), “Nizamiyə təqlid etmiş şairlər” (6 v.), “Nizami inqilabçı şair” (3 v.), “Nizaminin əsərləri haqqında” (3 v.), “Şeyx Nizami Gəncəvi” (4 v.), “Nizami mədhu şair” (2 v.) başlıqları ilə verilmişdir [3, səh.6]. Qeyd etməliyik ki, həmin məqalələrdən bir neçəsi ədibin sağlığında 1939-cu ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə “Nizami dövrü və həyatı” başlığı altında silsilə məqalə halında dərc olunmuşdur.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Şəxsi arxivlərin tədqiqi şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Nailə Səmədova M.S.Ordubadinin həmin institutda qorunan şəxsi arxiv fonduna aid materiallardan ədibin elmi məqalələrini transfoneliterasiya edərək iki cildə nəşrə hazırlamışdır. Toplunun 2021-ci ildə çap olunmuş “Nizaminin dövrü və həyatı” adlı II cildinə M.S.Ordubadinin Nizami Gəncəvi haqqında məqalələri daxil edilmişdir.

Qeyd etməliyik ki, M.S.Ordubadinin şəxsi arxiv fondunda mühafizə olunan, yuxarıda adları sadalanan Nizami Gəncəvi haqqında məqalələri onu bir mənbəşünas kimi xarakterizə etməklə yanaşı, onların müəllifini nizamişünaslığa töhfələr vermiş tədqiqatçı kimi də tanıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 24 avqust 717-1490 nömrəli məktubu // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, İnzibati-təsərrüfat sənədləri arxivi, opis 2, papka 23.
2. Məmməd Səid Ordubadi arxivinin izahlı təsviri / Tərt. ed. M.Məmmədova, elmi red. və ön söz. İ.Həbibbəyli – Bakı: Elm və təhsil, 2015. – 372 s.
3. Məmməd Səid Ordubadi. Nizaminin dövrü və həyatı. (Məqalələr toplusu – II kitab) / Tərt. ed. və ön söz. N.Səmədova, elmi red. T.Kərimli – Bakı: Elm, 2021. – 224 s.

Saadat Mustafayeva

MAMMAD SAID ORDUBADI AS A RESEARCHER OF NIZAMI HERITAGE (BASED ON PERSONAL ARCHIVE'S MATERIALS)

The first time in this article is given a description of the archives of Mammad Said Ordubadi which is kept in ANAS Institute of Manuscript named after Muhammad Fuzuli. At the same time short information was submitted by us about the materials of the great poet Nizami Ganjavi which in the playwright's personal fund.

UOT: 821.512.162.

Günel Eminova

Avropa Azərbaycan Məktəbi

e-mail: gunel-bdu@mail.ru

MƏŞƏDİ MƏHƏMMƏD BÜLBÜLÜN ƏDƏBİ İRSİNDƏ NİZAMİ ƏNƏNƏLƏRİ

XIX əsrin II yarısında yazıb yaratmış, Qarabağ ədəbi mühitinin istedadlı yetirməsi olan, “Məclisi-fəramuşan” ədəbi məclisinin fəal üzvü Məşədi Məhəmməd Bülbülün ədəbi irsi indiyədək tam və sistemli şəkildə araşdırmaya cəlb edilməmişdir. Divan ədəbiyyatı ənənələri əsasında məhəbbət, ictimai, dini mövzularda gözəl sənətkarlıq nümunələri yaradan şairin yaradıcılığı diqqətəlayiqdir. Bülbülün yaradıcılığı klassik ənənələrin təsiri altında olmuşdur. XIX əsr şairlərinin ilk bəhrələndikləri və ədəbi məktəb saydıqları sima Nizami Gəncəvi idi. Nizami Gəncəvi Azərbaycan və dünya ədəbiyyatında xüsusi yeri olan dahi söz ustadlarından biridir. Onun yaratdığı “Xəmsə” də bütün bəşəri ideyalar, əxlaqi-mənəvi dəyərlər və ictimai mövzular diqqəti cəlb edir. Nizaminin təsiri Şərq xalqlarının ədəbi irsində geniş və hərtərəflidir və bunu əksər şərqşünaslar təsdiqləyir. Bu bərdə Q.Əliyev hələ sovetlər zamanı sanballı bir araşdırma aparmış, Nizaminin “Xəmsə”sindən qaynaqlanan mövzu və süjetlərin Şərq xalqları ədəbiyyatında yerini müəyyənləşdirmişdir (1.332 s.) Müəllif Nizami irsinin təsirini fərqli yönərdən araşdırmışdır. Məşədi Məhəmməd Bülbül dahi Nizaminin “Xəmsə”sinə daxil olan “İskəndərnamə” dastanında yer alan bir qəsidəsində bir əhvalatdan bəhrələnərək hikmətamiz bir məqama toxunmuşdur. Bülbülün qocalıqla bağlı fars dilində yazmış olduğu qəsidəsinin məzmunu belədir ki, cavanlar qocalarla dostluğu xeyirli saymır, lakin Bülbül Nizaminin qəsidəsində “İskəndərin dirilik suyu axtarması” hissəsində müdrik qocaların məsləhətinə duyulan ehtiyacdən bəhs edir.

Nizami:

ج ان گر به شاه دیراک بود
گر چاره مناخ بران بود ر
کد وگر به نو شاخ بازی کند
به شاخ کمر سرفرازی کند
جران گر به دانش بود بی نظیر
نیاز آیدش هم به گفارشیر

*Sərvərlik etsə də, gənc yer üzündə
Qocaya sığınar tədbir gəzəndə.
Yaşıl yarpaqlarla oynasa da bar,
Onu öz gövdəsi, öz kökü şaxlar.
Cavanlar nə qədər üstün olsa da,
Qoca tədbirinə möhtacdır müdam. [s.465]*

Bülbül:

خوش باشد با بزرگ نوریس
چون بره ز گرگ در امانی

چون پیر ز آبروی ترسد
بر تو برسد اگر زیانی
دیگر نشنیده که گفت است
با نظم نظامی این معانی

*Yeniyetmə böyükklə xoş olar,
Sanki, quzu qurddan əminlik tapar,
Qoca abrından qorxaraq,
Sənə ziyan yetirməz.
Bir də eşitməmişən ki, deyibdir
Nəzmlə bu mənanı Nizami. [s.214]*

Maraqlıdır ki, Bülbül Nizaminin adını farsca yazdığı şeirdə xatırlayır və bu onu göstərir ki, şair Nizami irsi ilə yaxından tanış olub. Eyni zamanda farsca bilmək bu dildə yazan digər klassiklərin əsərləri ilə tanış olmağa imkan vermişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Г.Алиев. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока. М. «Наука» 1985, 332 стр.
2. Nizami Gəncəvi, İskəndərnamə, farscadan Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edən- Xəlil Rza Ulutürk, Tərtib edənlər, İ.Məmmədəliyev. Bakı, Gənclik, 2002.

Gunel Eminova

NIZAMI TRADITIONS IN THE LITERARY HERITAGE OF MASHADI MUHAMMAD BULBUL

The literary heritage of Mashadi Mohammad Bulbul, who wrote in the second half of the 19th century, and was a talented poet of the Karabakh literary environment and an active member of the Majlisi -Faramushan literary assembly, has not yet been fully and systematically studied. The work of the poet, who created beautiful examples of art on love, social and religious themes on the basis of the traditions of divan literature, is noteworthy. Bulbul's work was influenced by classical traditions. The author searching the impact of Nizami's legacy from different sides. Mashadi Mohammad Bulbul touched on a wise point in one of his poems in the epos "Iskendername" included in the "Khamsa" of the great Nizami.

UOT: 82-09.

Rəna İskəndərli

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e mail: iskenderlirena@gmail.com

ŞƏMSƏDDİN SAMİ NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA

Tənziat dönmənin önəmli simalarından olan alban əsilli Şəmsəddin Sami (1850-1904) müxtəlif elm sahələrinə dəyərli əsərlər bəxş etmişdir. Baxmayaraq ki, Şəmsəddin Sami bir çox bədii və elmi əsərlərin müəllifi olmuşdu, ona ən böyük şöhrəti Türkiyənin ilk ensiklopediyası sayılan altı cildlik “Qamusül-elam” lüğəti (1306 – 1316) qazandırmışdı. Qeyd etmək vacibdir ki, müəllifin “Qamusül-elam” lüğəti müasir tədqiqatçılar üçün orta əsr mənbələrindən istifadə edilməsində örnək rolunu oynamaqdadır. Adı çəkilən lüğətdə orta əsr Azərbaycan müəlliflərinin elmi və bədii irsi, ədəbi mühiti Yaxın və Orta Şərq ədəbi mühiti kontekstində təqdim olunur. Qeyd edək ki, Şəmsəddin Saminin orta əsr şəxsiyyətləri haqqında verdiyi məlumatlar əksər hallarda mükəmməlliyi ilə dolu olsa da, bəzi səhv məlumatlar özünü göstərməkdədir. Belə səhv məlumatlardan biri Azərbaycan ədəbiyyatı və tarixində, dünya mədəniyyətində tanınan Nizami Gəncəvi haqqındadır. Nizaminin yaradıcılığı dünya ədəbiyyatının zirvəsi sayılır və doqquz əsrə yaxındır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Onun “Xəmsə”si mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur. Belə ki, Nizami irsi uzun zamandan bəri dünya elmi - ədəbi fikrinin diqqət mərkəzindədir. Dahi şairin əsərləri dəfələrlə nəşr olunmuş, ədəbi irsinin öyrənilməsi və tanındılması sahəsində xeyli iş görülmüş, çoxlu sayda tədqiqatlar meydana gətirmişdi.

Şəmsəddin Saminin yazdığına əsasən, Nizami Gəncəvi əslən Qumlu olsa da, Gəncə şəhərində boya başa çatmışdı [1, 4589]. Saminin bu fikirləri tamamilə yanlışdı. Zənn edilir ki, Nizami Gəncəvinin qumlu olması onun öz əsərinin beytindən götürülmüşdü. Lakin, görkəmli rus alim və tədqiqatçısı Yevgeni Eduardoviç Bertelsin sübutlarla gətirdiyi tədqiqatında məlum olur ki, bu beytlər XVI əsrə qədər heç bir mənbədə, o cümlədən əlyazmalarda öz əksini tapmamışdı və bu tamamilə saxtalaşdırılmış və Nizaminin farslaşdırılmasına xidmət edən bir məlumatdır. Saminin Nizami haqqında olan bir fikri də ondan ibarətdir ki, şair yüksək rütbəli insanların, hökmdarların yanında özünə qarşı böyük hörmət qazansa da, o, heç vaxt heç kəsi mədh etməmişdi [1, 4589]. Doğrudur, Nizami Gəncəvi heç bir hökmdarın sarayına getməmiş və daha çox sərbəstliyi xoşlayan şəxsiyyət olsa da, onun poemalarında hökmdarlara kifayət qədər mədhiyələr yer ayrılıb. Sami müəllifin ölüm tarixini iki cür yazmışdı. Onun söylədiyinə görə, Nizami Gəncəvi h 591 (1194) və digər məlumatlara görə h. 606-cı (1209) ildə 84 yaşında vəfat etmişdi [1, 4589]. Bu fikir tamamilə doğrudur və bir çox mənbələrdə, o cümlədən Pənah Makulinin “Ədəbi məlumat cədvəli”ndə öz əksini tapmışdı [2, 287]. Onu da söyləmək lazımdır ki, bu cədvəldə Nizami Gəncəvi adı ilə bir neçə orta əsr müəlliflərinin adları sadalanır. Onlardan biri həqiqətən Qum şəhərində anadan olub. Lakin onun doğulduğu il və vəfat tarixi məlum deyil [2, 287].

Dahi şairin yaradıcılığından bəhs edən tədqiqatçı müəllifin “Xəmsə”sinə daxil olan beş poemaların adlarını sadalamış, bundan başqa Nizaminin 20 mindən artıq beytləri əhatə edən qəsidə və qəzəllərin mövcudluğundan yazmışdı. Nizami Gəncəvinin kitablarının nəşrinə gəlincə, Sami onların İranda, Hindistanda nəşr olunduğunu yazır. Eyni zamanda, fransızcaya Musyo Şarməvi tərəfindən tərcümə edildiyini, 1845-ci ildə isə, Nizaminin əsərlərinin Peterburqda nəşr olunduğu haqqında məlumata rast gəlirik.

Qeyd etmək vacibdir ki, bütün bu məlumatları Şəmsəddin Sami biblioqrafik məlumatların azlığı şəraitində toplamış və yazmışdır. Belə ki, saxta məlumatların meydana gəlmə səbəbi də bundan irəli gəlir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Şəmsəddin Sami / “Qamusül – elam”. - VI cild, - 1898, -s. 4004 – 4830
2. Pənah Makuli / Ədəbi məlumat cədvəli, - Bakı, -1962, - s. 574

Rena Iskenderli

SHAMSADDIN SAMI ABOUT NIZAMI GANJAVI

Shamsaddin Sami's six volume dictionary “Kamusul – Alam” is considered the first encyclopedia of Turkey is enough space for medieval Azerbaijani authors in this dictionary. But, these data are sometimes erroneous, one of such incorrect information is known in Azerbaijani literature and history, as well as in world culture Nizami Ganjavi.

UOT: 297

Rüxsarə Məmmədova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail:mrukhsara@mail.ru

NİZAMİ YARADICILIĞINDA TÖVHİD

Şərq aləmində öyrənilən və vacib elmlərdən sayılan elmi – Quran hələ orta əsrlərdən bəri bir çox alimlərin, müəlliflərin, görkəmli şəxsiyyətlərin diqqətini cəlb etmişdir. Belə dahi yaradıcı şəxsiyyətlərdən biri Azərbaycan və ümumdünya mədəniyyətinə öz töhfəsini verən Nizami Gəncəvidir. Onun əsərlərində, beylərində Quran ayələrinin dəqiq məzmunu çatdırılmışdır. “Sirlər xəzinəsi”nə müraciət etdikdə görürük ki, müəllif əsərin əvvəlində Allaha tərif yağdıraraq söyləyir:

*Batini (aləmə) pərvəriş verənlərin tərbiyəçisi,
Ruzi yeyənlərin ruzi verənidir [2, s.158].*

Nizami öz əsərlərində Allahın təkliyini, yəni tohidi təbliğ edərək başqa varlıqlara sitayiş etməyin haram olmasını söyləmişdir:

*Onun əzəmətli adının sikkəsi Əhəddir,
Onun mələkut təxtinin payəsi əbəddir [2, s.160].*

Misrada qeyd olunan “Əhəd” kəlməsinin mənası “vahid, “tək” mənasını verir və Allahın adlarından biridir. Xosrov və Şirin [4] əsərində Nizami Gəncəvi yenə də tövhidə işarə edərək yazmışdır:

*İncə fikirlər cəvahiratını bəxş edən,
Qaranlıq gecələri gündüzə çıxaran.*

Bu beyt Quranın 31-ci (Loğman) surəsinin [1,s.411] 29-cu ayəsinə və 35-ci (Fatir) surəsinin [1, s.434] 13-cü ayəsinə işarədir: “O (Allah), gecəni gündüzdən, gündüzü isə gecədən çıxarır”. “Leyli və Məcnun” [3] poemasında Allahın qüdrətini aşağıdakı kimi göstərir:

*Dağ çapmadan bir “kaf” ilə bir “nun”dan
Asıman kimi bir Bisütun yaratdı.*

Birinci misradakı “ك” (kaf) və ikinci misradakı “ن” (nun) ərəb əlifbasına daxil olan hərflərdir. Bu hərflərin birləşməsindən “کن”(kun) sözü əmələ gəlir ki, bu da “ol” deməkdir. “Yasin” surəsinin [1,s.440]. 82-ci ayəsində deyilir: “Allahın bir şeyə iradəsi olanda, ona deyər: ol!, o da olar”.

“Yeddi gözəl” poemasında 57-ci (Hədid) surəsinə işarə var [1, s.538]. Bu ayədə deyilir: “O (Allah) əvvəldir, axırdır, zahirdir, batındır və O, hər şeyi bilir”. Bu ayəyə həsr olunmuş beyt aşağıdakı kimidir:

*Ey varlığı özündən olan dünyagörmüş,
Səndən qabaq heç bir varlıq yox idi.
Başlangıçda hər şeyin başlanğıcı,
Nəhayətdə hər şeyin nəhayətişən.*

Beləliklə, Nizaminin əsərləri zahirən dünyəvi məsələlərə həsr olunsa da orda əsas məqsəd islamı, Allahı təbliğ etməkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Qurani – Kərim
2. Əhmədov, Ə., Nizami elmsünas / Ə.Əhmədov (üçüncü nəşr), -Bakı, - 2011, -s. - 209
3. Gəncəvi, N. , Leyli və Məcnun / N. Gəncəvi (tərcüməçi S.Vurğun), - Bakı, - Şərq – Qərb, - 2018, - s. 352.
4. Gəncəvi, N., Xosrov və Şirin / N. Gəncəvi (tərcüməçi R. Rza), - Bakı, - Şərq – Qərb, - 2018, - s. 440.

Rukhsara Mammadova

TOVHID IN THE WORK OF NIZAMI

The Qur'an as a science studied in the Eastern world and considered an important science has attracted the attention of many scientists, authors, and prominent personalities since the Middle Ages. One of such brilliant creative personalities is Nizami Ganjavi, who made his contribution to the Azerbaijani and world culture. In his works , beits, the exact content of the verses of the Koran is conveyed. Despite the fact that Nizami's works were devoted to seemingly secular issues, the main goal there was to preach Islam, Allah.

Xanımbacı Məlikzadə

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: melikzade1977@inbox.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MÜSBƏT QADIN OBRAZLARI

Yaşadığımız 21-ci əsrdə Nizami Gəncəvi dühasının böyüklüyü, humanistliyi xüsusilə gender problemləri ilə üzləşdiyimiz zamanda bu çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dünya poeziyasına əvəzsiz incilər bəxş etmiş dahi şairimiz doqquz əsrə yaxın dövr ərzində yaradıcılığı həmişə aktual olmuşdur. Nizami Gəncəvi Yaxın Şərq xalqları mədəniyyətinin inkişaf tarixində müstəsna rolunu oynayan dahi sənətkardır. Öz əsərlərində Şərq ictimai bədii fikrinə yeni bir səhifə açmışdır.

Nizami Gəncəvi 1180-ci ildə tamamladığı “Xosrov və Şirin” poemasında ilk dəfə Şərq ədəbiyyatında müsbət qadın obrazı olan Şirini yaratmışdır. Dünya ədəbiyyatında müstəsna yer tutan bu məhəbbət dastanı Sasani hökmdarı Xosrov Pərvizlə Bərdə hakiminin vəliəhdi Şirin haqqındadır.

Qadınlığa yüksək münasibət bəsləyən şair Şirinin simasında qadınlığın ən gözəl sifətlərini toplayaraq yaxın Şərq ədəbiyyatında ilk dəfə hərtərəfli işlənmiş müsbət qadın obrazı yaratmışdır. Yaratdığı ideal qadın obrazı ilə çox tez itirdiyi sevimli qadını Afaqa əbədi abidə ucaltdığını qeyd edən şair onu vətən qızlarına xas cəsarət, qürur, ismət, mənəvi yüksəklik, mərdlik kimi gözəl sifətlərlə səciyələndirmiş, öz qəhrəmanını hər cür yaramaz, alçaq hərəkətlərdən uzaq, zəhmət və hünəri qiymətləndirməyi bacaran həssas bir adam, yaxşı bir dost, vəfalı ömür yoldaşı kimi əbədiləşdirmişdir [1. s. 10].

Nizami arzuladığı ideal qadın surətini əsərin əsas qəhrəmanı Şirinin simasında yaratmışdır. Şirin elə birinci görüşdə at çapmağı, ox atmağı və çövkən oynatmağı ilə Xosrovu mat qoyur. Söhbət zamanı Xosrov Şirinin ismətli, namuslu və yüksək əxlaqa malik bir qız olduğuna inanır. Şair Şirinin tək-cə xarici gözəlliyini deyil, daxili keyfiyyətlərini də ön plana çəkməyə çalışır. Sasani hökmdarı Xosrovu səmimi qəlblə sevsə də namusunu uca tutan “Olsam olacam bir halal arvad deyən” Şirin Xosrovla ailə qurandan sonra ona ağıllı məsləhətlər verir. Dahi şair hələ bir çox ölkələrdə qadına cansız bir əşya münasibəti olunduğu zamanda Şirinin zəkasının Sasani şahından üstün olduğunu vurğulayır [3 s. 13].

Bu poemada şair Məhinbanu kimi, ölkəsini ədalətlə idarə edən, ağıllı Şirinin tərbiyəsində mühüm rol oynamış qadın obrazı da yaratmışdır. “Məhinbanunun qardaşı qızı Şirinə öyüdnəsihət verməsi” parçasında Nizami onu qayğıkeş, həssas bir ana, müdrik, ağıllı bir qadın kimi təsvir edib. Məhinbanu qız adının hər şeydən üstün olduğunu, təmiz ad və təmiz əxlaqın şahlığına bərabər tutulduğunu Şirinə başa salır, onu gah “yaqutu əzən”, gah da “dürr oğurlayan” dünyanın hiylələrinə uymamağa çağırır. O, eşqbazlığın qızın adını ucuzlaşdırdığını, qadın üçün ən şərəfli və müqəddəs şeyin kəbin olduğunu Şirinə söyləyir və bununla da onu Xosrovun hiylələrindən qurtarır [4].

Nizaminin əsərlərində iştirak edən qadınların hamısında qeyd olunacaq keyfiyyətlər vardır: Şemirami (Məhin-banu) Ermənistan, Muğan və Arrana hökmdarlıq edən bir kraliçadır. Bu qadının idarə etdiyi məmləkətlər abad, xalq da əmin-amanlıqdadır. Sasani hökmdarı Xosrovun sevgilisi Şirin bu kraliçanın vəliəhdidir. İran şahzadəsinə vurulduğunu görən Şirinə verdiyi öyüd, Şemiraminin hökmdarlıq hikmətinin ən böyük əsasına nüfuz etmiş bir zəkaya malik olduğuna sübutdur: “şəxsi eşqinə, amandır, dinini və izzəti-nəfsini qurban vermə! [5].

Ömrünün ahıl yaşlarında qələmə aldığı sonuncu poeması “İsgəndərnamə” bir çox şərq xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatında yayılmış İsgəndər Zülqəryn (Makedoniyalı Aleksandr) haqqında qəhrəmanlıq dastanıdır. Bu dastanda dünya fəthi ilə qarşı-qarşıya Bərdə hökmdarı Nüşabənin ağılı, cəsarətini qoyur. Ağılı və mərdliyi ilə cahan şahına meydan oxuyan qadın!

*Erkək tintətliyəm, olsam da qadın!
Hər işi bəllidir mənə dünyanın,
Arıfsən əgər, düşünsən bir az.
Aslanın erkəyi, dişisi olmaz!*

Deyən Nüşabə ağılı, tədbiri ilə İsgəndərlə sülh bağlamağa nail olur. Böyük fəth ölkəsini işğaldan xilas etmək üçün çalışan qadının zəkasına, uzaqgörənliyinə heyran qalır. İsgəndər sonda:

*Eşq olsun bi fikri sağlam qadına!
Mərdliyin yolunu göstərdi mana.*

Deyə etiraf edir.

Nizami Gəncəvinin müsbət qadın qəhrəmanlarından “Yeddi gözəl” poemasında yaratdığı sadə kənz olan Fitnə obrazı da cəsurluğu ilə sonda Bahram şahı əzmkar əməyi ilə fikrini dəyişməyə məcbur edir. Hər kişinin qüvvəsi çatmadığı öküzü boynunda pilləkənlərlə qaldıran qadın məşqlə hər işin mümkünlüyünü şaha sübut edə bilir [3, s. 13].

Nizami yaradıcılığında qadın obrazlarından söz açarkən onun ilk dəfə yazılı ədəbiyyata gətirdiyi Leyli obrazına xüsusi yanaşmaq lazımdır. “Leyli və Məcnun” adlı ərəb əfsanəsi artıq uzun illərdir ki, ərəb xalqının folklorunda mövcud idi. Bunu Nizami Gəncəvi Şirvanşah Axsitanın xahişi ilə 1188-ci ildə qələmə almışdı.

Orta əsrlər şəraitində qadınların oyanması, insanlığı dərk etməsi və faciəsi Leyli surətində əks etdirilmişdir. Məcnun kimi sevən, yanan, duyan, onun kimi şəhid olan Leyli Məcnunun qadın tayıdır. Orta əsr feodalının mütləq hakimiyyətinin hələ güclü olduğu, lakin sarsılmağa başladığı bir dövrdə Leylinin faciəsi təbii idi. Zaman belə qanun qoymuşdu ki, qadının düşünməyə, duymağa, sevməyə, seçməyə ixtiyarı yoxdur, əgər o, müstəqil düşüncəyə malik olsa, namussuz hesab edilər, başı kəsilib itə atılardı, ancaq qanundan kənar istəyinə çatmağa icazə verilməzdi. Lakin Nizaminin yaratdığı Leyli zahirən zamanın tələblərinə baş əyən, əslində insanlığın əbədi məşəlini gəzdirən bir insan kimi yaşayır. Leyli istəmədi ki, kölə vəziyyəti ilə bərişan qadınlar kimi olsun, düşmən dünyanın oyuncağına çevrilsin. O, zahirən belə yolla getsə də, həqiqətdə əsrinin qadınlarından fərqlənir [2, s. 8].

Nizami Gəncəvinin yaratdığı Leyli İbn Salama ərə getməyə məcbur olsa da, sona qədər ilk sevgisinə sadıq qalmaq bacarır. Bu da o dövrdə Leylinin ailədaxili olsa da qələbəsi idi. Leyli digər obrazlar kimi cəsarətlə ətrafdakılara meydan oxuyaraq nümayiş etdirə bilməsə də, öz ilk eşqinə sadıqlığı ilə dövrünün digər hüquqsuz qadınlarından seçilməyi bacarır. Onun Məcnunun görüşünə gəlməsi də cəsarətindən xəbər verir.

Ümumiyyətlə, Nizami Gəncəvi qadın obrazlarının hərəsi bir cür müsbət keyfiyyətlərə malikdir. Sədaqətləri, cəsarətləri, ağıl və zəkaları ilə yaddaqalan obraz olmaqla bərabər, dünya ədəbiyyatında özünəməxsus görkəmli yer almışlar. Nizami dahiliyi onda idi ki, qadına əşya kimi baxılan zamanda hökmdarlarla qarşı-qarşıya qadın obrazları yaratmışdır. Müasir dövrdə də Nizami irsinin ölməzliyi onun qadına bəşəri humanist münasibətinin təzahürüdür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Gəncəvi, N. Xosrov və Şirin / Bakı-Lider, 391 s.
2. Gəncəvi, N. Leyli və Məcnun / Bakı-Lider, 287 s.
3. Mehdixanlı, X. Adın şərəflidir sənin ey qadın / Bütöv Azərbaycan qəzet 2012- 26-30 sentyabr S-13
- 4 . Nəsirov, E. Nizami dühası ilə işıqlanan möhtəşəm qadın obrazları / 525 ci qəzet -10 fevral 2021
- 5.Rəsulzadə, M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami / Nizaminin qadına münasibəti <https://az.m.wikisource.org>

Khanimbaci Melikzade

POSITIVE FEMALE IMAGES IN NIZAMI GANJAVIS WORK

In this article, the author tried to analyze the positive characters of women in the works of Nizami Ganjavi. The image of Shirin created by Nizami is first woman in Eastern literature. The work of the great poet, who formed a positive attitude to women, is also actual in our modern world.

Sevda Muradova

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail: sevda.muradova.78@list.ru*

NİZAMİ YARADICILIĞINDA DİNİ MOTİVLƏR

Bəşər bədii fikrinin nadir hadisəsi olan Nizami yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. İnsanları daim əxlaqi kamilliyə çağıran və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılardan zəngin yaradıcılığı ilə Nizami Gəncəvi dünya miqyasında seçilən simalardandır.

Orta əsrlərdən bəri İslam aləmində bütün əsərlər, məktublar, şəhadətnamələr və digər sənədlər, bir qayda olaraq Allahın adı ilə başlanıb. Kitab və risalələrdə isə bəsmələnin ardınca Allaha həmd və sənə məzmununda gözəl bədii ifadələr, əksərən, yüksək bəlağət formalarında yazılmış müsəccə xütbə gəlir. Buradakı sözlər Allahın tərifli olmaqla, həm də elə seçilir ki, kitabın məzmunu ilə əlaqədar olsun. Bəzən buraya Quran ayələri və ya hədislərdən parçalar salıb, onlardan Allahın tərifli ilə kitabın məqsədi və məzmunu arasında rabitə vasitəsi kimi istifadə edərək, bu fikirlərin üzvi vəhdətini yaradırlar. Belə xütbələr bəzi kitablarda qısa, müxtəsər, bəzilərdə isə uzun-uzadı, bir-iki səhifə həcmində olur. Xütbənin axırı Peyğəmbərin (s.ə.s) tərifinə həsr edilir. Yalnız bundan sonra əsl məqsədə keçilir. Muhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s) tərifinə həsr edilmiş hissəni bəzi müəlliflər bir neçə kəlmə ilə ifadə edib qurtarırlar, bəziləri isə təmtəraqlı cümlələrlə onun məsum, pak, müqəddəs, yüksək əxlaqi və insani keyfiyyətlərə malik bir vücud olub, Allahın yanında xüsusi şən və rütbəsi, həm də “Peyğəmbərin əşrəfi” olduğunu yazırlar. Buna sübut üçün Allahın ona merac nəsib etdiyini və ondan başqa heç bir Peyğəmbərin bu cür şərəfə nail olmadığını qeyd edirlər.

Şairlərin əsərlərində isə başlanğıc və ənənəvi hissə daha çox təmtəraqlı olur. Bəzi şairlər öz əsərlərinin əvvəlinə Peyğəmbərin (s.ə.s) mədhinə həsr edilmiş xüsusi parçalar və qəsidələr salırlar. Burada onun şəkli, hüsni-əxlaqi və digər keyfiyyətləri təsvir edilir. Muhəmməd (s.ə.s)-mın həyatı ilə əlaqədar olan bir sıra hadisələr, onun möcüzələri və eləcə də meracı gözəl bədii beytlərdə ifadə olunur.

Nizami də öz “Xəmsə”sinə daxil etdiyi əsərlərin hamısında Allaha münacat, həmd, şükriyyə və Peyğəmbəri (s.ə.s) mədh etdikdən sonra onun meracını təsvir edir, lakin Nizaminin meracnamələri xüsusi mövqeyə malikdir. Bu isə onun öz dövrünün elmlərinə bələd olması, həm də Muhəmməd peyğəmbərin (s.ə.s) şəriətinə, onun şəxsiyyətinə olan xüsusi rəğbəti və məhəbbəti ilə əlaqədardır [1, s.19].

Əsrlər boyu bəşəriyyətin istismar olunduğunu, hakim siniflərin tapdağı altında məzlumların əzildiyini, onların hüquqsuz yaşadıklarını, məhrumiyyətlərini təsvir etdikcə, böyük şair insanları bu dəhşətdən xilas etmək yollarını axtarır. Bu nöqtəyi-nəzərdən o, islam dinini ən mütərəqqi bir qanun, Muhəmməd peyğəmbəri (s.ə.s) isə bəşəriyyətin xilaskarı hesab edir.

Nizami özünün Peyğəmbərə (s.ə.s) olan məhəbbətini “Leyli və Məcnun” əsərində belə ifadə edir:

*Ay Allah , mən ki, Uveys adlıyam,
Muhəmmədin eşqində bütünəm,
Muhəmməd camallı o gecədən
Xəyalımda olanı mənə ruzi elə. [1, s.26]*

Nizami Quranı İslam dininin müqəddəs, mötəbər, ictimai-siyasi, iqtisadi, elmi kitabı kimi tanıyır və öz əsərlərində dönə-dönə onun ayələrinə müraciət edir. O, bu ayələri elmi həqiqət kimi qəbul edir. Merac məsələlərində də Nizami Quran ayələrinə əsaslanır və digər şairlərdən fərqli olaraq, onu elmi şəkildə şərh etmək istəyir. Bundan əlavə, Merac əhvalatı haqqında gədən əsassız, saxta hədislərə son qoyur. Həmişə özünə qarşı son dərəcə tələbkar və bütün əsərlərində qoyduğu məsələlərə ehtiyatla yanaşan Nizami merac məsələsində daha çox diqqətli olmuş, bu barədə söylənən rəvayət və xəbərləri dərinədən öyrənmiş, onları saf-çürük etmiş, Quran ayələrinə və elmi mülahizələrə uyğun olanları saxlayıb, qalanlarını qəbul etməmişdir.

Nizami “Xəmsə”yə daxil etdiyi əsərlərinin hamısında merac məsələsinə toxunmuşdur. Bundan əlavə şair öz “Divan”ında da merac əhvalatına ayrıca bir qəsidə həsr etmişdir. Bu qəsidə və poemalarda olan meraca aid parçalarda şair eyni bir məzmunu təsvir edir. Meracnamələrdə Nizami, əsasən iki məqsəd nəzərdə tutur [2, s.78].

Birinci məqsəd-Merac xüsusunda hər cür uydurma və xurafatı ləğv etmək, mübahisəli məsələləri müəyyənləşdirib, ixtilafa xitam verməkdir. Bu məqsədlə o, merac əhvalatını əvvəldən axıra qədər çox yığcam şəkildə təsvir edir.

İkinci məqsəd-Nizami nöqteyi-nəzərdən meracın elmi cəhalətdən təhlili və əhəmiyyətlidir. Nizaminin meracnamələri xüsusi bir ruhda yazılmışdır. Sanki şair belə bir mövzu ətrafında çoxdan bəri söhbət açmaq və öz elmi mülahizələrini demək üçün münasib məqam tapmaq istəyirmiş. Nizaminin merac məsələsinə münasibətindən və bu barədəki şərhlərdən məlum olur ki, müasir elmin ən aktual bir məsələsi olan zaman problemi hələ səkkiz əsr bundan əvvəl Nizamini düşündürmüş və bugünkü şəkildə olmasa da, zamanın surətdən asılı olduğunu ümumiyyətlə dərk etmişdir. Bu cəhətdən Nizami dühası üçün xüsusilə səciyyəvidir. Bu onun böyük mütəfəkkir və tədqiqatçı alim olduğunu sübut edir. Ümumiyyətlə, Nizaminin meracnamələrinin fəlsəfi cəhətdən təhlili və şərhini geniş mövzudur, bu haqda xüsusi tədqiqatlar aparılmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Əsgərli, Ə. Həzrəti Nizami Gəncəvi yaradıcılığında islami dəyərlər: və peyğəmbərlik anlayışı // Kəsp. - 2015. - 3 fevral. - № 20. - S. 15. ; 4 fevral. - № 21, - s. 175.

2. Miriyev, A. Jürgün Thone: “Nizami Gəncəvi dühası dünya ədəbiyyatını zənginləşdirib” // Palitra. - 2014. - 21 fevral. - № 32. - s. 222.

RELIGIOUS MOTIVES IN NIZAMI'S WORK

A rare phenomenon of human artistic thought, Nizami's creativity has become an integral part of the spirituality of our people for more than eight centuries. Nizami recognizes the Koran as a sacred, authoritative, socio-political, economic, scientific work of the Islamic religion and in his writings again and again refers to its verses. He accepts these revelations as scientific truth. In matters of curiosity, Nizami also relies on verses from the Koran and, unlike other poets, wants to interpret it from a scientific point of view. Philosophical analysis and interpretation of Nizami's interests is an extensive topic on which special research should be conducted.

UOT: 82-09.

Gülnarə Ağayeva

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: agayevagulnara3@gmail.com

**ABBASQULU AĞA BAKIXANOVUN “MİŞKATÜL-ƏNVAR”
MƏSNƏVİSİNDƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN
“SİRLƏR XƏZİNƏSİ”NİN TƏSİRİ**

Abbasqulu ağa Bakıxanov Azərbaycanın ensiklopedik biliyə malik olan böyük alimlərindən biridir. Onun elm tarixindəki mühüm xidmətləri, insan və cəmiyyətin tərbiyələnməsindəki mühüm rolu, dil, coğrafiya, tarix, astronomiya, məntiq, psixologiya və sair kimi elmlərə yiyələnməsi, ensiklopedik biliyə sahib olması onu Nizami Gəncəvi ilə birləşdirən xüsusiyyətlərdəndir. Abbasqulu ağa Bakıxanovun malik olduğu bu xüsusiyyətlər onun yaradıcılığına da təsir göstərmişdir. Onun həcmcə ən böyük əsərlərindən biri olan “Mişkatül-ənvar” məsnəvisi bir çox cəhətlərinə görə Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”nə oxşayır. Bu oxşarlıq özünü həm məzmun, həm də forma cəhətdən də göstərir. Eyni zamanda məsnəviləri bir-birinə yaxınlaşdıran bir cəhətdə onların hər ikisinin farsca yazılmasıdır. Hər iki əsərdə ədiblər insan və cəmiyyət, hökmdar və xalq münasibətlərindəki çatışmazlıqlar, dövlətin idarə olunması, cəmiyyətdəki ictimai eyiblər, hökmdarların ədalətsizlik və məsuliyyətsizlikləri, rəiyyətə olunan zülm və s. kimi hər dövr üçün aktual olan məsələlərə toxunmuşlar. Nizami ənənələrinə xas olan rəiyyətdən olan bir gücsüz qarının belə zalım hökmdara həddini bildirməsini bu misralarda görürük.

Adillik eşqindəsən, bəs hanı ədalətin?

Haçan sona yetəcək sitəmin, qəbahətin? [3, s. 111].

A.Bakıxanov da N.Gəncəvinin nəfs haqqındakı ənənələrini çox layiqli bir şəkildə davam etdirir.

Həya yoxsa, həvəs içrə baş qaldırır rəzalət,

Zalim nəfsin istəyi də verər min bir fəlakət [1, s. 141].

Nizami Gəncəvinin “Məxzənül-əsrar” (“Sirlər xəzinəsi”) əsəri “Mişkatül-ənvar” (“Nurlar mənbəyi”) əsərinin yazılmasında çox böyük rolu olan bədii bir əsərdir. Əsərlərin adlarındakı oxşarlıqda hər iki əsəri bir-birinə daha da çox yaxınlaşdırır. Hər iki məsnəvi hökmdarları xalqa qarşı ədalətli olmağa, ölkənin taleyi ilə maraqlanmağa, dövləti ədalətlə idarə etməyə səsləyir.

A.Bakıxanov da N.Gəncəvi kimi məsnəvisində mənzum hekayələr fonundan istifadə etmişdir. A.Bakıxanov da məsnəvisində nəsihətəməz və ictimai-əxlaqi formalaşdıran mənzum hekayə və təmsillərdən istifadə etmişdir. Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”dən “Ədalətli Nuşirəvan və vəzirin hekayəsi” və “Qarı və Sultan Səncər hekayəsi” hökmdarları qorxutmaq

yolu ilə ədalətli olmağa vadar etmək xüsusiyyətinə görə Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Mişkatül-ənvar” məsnəvisindəki “Vəzirin tədbir ilə təhlükədən xilas olması” başlığı ilə verilən hekayətin məzmunu ilə mahiyyətə eynilik təşkil edir. Ədiblərin hər ikisi adı çəkilən əsərlərinə fəlsəfi dünyagörüşlərini bir mütəfəkkir kimi əks etdirə bilmişlər. Hər iki əsər kiçik həyat hadisələri fonunda böyük ideyaları özündə ehtiva edə bilmişdir. Tədqiqatımız zamanı Nizami Gəncəvinin əməkçi insana verdiyi dəyər və zəhməti uca tutması ənənəsinin A.Bakıxanovun da əsərində əks olunduğunun şahidi oluruq. “Süleyman və əkinçi” və “Kərpickəsən qocanın dastanı” hekayələrində öz zəhməti ilə yaşamağı üstün tutan insan surətləri yaradılıb.

*Əziyyətli olsa da, öyrəndim bu sənəti
Ki, boynumda qalmasın bir kimsənin minnəti* [3, s. 118].

Tədqiqatçı Xəlil Yusifli Nizami Gəncəvinin yaradıcılığının qayəsini belə qiymətləndirir. “Əsərlərində şahların ədalətini təsvir etmək Nizami üçün az əhəmiyyətli, dövrün hökmdarlarını isə xəcalətləndirmək, utandırmaq, həvəsləndirmək, ağıllandırmaq yolu ilə ədalətə yönəltmək, onların ədalətli olmasına nail olmaq şairin zəngin ədəbi irsinin əsas qayələrindən birini təşkil edir” [3, s. 11].

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığının əsasını təşkil edən ruh, ağıl, eşq, həyat, insanlıq, ədalət vəhdətini Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Mişkatül-ənvar” məsnəvisində aşkar bir şəkildə görürük. Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Mişkatül-ənvar” məsnəvisindəki evdə qəddar sahibi tərəfindən bağlı qapı arxasında bağlanılaraq, ac-susuz bir şəkildə ölümə məhkum edilən itin hekayətində ədalətin sonda Allah tərəfindən bərqərar olması da Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı üçün xas xüsusiyyətlərdəndir. Belə ki, evdə baş verən gözlənilməz yanğın nəticəsində qapı yanır və it xilas olur. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı üçün xas olan digər bir cəhətdə sonda ədalətin bərpa olunması və xeyirin şər üzərində qələbə qazanmasıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Bakıxanov A. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “AVRASIYA PRESS”, – 2005, – s. 488.
2. Əsgərli Z. Bakıxanov-Qüdsi. Bakı, “Elm”, – 2015, – s. 176.
3. Gəncəvi N. Sirlər xəzinəsi. Bakı, “Lider nəşriyyatı”, –2004, – s. 264.

Gulnara Agayeva

NIZAMI GANJAVI'S “TREASURE OF SECRETS” IN “MISHKATUL-ANVAR” MASNAVIS OF ABBASGULU AGHA BAKIKHANOVT

One of the main features of Nizami Ganjavi's work is that at the end of his works, good wins and justice is restored. This tradition is also observed in Abbasgulu aga Bakikhanov's “Mishkatul-anvar” masnavi. Abbasgulu aga Bakikhanov, adding his views to the issue of a just shah, which formed the basis of Nizami Ganjavi's work in the “Mishkatul-anvar” masnavi, came to the conclusion that if the shah did one wrong, his figures would do a hundred wrongs, as a result of which the country will be doomed to destruction.

Pəri Mustafa-zadə

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: pari.mustafazade@bk.ru

MƏHƏMMƏD HADİ NİZAMİ ŞEİRİNİN TƏRCÜMƏÇİSİ KİMİ

Şərq ədəbiyyatına, Şərq fəlsəfi fikrinə, poetikaya dərinləndən bələd olan Məhəmməd Hadi öz məsləkdaşları və qələm yoldaşları ilə birgə bərabər xalqının, millətinin, tərəqqisi yolunda var gücü ilə çalışmış və bunun üçün elmə, biliyə yiyələnməyin nə dərəcədə böyük əhəmiyyət daşıdığını dərinləndən dərk etmiş, bu məsələyə xüsusi önəm vermişdir. Qüdrətli qələm sahibi Hadi eyni zamanda yaşadığı dövrdə müsəlman Şərq ölkələrində baş qaldıran islam maarifi hərəkatını böyük coşqu ilə alqışlamış və qələmi, şeirləri ilə xurafat və cəhalətə qarşı çıxmışdır.

Məhəmməd Hadi Nizaminin “Xəmsə”sindən iki parçanı tərcümə edərək “Həyat”da nəşr etdirmiş, bunlardan biri “Sirlər xəzinəsi”, digəri isə “Leyli və Məcnun” poemasıdır. “Xəmsəyi-Nizamidən tərcümə” adı ilə bu ilk tərcümə 22 yanvar 1906-cı il tarixli 19-cu nömrəsində dərc olunmuşdur.

Məhəmməd Hadinin poetik tərcümə sahəsindəki səmərəli fəaliyyətində dahi Azərbaycan sənətkarı Nizami Gəncəvinin məşhur “Xəmsə”sinin üçüncü poeması olan “Leyli və Məcnun”da yer alan şairi oğlu Məhəmmədə müraciətlə yazdığı şeir parçasının tərcüməsi xüsusi yer tutur[2, 123].

Məlum olduğu kimi, Nizami Gəncəvi bu ölməz məhəbbət dastanının da on dörd yaşa yenicə qədəm qoymuş oğlu Məhəmmədə elm və ədəb öyrənməyi, ilk növbədə özü üçün faydalı bir peşə-sənət seçməyi və seçdiyi sənətə dərinləndən və mükəmməl şəkildə yiyələnməyi tövsiyə etmiş və bu fikirlərini yüksək bədii sənətkarlıqla qələmə almışdır.

Dahi Nizami Gəncəvinin bu fikirləri maarifə, elmə, təhsilə böyük önəm verən maarifçi şair Məhəmməd Hadinin olduqca ürəyincə olmuş, məhz buna görə də o, həmin şeir parçasını bir qədər sərbəst və poetik şəkildə doğma ana dilinə tərcümə etmək qərarına gəlmişdir. Qeyd edək ki, bu tərcümə ilk dəfə Hadinin çalışdığı o dövrün ən tanınmış mətbuat orqanlarından biri olan “Füyuzat” jurnalının 27-ci sayında (18 sentyabr 1907-ci il) nəşr olunmuşdur. Maraqlıdır ki, Hadinin bu tərcüməsi jurnalda “Nizaminin övladına nəsihəti” başlığı altında verilmişdir. Hadinin bu tərcüməsi 25 beytdən ibarətdir və orijinalda olduğu kimi məsnəvi şəkildə qələmə alınmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasında bu hissə əsərin bir sıra əlyazmalarında 36 beytdən ibarətdir.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasındakı sözügedən parça ilə Hadinin tərcüməsinin müqayisəsi göstərir ki, mütərcim orijinalın məzmununu maksimum şəkildə saxlamağa can atmış, eyni zamanda fikri poetik şəkildə ifadə etməyə üstünlük vermiş və buna uğurla nail ola bilmişdir. Aşağıdakı kiçik parçanın farsca orijinalı və onun Hadi tərəfindən tərcüməsi bunu əyani şəkildə sübut edir:

Nizamidə:

*Ey çardəh sale-ye ğorrətül-eyn,
Baleğnazər-e olum-e kovneyn.
An ruz ke həft sale budi,
Çun qol be çəmən həvale budi.
Vəknun ke be çardəh residi,
Çun sər v bər ouc sər keşidi. [4]*

Hadinin tərcüməsində:

*Ey on dörd yaşa ermiş nuri-çəşman!
Oğul! Kəsb eylə elmi-dinü əbdan.
O gün ki yeddi yaşındaydın, övlad,
Çəməndə gül kimi qönçəydin, övlad.
Yetişdi şimdi kim, on dördə yaşın,
Erişdi sər v vəş balayə başın .*

Dahi Nizami Gəncəvinin bu misraları ilə Hadinin tərcüməsindəki yaxınlıq və uyurluq göz qabağındadır. Şair – tərcüməçi bu misraların tərcüməsi zamanı orijinalın məzmununu maksimum şəkildə saxlamağa can atmış, eyni zamanda fikri poetik şəkildə ifadə etməyə çalışmış və buna uğurla nail olmuşdur.

Bütövlükdə götürdükdə Məhəmməd Hadi dahi ustadı Nizami Gəncəvinin bu misralarını tərcümə edərkən həm ondakı dərin mənanı, həm də poetik ruhu saxlamağa can atmış, dövrün tərcümə ənənəsinə görə müəyyən qədər sərbəstliyə də yol vermişdir.

Maarifçi şair Məhəmməd Hadi dahi qəzəl ustadı Hafiz Şirazidən etdiyi tərcümələrində isə sərbəst tərcüməyə üstünlük vermiş, bununla belə qəzəllərdəki həm dərin məna tutumunu, həm də poetik ruhu saxlamağa çalışmışdır. Qeyd edək ki, Hadinin böyük İran şairi Hafizdən etdiyi tərcümələri daha çox irfani məzmun daşıyır ki, bütün bunlar da tərcümədə uğurla qorunub saxlanmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Məhəmməd Hadi / Seçilmiş əsərləri, - Bakı: - 1957, - Azərbaycan, - 400s.
2. Möhsün Nağısoylu / Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənəti, - Bakı: - 2000, - Elm, - 262s.
3. Nizami Gəncəvi / Leyli və Məcnun, Filoloji tərcümə izahlar və qeydlər prof. Mübariz Əlizadə, - Bakı: - Elm, - 1981, -288s.
4. Nizami Gəncəvi / Leyli və Məcnun , - Bakı: - 1982, - Yazıçı, - 40s.
5. کلیات حکیم نظامی گنجوی. تصحیح استاد وحید دستگردی. تهران: انتشارات نگاه. ص ۳۳۳-۳۳۲-۳۳۱

MUHAMMAD HADI AS TRANSLATOR OF NIZAMI'S POETRY

Muhammad Hadi is one of the twentieth-century Azerbaijani poets with close ties to the press. Touching upon the theme of homeland and nation in most of his works, Muhammad Hadi was one of the mujahideen of renaissance, freedom and liberty of Azerbaijani poetry.

A special place in the fruitful activity of Muhammad Hadi in the field of poetic translation is occupied by the translation of a fragment of a poem by the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi with an appeal to his son Muhammad, contained in the third poem of the famous "Hamsa" - "Leyli and Majnun". It should be noted that this translation was first published in the 27th issue (September 18, 1907) of one of the most famous print media of that time-the magazine "Fuyuzat".

Emil Ağayev

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

e-mail: emilaghayev93@mail.ru

XARKOVDA UCALDILAN “NİZAMİ GƏNCƏVİ “ HEYKƏLİ (ƏSƏRİN SƏNƏTŞÜNASLIQ KONTEKSTİNDƏ TƏHLİLİ)

Ölkənin inkişafı həm də təhsil və mədəniyyətin tərəqqisi ilə bağlıdır. Xalqımızın tarix boyu yetişdirdiyi dahi şəxsiyyətlər bütün dünyaya səs salmışlar. Belə sənətkarlarımızdan biri adını qızıl hərflərlə tarixə yazan Nizami Gəncəvidir. Yaradıcılığı neçə əsrləri əhatə edən Nizami Gəncəvi multikulturalizm dəyərləri kontekstində də aktualdır. Dahi şairin obrazı təsviri sənətimizdə rəssamlar tərəfindən müxtəlif növlərdə işlənmişdir. Qəzənfər Xalıqovun ilk ikoqrafik obrazı, Fuad Əbdürrəhmanovun heykəltaraşlıq nümunəsi, şairin əsərlərinə müraciət edilən kitab illüstrasiyaları xüsusilə vurğulanmalıdır. Roma, Daşkənd, Sankt-Peterburq şəhərlərində ucaldılan dahi Nizaminin heykəlləri həm də ölkəmizin tanındılmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev 2021-ci ili Nizami Gəncəvinin 880 illiyinə həsr edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Dahi şairin yubileyinə həsr edilən heykəllərdən biri də Ukraynanın Xarkov şəhərində ucaldılmışdır. 2021-ci ilin sentyabrın 15-də Nizami Gəncəvi heykəlinin açılış mərasimi keçirilmişdir. Abidə şəhərin mərkəzində, Feyerbax meydanında ucaldılıb. Bu sənətkarlıq nümunəsi həm də Azərbaycan-Ukrayna xalqlarının dostluq, multikultural ənənələrinin inkişafına töhfə verəcəkdir.

Dahi şairə həsr edilən heykəlin müəllifi Ukraynanın xalq rəssamı Katib Məmmədovdur. Heykəltəraşın yaradıcılığı monumental və dəzgah, plastikanın vurğulanması, materialın müxtəlifliyi ilə seçilir. Heykəlin özü bürünc, postamenti isə qranitdən işlənmişdir. Hündürlüyü isə üç metrəndən çoxdur.

Bütün diqqətlər obrazın üzərinə cəmlənmişdir. Monumental heykəltəraşlığın ənənə, prinsip və sintez məsələləri əsərdə xüsusilə vurğulanmalıdır. Orta əsrlərin mühiti kompozisiyada seçilir. Drapirovkada bürüncün müxtəlif hissələrə ayrılaraq işlənməsi sənətkarın fərdi üslubuna xarakterikdir. Kompozisiyada dahi şairin hər iki əli hərəkətdədir. Bir hissədə əlini kitabların üzərinə qoymuş və lələk ilə sanki yeni əsəri üzərində işləyir. Digər bir əlini isə açılmış kağıza doğru diqqətlərini istiqamətləndirmişdir.

Qranit kürsülük bir neçə hissədən ibarətdir. Qabarıq və azaldılmış üfüqi formalar üstünlük təşkil edir. Katib Məmmədov dahi şairi mərkəzdə yerləşdirmişdir. Fəlsəfi, poetik və sənətkarlıq xüsusiyyətləri şairin heykəltaraşlıq nümunəsini digər bu mövzuda işlənən əsərlərdən fərqləndirir.

Qeyd edək ki, Katib Məmmədovun dahi şairə həsr etdiyi digər bir abidəsi Ukraynanın paytaxtı Kiyevdə ucaldılacaq. Abidə Heydər Əliyev fondunun təşəbbüsü və maliyyə dəstəyi ilə Taras Şevçenko adına Kiyev Milli universitetinin Nəbatat bağında qoyulacaq.

*Katib Məmmədov. “Nizami Gəncəvi” (2021)
(Ukrayna, Xarkov) (bürünc, qranit)*

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. “Ukraynanın Xarkov şəhərində Nizami Gəncəvinin heykəli ucaldılıb”// Mədəniyyət qəzeti 17 sentyabr 2021

Emil Aghayev

**“NIZAMI GANJAVI” STATUE ERECTED IN KHARKOV
(ANALYSIS OF THE WORK IN ART CRITICISM)**

Nizami Ganjavi is one of the important figures in the fine arts of Azerbaijan. Katib Mammadov is the statue erected in Kharkov, Ukraine in 2021. The work is analyzed in the context of art criticism.

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	3
Teymur Kərimli NİZAMİ İRSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ.....	5
Paşa Kərimov SƏFƏVİLƏR DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA NİZAMİ TƏSİRİ.....	7
Kamandar Şərifov NİZAMİNİN MİSİRDƏKİ ƏLYAZMALARI.....	9
Gülbəniz Babaxanlı ƏRTOĞROL CAVİD VƏ NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİ.....	11
Zəkiyyə Əbilova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XOSROV VƏ ŞİRİN” MƏSNƏVİSİNDƏ KƏPƏZ DAĞI TOPONİMİ.....	13
Fərman Xəlilov NİZAMİ ƏNƏNƏLƏRİNƏ SADİQLİK.....	17
Гюльшен Алиева-Кенгерли САКРАЛЬНАЯ СИМВОЛИКА ЧИСЕЛ И ЦВЕТОВ В ПОЭМЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ «СЕМЬ КРАСАВИЦ».....	20
Nailə Səmədova MƏMMƏD SƏİD ORDUBADININ NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA MƏQALƏLƏRİ.....	23
Rağub Kərimov MİRZƏ RƏNİM FƏNA VƏ NİZAMİ İRSİ.....	25
Наргиз Кулиева, Эльнур Гасанов НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ.....	27
Əzizağa Nəcəfzadə NİZAMİ “XƏMSƏ”SİNDƏ TÜRKLÜK MƏSƏLƏSİ (ARİF HACIYEVİN TƏDQİQATLARI ƏSASINDA).....	30

Nailə Mustafayeva FİRUDİN BƏY KÖÇƏRLİ NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA.....	33
İbrahim Quliyev PROTOTİP TARİXİLİYİN MÜHÜM ELEMENTİDİR.....	35
Mehriban Əsədullasoy (Quliyeva) XIX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ BƏDİİ DİLİN İNKİŞAFI (NİZAMİ YARADICILIĞI ƏSASINDA).....	38
Aybəniz Rəhimova ARİF ƏRDƏBİLİNİN “FƏRHADNAMƏ” POEMASI: NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏNƏNƏLƏRİNİ YENİ İSTİQAMƏTDƏ İNKİŞAF ETDİRƏN ƏSƏR.....	40
Aynur Nəcəfova NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNƏ BƏSTƏLƏNƏN BƏZİ ROMANSLARIN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ.....	43
Şəlalə Ana Hümmətli SALMAN MÜMTAZ ŞEYX NİZAMİ HAQQINDA.....	46
Kərimulla Məmmədzadə NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN TÜRK DİLİNƏ İLKİN MƏNSUR TƏRCÜMƏLƏRİ.....	48
Samirə Əliyeva MƏSNƏVİ JANRI – NİZAMİYƏ QƏDƏR VƏ SONRA.....	51
Yadigar Əliyev KÖKLƏRİ MƏNA MÜSTƏQİLLİYİNİ İTİRMİŞ TÜRK SÖZLƏRİ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ.....	54
Rübabə Şirinova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNDƏ BÜRCLƏR HAQQINDA.....	56
Ramiz Qasımov ŞEYX, ŞAİR VƏ HƏKİM NİZAMİ.....	59
Aydın Məmmədov NİZAMİ GƏNCƏVİNİN YARADICILIĞINDA AİLƏ MODELİ İLƏ BAĞLI TARİXİ DEMOQRAFİK BAXIŞLAR.....	63

Əsmət xanım Məmmədova NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNDƏ VAHİD QRAFİK ƏSASLI, MÜXTƏLİF TƏLƏFFÜZLÜ LEKSEMLƏR.....	66
Səbuhi İbrahimov NAXÇIVANA DAİR ƏLYAZMALARDA NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI.....	69
Samirə Məmmədova FƏLƏKİ ŞİRVANİ ƏDƏBİ İRSİNİN QƏRB ŞƏRQŞÜNASLIĞINDA TƏDQIQI.....	72
Tünzalə Seyfullayeva NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNİN TƏRCÜMƏLƏRİNİN ÇAP OLUNMAMIŞ ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ HAQQINDA (XX ƏSRİN 40-CI İLLƏRİ).....	74
Könül Bağirova NİZAMİNİN MİLLİ MƏNSUBİYYƏTİ, HƏYAT VƏ FƏALİYYƏTİ AZƏR BUZOVNALI YARADICILIĞINDA.....	76
Aytən Quliyeva NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNİN ABDULLA ŞAİQ YARADICILIĞINA TƏSİRİ.....	78
Validə Həsənova NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ XALQ YARADICILIĞI – NAĞİLLAR.....	81
Novruz Bəkirov NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ MOLLA CÜMƏ YARADICILIĞI ARASINDA OXŞARLIQ.....	83
Pərvanə Teyyubova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNDƏ MİNACAT.....	85
Ramilə Süleymanova “AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ” FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ NİZAMİ GƏNCƏVİ POEZİYASININ ROLU.....	87
Bəhruz Gülmalyev NİZAMİ YARADICILIĞINDA FƏLSƏFİ DÜŞÜNCƏ.....	90
Gövhər xanım Ağayeva ƏBDİ BƏY ŞİRAZİ VƏ NİZAMİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” POEMALARININ MÜQAYİSƏSİ.....	93

Aygün Hüseynova SƏNƏTKAR QƏLƏMİNDƏ İNSAN FAKTORU.....	96
Şahin Yusifli NİZAMİ DİLİNİN ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ KLASSİK OYUN ADLARI VƏ ATRİBUTLARININ ROLU.....	100
Aytən Əliyeva MİR CƏLAL YARADICILIĞINDA NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏNƏNƏSİ.....	103
Aidə Bəndəliyeva NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TİBBİ DÜNYAGÖRÜŞÜ.....	105
Zaur Orucov NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNİN M-156 ŞİFRLİ ƏLYAZMA NÜSXƏSİNİN CİLDİNİN BƏRPASI HAQQINDA.....	108
Xoşqədam Mirzəyeva NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNİN M-156 ŞİFRLİ ƏLYAZMA NÜSXƏSİNDƏ TƏZHİB VƏ MİNİATÜRLƏRƏ BİR NƏZƏR.....	110
Tahirə Əliyeva MƏHƏMMƏDƏLİ TƏRBİYƏT NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA.....	112
Adil Yəhyayev NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ FEİLİN ŞƏKİLLƏRİ MÖVZUSUNDA ARAŞDIRMALAR.....	114
Sona Xəyal NİZAMİNİN TİBBİ-BİOLOJİ GÖRÜŞLƏRİ.....	116
Nigar İbrahimli THE POETRY OF NIZAMI GANJAVI IN THE CREATIVE WORKS OF AZERBAIJAN ARTISTS (FROM THE COLLECTION OF AZERBAIJAN NATIONAL MUSEUM OF ARTS).....	121
Əzizə Ələkbərova NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA ALİM MÖVZUSU.....	124
Səadət Mustafayeva MƏMMƏD SƏİD ORDUBADİNİN YARADICILIĞINDA NİZAMİ İRSİ (ŞƏXSİ ARXİV MATERİALLARI ƏSASINDA).....	126

Günel Eminova MƏŞƏDİ MƏHƏMMƏD BÜLBÜLÜN ƏDƏBİ İRSİNDƏ NİZAMİ ƏNƏNƏLƏRİ.....	128
Rəna İskəndərli ŞƏMSƏDDİN SAMİ NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA.....	130
Rüxsarə Məmmədova NİZAMİ YARADICILIĞINDA TÖVHİD.....	132
Xanımbacı Məlikzadə NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MÜSBƏT QADIN OBRAZLARI.....	134
Sevda Muradova NİZAMİ YARADICILIĞINDA DİNİ MOTİVLƏR.....	137
Gülnarə Ağayeva ABBASQULU AĞA BAKIXANOVUN “MİŞKATÜL-ƏNVAR” MƏSNƏVİSİNDƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ”NİN TƏSİRİ.....	140
Pəri Mustafa-zadə MƏHƏMMƏD HADİ NİZAMİ ŞEİRİNİN TƏRCÜMƏÇİSİ KİMİ.....	142
Emil Ağayev XARKOVDA UCALDILAN “NİZAMİ GƏNCƏVİ” HEYKƏLİ (ƏSƏRİN SƏNƏTŞÜNASLIQ KONTEKSTİNDƏ TƏHLİLİ).....	145